

รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์

การดำรงอยู่และผลกระทบของความคิดประชาสังคมในระดับชุมชน
ศึกษากรณีอำเภอบ้านแพ้ว จังหวัดสมุทรสาคร

The Study of Civil Society and Its Impact Banphaew District,
Samutsakorn Province

กุลภา วจนสาระ

สนับสนุนโดย
สถาบันวิจัยระบบสาธารณสุข

2547

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อ	(1)
Abstract	(3)
บทที่	
1 บทนำ	1
แนวคิดเรื่องกลุ่มทางสังคม	3
แนวคิดเรื่องความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์	7
แนวคิดประชาสังคม	10
2 ลักษณะพื้นฐานและภาพรวมของการรวมกลุ่มในอำเภอบ้านแพ้ว	16
ลักษณะพื้นฐานทางกายภาพและทางสังคมของบ้านแพ้ว	16
ลักษณะพื้นฐานของชุมชนในตำบลบ้านแพ้ว	19
ลักษณะพื้นฐานของชุมชนในตำบลยกกระบัตร	22
ลักษณะพื้นฐานของชุมชนในตำบลเจ็ดริ้ว	26
ภาพรวมของการรวมกลุ่มในอำเภอบ้านแพ้ว	30
3 ลักษณะและบทบาทของกลุ่มประชาสังคมในบ้านแพ้ว	48
สโมสรโรตารีบ้านแพ้วกับการพัฒนาโรงพยาบาล	48
กลุ่มออมทรัพย์ตำบลยกกระบัตรกับการก่อกำเนิดของรัฐบาล	58
“สภากาแฟ”	70
กลุ่มอนุรักษ์ประเพณีและวัฒนธรรมมอญที่เจ็ดริ้ว	78
4 บทสรุป	81
ประชาสังคมในลักษณะที่อิงอยู่กับรัฐและตลาด	83
ประชาสังคมในลักษณะที่มีพื้นที่อยู่ในภาคสังคม	87
ประชาสังคมที่อยู่ในปริมนทลส่วนตัว	91
ผลกระทบของกระแสความคิดประชาสังคมในชุมชน	93
บรรณานุกรม	97

บทคัดย่อ

รายงานวิจัยฉบับนี้ เป็นการศึกษาประชาสังคมในระดับชุมชนหมู่บ้านไทย โดยอาศัยการเกิดขึ้นและดำรงอยู่ของกลุ่มองค์กรต่าง ๆ ในฐานะรูปธรรมเชิงสถาบันของแนวคิดประชาสังคม เป็นเครื่องมือสำคัญในการศึกษา เพื่อสะท้อนลักษณะของประชาสังคมที่เกิดขึ้นจริงในระดับชุมชนของไทยว่ามีพฤติกรรมทางการสื่อสาร ตกผลึกเป็นสถาบันในรูปแบบของกลุ่มองค์กรอย่างไร และแนวคิดประชาสังคมส่งผลกระทบอย่างไรต่อสังคมในระดับชุมชน

การรวมตัวเป็นกลุ่มของชาวบ้านในพื้นที่ศึกษามีมาตั้งแต่เริ่มต้นสร้างชุมชน เกิดขึ้นอย่างหลากหลายกระจัดกระจาย ดำเนินไปในหลายรูปแบบ และถูกกำกับความเป็นไปของกลุ่มด้วยหลายปัจจัย ทั้งเงื่อนไขของสภาพแวดล้อม บริบททางสังคม และเงื่อนไขในการดำรงชีวิตของชาวบ้านแต่ละพื้นที่ ประชาสังคมจึงแตกต่างหลากหลายสอดคล้องกับพฤติกรรมทางสังคมในแต่ละที่นั้น ๆ กล่าวคือ มีลักษณะตั้งแต่เป็นพฤติกรรมทางการสื่อสาร เป็นเวทีพูดคุยแลกเปลี่ยนความคิดเห็น ร่วมกันหาทางออกในสถานการณ์ปัญหาต่าง ๆ ของชุมชน ไปจนถึงการตกผลึกเป็นสถาบันมีการตั้งเป็นกลุ่มองค์กร ทำกิจกรรมอาสาสมัคร มีส่วนกำหนดและรับผิดชอบต่อความเป็นไปในบางด้านของชุมชนร่วมกับภาครัฐ

ประชาสังคมในปริบททฤษฎาฐานะของบ้านแพ้วเกิดขึ้นจากหลายภาคส่วนด้วยกัน ได้แก่ ประการที่หนึ่ง ประชาสังคมที่มีลักษณะอิงอยู่กับภาครัฐและตลาด เป็นกลุ่มพื้นฐานที่สามารถพบได้ทั่วไปในทุกหมู่บ้านของประเทศ เนื่องจากก่อตั้งขึ้นเพื่อตอบสนองนโยบายของทางราชการและการเติบโตของตลาด โดยเฉพาะการสนับสนุนเงินงบประมาณ และการสนับสนุนปัจจัยการผลิตทางการเกษตรจากภาครัฐ มีโครงสร้างความสัมพันธ์ในกลุ่มเป็นทางการ เช่น กลุ่มกองทุนหมู่บ้าน กลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มแม่บ้าน ฯลฯ สมาชิกระดับนำส่วนใหญ่เป็นผู้ที่ทำงานใกล้ชิดอยู่กับหน่วยงานราชการ และมีทุนทางสังคมในรูปของเครือข่าย อิทธิพลบารมีที่สะสมมาแต่เดิมในการตั้งตัวเป็นผู้นำทำกิจกรรมต่าง ๆ อาศัยความสัมพันธ์ทางสังคมทั้งเครือญาติ เพื่อนบ้านใกล้ชิด และกึ่งอุปถัมภ์ต่างตอบแทน ร่วมกันช่องทางในการจัดสรรทรัพยากรผสมผสานเป็นแรงยึดเหนี่ยวของกลุ่ม กลุ่มลักษณะนี้จึงอาจเรียกได้ว่าเป็นความพยายามของภาครัฐที่เข้ามาแบ่งปันพื้นที่สาธารณะในรูปของประชาสังคม

ประชาสังคมลักษณะที่สอง หมายถึงภาคสังคมที่เป็นอิสระจากอำนาจการเมืองหรือรัฐ และภาคธุรกิจที่แสวงหากำไร โดยพื้นฐานแล้วจะเป็นพื้นที่หรือเวทีเปิดให้แก่ชาวบ้านในการพบปะพูดคุย แลกเปลี่ยนความเห็นและข้อมูลข่าวสารต่าง ๆ โดยเฉพาะประเด็นผลประโยชน์สาธารณะ ประชาสังคมในลักษณะนี้เกิดขึ้นกระจัดกระจาย มีความหลากหลายไปในแต่ละชุมชน กล่าวคือ มีตั้งแต่เป็นพื้นที่

หรือเวทีสาธารณะให้แก่ชาวบ้านได้เข้ามารวมกลุ่ม พบปะ พูดคุย อย่างที่เรียกกันทั่วไปว่า “สภาคาแฟ” หรือเป็นกลุ่มของภาคเอกชนที่จัดตั้งขึ้นเพื่อทำงานอาสาสาธารณะโดยตรง ทั้งทางด้านสาธารณกุศล การศึกษา คุณภาพชีวิต สาธารณสุข ฯลฯ

สำหรับการรวมกลุ่มแบบที่เรียกว่า “สภาคาแฟ” นั้น ส่วนใหญ่เกิดขึ้นตามร้านค้าในหมู่บ้าน ซึ่งมักจะทำหน้าที่แลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารด้านต่าง ๆ เช่น ราคาสินค้าผลผลิต ความรู้ด้านการเกษตร ข่าวสารของกองทุนหมู่บ้านหรือกลุ่มออมทรัพย์ รวมถึงเรื่องราวทั่วไปในชีวิตประจำวัน เรียกว่ามีหน้าที่สำคัญในการเป็นปฏิบัติการทางสื่อสารในระดับหมู่บ้าน ที่อาจจะนำไปสู่การเคลื่อนไหวในชุมชน หรือการตัดสินใจในเชิงนโยบายได้ในบางกรณี ตามแต่สถานการณ์ปัญหาของแต่ละชุมชน

ขณะเดียวกัน ในอีกระดับหนึ่งก็มีประชาสังคมที่กำหนดโครงสร้างขององค์กรเป็นทางการ จัดตั้งอยู่ในรูปแบบของสถาบัน องค์กร สโมสร มูลนิธิ ฯลฯ สมาชิกส่วนใหญ่มีความต้องการร่วมกันที่จะทำกิจกรรมอาสาสาธารณะ ต้องการมีส่วนร่วมในกิจกรรมทางสังคมต่าง ๆ เข้าร่วมกับภาครัฐในการตัดสินใจและรับผิดชอบกิจการสาธารณะของชุมชนในบางด้าน ทำหน้าที่สะท้อนปัญหาความต้องการของชุมชน และต่อรองผลประโยชน์กับภาครัฐได้ในบางกรณี ซึ่งบทบาทเหล่านี้มีความเข้มข้นแตกต่างกันไปในแต่ละกลุ่มองค์กร

ประชาสังคมลักษณะที่สาม เรียกว่าประชาสังคมที่อยู่ในภาคส่วนปัจเจกหรือบริบทส่วนบุคคล เป็นการรวมกลุ่มของผู้ที่มีความสนใจเฉพาะตัว เพื่อความสนใจร่วมกันของสมาชิกในเชิงปัจเจกบุคคลมากกว่าที่จะทำกิจกรรมเพื่อผลประโยชน์ร่วมของชุมชน ในบางกรณีกลุ่มเหล่านี้ก็มีการจัดตั้งกลุ่มขึ้นมาอย่างเป็นทางการ เพื่อโอกาสในการเข้าถึงทรัพยากร โดยเฉพาะงบประมาณสนับสนุนจากภาครัฐในการดำเนินกิจกรรม

กระแสความคิดประชาสังคมที่เข้าไปสู่ชุมชนในระดับหมู่บ้านนั้น ส่งผลกระทบในหลายลักษณะด้วยกัน โดยเฉพาะการเปลี่ยนแปลงในมิติของการปรับพื้นที่ของทุกภาคส่วน นั่นคือ ภาครัฐแม้จะถูกเรียกร้องบทบาทให้เล็กลงและกระจายอำนาจให้แก่ภาคสังคมมากขึ้น แต่ก็ปรับตัวด้วยการแทรกตัวเข้ามาแย่งชิงพื้นที่ในภาคสังคม ด้วยการจัดตั้งและการสนับสนุนเงินงบประมาณให้แก่กลุ่มองค์กรต่าง ๆ ในชุมชน ขณะเดียวกัน ภาคสังคมแม้จะถูกให้ความสำคัญ ด้วยการเปิดและขยายพื้นที่ออกไปมากขึ้น แต่ก็เป็นไปอย่างกระจัดกระจายด้วยรูปแบบที่หลากหลาย นอกจากนี้ ความคิดประชาสังคมได้สร้างความหมายใหม่ ๆ ให้แก่การรวมกลุ่มในชุมชน นั่นคือ การเป็นโอกาสใหม่ ๆ ในการเข้าถึงทรัพยากรที่ภาครัฐจัดสรรมาสู่ชุมชน และเป็นเครื่องมือในการต่อรองกับภาครัฐในบางโอกาส เพื่อที่จะเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการเรื่องราวสาธารณะของชุมชนเอง สิ่งนี้กล่าวได้ว่า นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงวิธีคิดเรื่องจิตสำนึกสาธารณะหรือส่วนรวมของชาวบ้านไม่มากนักน้อย

Abstract

This research examines the idea of civil society in Thai community. The important themes are running through the rise and the existing of social groups as the institutionalization of the concept of civil society. This study aims to display the communicative actions of Thai village's civil society, how this approach becomes institutional organizations, and also, how this approach has any impact in our community.

The community groups in this study have emerged at the beginning of community. They are differently occurred and taken to various forms; depend on the environmental conditions, social contexts and life world in their localities. The social actions of civil society might be different, for example in the form of various communicative actions; the place for addressing problematic situations in community; the social institutions or organizations that share taking action and responsibility in public activities with the state sector.

There are three actors of civil society in public sphere of Banphaew District. Firstly, the civil society in the sphere of state-market sector, these fundamental groups are found mostly in all villages of Thailand. They are formed by the state policy to enlarge the growth of market sector, and they are subordinated the budget and the means of production by the state sector. The social relationship in these groups is formally organized, such as the village fund, the cooperatives, and the women groups. The leader members mostly have closely relationship with the officials and also have former social capital to influence collective actions legitimately. The social relations in this group based upon kinship networks, neighborhood relation and reciprocity in patron and client relationship. This group is a kind of the state sector in sharing of public sphere in the name of civil society, influence more opportunity in state-resources distribution.

Secondly, the civil society in the sphere of social sector that refers to meditating sphere between the state (as the range of activities organized and legitimated by formalized coercive powers); and the market (as the range of profit-oriented activities). Its important role is basically the free place for exchange and discussion about cultural interests and social health. This kind of civil society is different and has variations in each locality. For

example, it is the public place of community groups as known as “*Sapa Cafe*”. Sometimes these communications are institutionalized and organized in the form of voluntary organizations that work for the better public life, such as education, the quality of public life, public health etc.

The community groups or “*Sapa-Cafe*” mostly occur in the form of small shops in the village. The important social role of these shops is the flow of various informations, such as the product prices, their agriculture knowledge, the movement update of the village fund or the community cooperatives, and also activities in everyday life. These communicative actions sometimes lead to the social movements of community or the decision making of social policy, rely on their problematic social situations.

Another kind of the social sector is in the form of the formal structured institutions, social organizations, social clubs, foundations etc. Their members need to take action in voluntary activities, being free of formal coercion and the distribution of profits. Their activities in civic engagement are the participation in decision making and sharing responsibility with the state sector; addressing the problems and needs of community; and the negotiation with the state.

Thirdly, the civil society in the sphere of private sector is the group of people that have the same interests. It functions individual utility more than collective utility. Sometimes these groups are in the organized groups to take more opportunity in the redistribution of resources, especially the supporting budget from the state sector.

The concept of civil society approaches into the village community. It brings changes in many aspects, especially the adjustment of all sectors in public sphere. The state sector is required to reduce its size and de-centralized its authority to the social sector. But it becomes a part of civil society by create and support the budget for organizations in the village. In the meanwhile, even if the social sector is more significant, it's dispersedly in the various forms. The new social meanings of civil society or gathering into group are new opportunity in the redistribution of public resources, and also the new performing in negotiation with the state. These conduct to the change of public or civic consciousness, more or less.

บทที่ 1

บทนำ

ในท่ามกลางวาทกรรมที่หลากหลายในสังคมไทย กระแสความคิดเรื่องประชาคม/ประชาสังคม/ชุมชนเข้มแข็งเป็นหนึ่งในวาทกรรมหลักที่ทุกฝ่ายกำลังสนใจและให้ความสำคัญอย่างยิ่ง ดังจะเห็นได้จากกระแสการตื่นตัวของทั้งภาครัฐ เอกชน และภาคประชาชน รวมทั้งในทางวิชาการเอง ก็มีการศึกษาค้นคว้าวิจัยและถกเถียงในประเด็นเรื่องประชาสังคมกันอย่างกว้างขวาง ทั้งงานที่นำเสนอในเชิงประวัติศาสตร์ของการของแนวคิดทฤษฎี การนิยามความหมาย ลักษณะและรูปแบบของประชาสังคม เช่น งานของประเวศ วะสี (2536) ในเรื่องสังคมสมานภาพและวิชา, อีรยุทธ บุญมี (2536) เรื่องสังคมเข้มแข็ง, ชัยอนันต์ สมุทวณิช (2541) , ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร (2540) , เอนก เหล่าธรรมทัศน์ (2540) เรื่องอนุทินการเดินทางของความคิด: จาก “รัฐ” สู่ “อารยสังคม” และ “พลเมือง”, อนุชาติ พวงสำลี และวีรบูรณ์ วิสารทสกุล (2540) เรื่องประชาสังคม: คำ ความคิด และความหมาย เป็นต้น ในส่วนของงานที่เป็นกรณีศึกษาประสบการณ์และการเคลื่อนไหวของประชาสังคมรูปแบบต่าง ๆ ทั้งที่เกิดขึ้นในต่างประเทศและในประเทศเองก็มีการนำเสนอขึ้นมาไม่น้อย ได้แก่ งานของกนกศักดิ์ แก้วเทพ (2530), อนุชาติ พวงสำลี และกฤตยา อาชวนิจกุล (2542), โสฬส ศิริไพลย์ (2540), สุชีลา ดันชัยนันท์ (2540), ประภาส ปิ่นตบแต่ง (2541), บัณฑิตย์ ธนชัยเศรษฐวุฒิ (2542), ผาสุก พงษ์ไพจิตร และคณะ (2545) เป็นต้น นอกจากนี้ก็ยังมีงานศึกษาอีกจำนวนหนึ่งที่พยายามใช้แนวคิดประชาสังคมในการขับเคลื่อนวาทกรรมของภาคส่วนต่าง ๆ ในสังคมไทย ทั้งในเรื่องของการปฏิรูปสุขภาพ การศึกษา การพัฒนา สิ่งแวดล้อม สื่อสารมวลชน ศาสนา ฯลฯ ดังที่ปรากฏในงานของโกมาตร จึงเสถียรทรัพย์ (2544), ชัยวัฒน์ ธีระพันธุ์ (2543), ไพบุลย์ วัฒนศิริธรรม (2541), สันติกโรภิกขุ และคณะ (2540) เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม ภายใต้ความหลากหลายมากมายของงานศึกษาเหล่านี้ อาจกล่าวได้ว่างานศึกษาประชาสังคมข้างต้นส่วนใหญ่มีลักษณะร่วมกันประการหนึ่ง นั่นคือ เป็นการนำเสนอภาพของการรวมกลุ่มของชาวบ้านในลักษณะต่าง ๆ โดยเฉพาะการสะท้อนคุณค่าในเรื่องความสมานฉันท์ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของชุมชน ความเชื่อใจไว้วางใจ และความกระตือรือร้นของคนในชุมชนต่อการเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมทางสังคมต่าง ๆ อันเป็นภาพประชาสังคมในอุดมคติที่สวยงาม เป็นลักษณะของการรวมกลุ่มที่ควรจะมีผลักดันให้เกิดขึ้นได้ในทุก ๆ ระดับของสังคมไทย และเป็นภาพที่นำเสนอความสำเร็จของการเคลื่อนไหวต่อสู้ของกลุ่มประชาสังคม และความเข้มแข็งของชุมชนในลักษณะต่าง ๆ กัน จนแทบจะกลายเป็นภาพประทับใจให้แก่กระบวนการประชาสังคมที่กลุ่มอื่น ๆ ควรจะศึกษาและใช้เป็นตัวอย่างหรือเป็นแนวทางในการเคลื่อนไหวต่อสู้เกาะเกี่ยวตามกระแสไปบ้าง

ข้อสังเกตประการหนึ่งก็คือ ขณะที่แนวคิดประชาสังคมมีรากฐานความคิดจากวัฒนธรรมตะวันตก โดยพัฒนาควบคู่มาพร้อมกับการก่อตัวและเติบโตของชนชั้นกลางในประวัติศาสตร์สังคมและวัฒนธรรมทางการเมืองนั้น ภาพของประชาสังคมไทยส่วนใหญ่เชื่อมโยงกับชุมชนในระดับชาวบ้าน หรือระดับรากหญ้าเป็นสำคัญ ภายใต้วาทกรรมของสังคมเช่นที่ว่านี้ จึงน่าสนใจเป็นอย่างยิ่งที่จะศึกษา ลักษณะกระแสความคิดเรื่องประชาสังคมที่เกิดขึ้นและดำรงอยู่จริงในสังคมไทย โดยเฉพาะรูปแบบและลักษณะของประชาสังคมในระดับชุมชนหมู่บ้าน เนื่องจากแท้ที่จริงแล้วรูปแบบการรวมตัวของชาวบ้านในชุมชนนั้นเกิดขึ้นอย่างเป็นธรรมชาติมาตั้งแต่อดีต และมีบทบาทในการจัดการเรื่องราวสาธารณะของชุมชนในลักษณะต่าง ๆ กันมาก่อนที่จะมีกระแสความคิดประชาสังคมหรือชุมชนเข้มแข็งเสียอีก ดังที่ปรากฏในกรณีของกลุ่มเหมืองฝาย กลุ่มตามควาย กลุ่มเพื่อนบ้านหรือเครือญาติ และกลุ่มอุปถัมภ์ เป็นต้น กระแสประชาสังคมหรือชุมชนเข้มแข็งที่เป็นอยู่ในสังคมขณะนี้ อาจเป็นเพียงการเข้ามาสวมทับการรวมกลุ่มธรรมชาติในชุมชนของทางราชการ หรืออาจเป็นรูปแบบต่าง ๆ ในความหลากหลายของกลุ่มประชาสังคมแบบไทย ๆ ก็เป็นไปได้

งานชิ้นนี้จึงเป็นการศึกษารูปแบบและลักษณะของการรวมกลุ่ม ในลักษณะที่เป็นสถาบันรูปธรรมซึ่งสะท้อนไปถึงแนวคิดประชาสังคมในระดับชุมชน เพื่อที่จะดูว่ากระแสแนวคิดประชาสังคมนั้นเข้ามาช่วยเสริมหรือส่งผลกระทบต่อลักษณะการรวมตัวของชุมชนอย่างไร มีการผสมผสานหรือขัดแย้ง หรือเปลี่ยนรูปการรวมกลุ่มของชาวบ้านที่เคยมีอยู่แต่เดิมไปหรือไม่อย่างไร วัตถุประสงค์ของงานชิ้นนี้จึงเพียงสะท้อนรูปแบบในทางรูปธรรม และลักษณะของประชาสังคมที่เกิดขึ้นจริงในระดับชุมชนของไทย ว่าได้มีปฏิบัติการทางการสื่อสารและตกลึกเป็นสถาบันในรูปแบบของกลุ่มองค์กรอย่างไรบ้าง มีเหตุผลเบื้องหลังหรือปัจจัยใดบ้างที่ทำให้เกิดกลุ่มลักษณะต่าง ๆ ในบางเวลา และสังคมไทยในระดับชุมชนได้ปรับเปลี่ยนลักษณะประชาสังคมให้เข้ากับโครงสร้างสังคมระบบความสัมพันธ์ในชุมชนแบบไทย ๆ อย่างไร รวมไปถึงลักษณะการเปลี่ยนแปลงภายในชุมชนในด้านต่าง ๆ ที่เป็นผลสืบเนื่องจากกระแสความคิดประชาสังคม เช่น การเปลี่ยนแปลงในวิถีคิด มุมมองต่อปัญหาและการแก้ไขปัญหาในชุมชน การจัดการเรื่องราวสาธารณะของชุมชน และความขัดแย้งในเชิงผลประโยชน์ เป็นต้น

ในการศึกษา ผู้วิจัยได้ใช้วิธีการศึกษาเก็บข้อมูลเชิงมานุษยวิทยา นั่นคือการเข้าไปสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วมอยู่ในชุมชนเป็นเวลาทั้งสิ้น 8 เดือน (มีนาคม-พฤศจิกายน 2546) ทำการสัมภาษณ์เจาะลึกผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (key informants) และพิจารณาข้อมูลร่วมกับการศึกษาจากเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง นอกจากนี้ยังได้อาศัยแนวคิดทางสังคมวิทยาช่วยเสริมในการศึกษาการเปลี่ยนแปลงด้านต่าง ๆ ภายในชุมชน ทั้งระบบความสัมพันธ์ทางสังคมที่แต่เดิมเป็นระบบอุปถัมภ์ ลักษณะความสัมพันธ์ภายใน-ภายนอกชุมชน โครงสร้างสังคมในชุมชน โครงสร้างอำนาจ กลไกการต่อสู้ การจัดการกับความขัดแย้ง วาทกรรมใหม่ ๆ ตลอดจนค่านิยมและมุมมองของชุมชน และประเด็นที่เกี่ยวข้องสืบเนื่องอื่น ๆ โดยผู้วิจัยได้เลือกพื้นที่ศึกษา คือ 3 ตำบลในเขตอำเภอบ้านแพ้ว จังหวัดสมุทรสาคร คือตำบลบ้านแพ้ว ตำบลเจ็ดริ้ว และตำบลยกกระบัตร ในฐานะที่อำเภอบ้านแพ้วเป็นพื้นที่ที่มีความแตกต่างหลากหลายดำรงอยู่ด้วยกันอย่างมาก มีทั้งความแตกต่างทางชาติพันธุ์ ความหลากหลายในอาชีพ วิธีการดำรงชีวิต นอกจากนี้ด้วยความที่เป็นพื้นที่

ที่เดียวในประเทศไทยขณะนี้ที่มีโรงพยาบาลชุมชนออกนอกกระบวนการ และมีส่วนจากชุมชนเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งในกรรมการบริหารโรงพยาบาล ก็ยังเป็นจุดที่น่าสนใจของพื้นที่ที่จะเป็นภาพสะท้อนถึงความเข้มแข็งของชุมชนได้หรือไม่เพียงไร

สำหรับกรอบของการศึกษานั้น แบ่งออกเป็น 2 ประเด็นใหญ่ ได้แก่ (1) เป็นการสำรวจเงื่อนไขและลักษณะของกระแสความคิดประชาคมหรือประชาสังคมที่ดำรงอยู่ภายในชุมชน โดยศึกษาผ่านกลุ่มหรือองค์กรรูปธรรมที่เกิดขึ้นจากแนวคิดประชาสังคม ซึ่งอาจมีลักษณะที่เป็นการรวมตัวกันตั้งแต่อดีต และกลุ่มที่เกิดด้วยกระแสประชาสังคมปัจจุบัน โดยพิจารณาทั้งในแง่ของลักษณะการก่อตัวทางประวัติศาสตร์สังคมของกลุ่ม/องค์กรประชาสังคมต่าง ๆ ในชุมชนบ้านแพ้ว โดยให้ความสนใจเป็นพิเศษกับกลุ่มที่เกิดขึ้นอย่างไม่เป็นทางการหรือกลุ่มตามธรรมชาติ ทั้งนี้จะพิจารณาในแง่ของประวัติความเป็นมาของกลุ่ม อุดมการณ์หรือเป้าหมายของกลุ่ม ลักษณะกิจกรรมการเข้าร่วมรวมตัวของสมาชิก ช่องทางในการเข้าถึงหรือช่วงชิงทรัพยากร และบทบาทการทำหน้าที่ของกลุ่ม เป็นต้น และ (2) เป็นการศึกษาการเปลี่ยนแปลงในระดับชุมชน/หมู่บ้าน ที่เกิดขึ้นเนื่องจากกระแสความคิดประชาสังคม ซึ่งมีทรัพยากรและวาทกรรมต่าง ๆ ลงไปในพื้นที่มากมาย ไม่ว่าจะเป็นเงินงบประมาณ โครงการใหม่ ๆ การกระจายอำนาจ การปกครองท้องถิ่น การเกิดประชาคมในระดับต่าง ๆ ตลอดจนปัญหาความขัดแย้งใหม่ ๆ ฯลฯ ในแง่มุมต่าง ๆ เช่น ผลกระทบที่มีต่อโครงสร้างสังคม ลักษณะของเครือข่ายความสัมพันธ์ภายในชุมชน การเปลี่ยนแปลงในวิถีคิด มุมมอง ค่านิยมของชาวบ้านต่อเรื่องต่าง ๆ เช่น สิทธิ หน้าที่ ความมีวินัย ความรับผิดชอบต่อส่วนรวม การเข้าร่วมในการต่อสู้หรือผลักดันแก้ไขปัญหาร่วมของชุมชน เป็นต้น

แนวคิดสำคัญส่วนหนึ่งที่ใช้ในการศึกษา และเป็นพื้นฐานสำหรับการทำความเข้าใจลักษณะของการรวมกลุ่มและประชาสังคมในระดับชุมชนครั้งนี้ ประกอบไปด้วยแนวคิดทางสังคมวิทยาในเรื่องกลุ่มทางสังคม เนื่องจากว่าการศึกษาถึงแนวคิดประชาสังคมนั้น ส่วนหนึ่งสามารถกระทำได้ผ่านการทำความเข้าใจลักษณะของกลุ่มองค์กรซึ่งเป็นรูปธรรมของการรวมตัวของชาวบ้านในชุมชน แนวคิดเรื่องระบบอุปถัมภ์ ซึ่งเป็นพื้นฐานความคิดสำหรับการทำความเข้าใจลักษณะโครงสร้างของความสัมพันธ์ทางสังคมในชุมชน และแนวคิดเรื่องประชาสังคม ซึ่งขอประมวลมาเพียงสังเขปดังนี้

แนวคิดเรื่องกลุ่มทางสังคม

ในทางสังคมวิทยานั้น กลุ่มคนคือคนจำนวนหนึ่งที่มีบรรทัดฐาน มีค่านิยม และจุดมุ่งหมายหรือความต้องการร่วมกันหรือคล้ายคลึงกัน หรือมีความสัมพันธ์ทางสังคมต่อกันและกัน มีปฏิสัมพันธ์กันเป็นประจำในสถานที่ใดสถานที่หนึ่ง ที่สำคัญคือสมาชิกของกลุ่มต่างมีความรู้สึกที่ตัวเองเป็นสมาชิกกลุ่ม ดังที่ Robert K. Merton ให้นิยามไว้ว่า กลุ่มทางสังคมประกอบด้วยคนจำนวนหนึ่ง ซึ่งมีความสัมพันธ์โต้ตอบกันตามแบบอย่างที่ใช้กันมานานในกลุ่ม สมาชิกแต่ละคนมีความรู้สึกที่ตัวเองเป็นสมาชิกกลุ่ม และคนอื่นก็มองว่าผู้นั้นเป็นสมาชิกของกลุ่มด้วย กลุ่มจะเกิดขึ้นได้ต้องมีความสัมพันธ์เป็นแบบอย่างเป็นเวลานานและมีการจัดระเบียบทางสังคม (Robert K. Merton,

1968: 73 อ้างใน เดิมศักดิ์ สุวรรณประเทศ, 2521: 94) ส่วนกลุ่มสมาคมนั้นเป็นกลุ่มที่มีการจัดระเบียบทางสังคมหรือมีโครงสร้างเป็นทางการ

ส่วนใหญ่แล้ว นักสังคมวิทยาจัดประเภทของกลุ่มในลักษณะต่าง ๆ กัน เช่น การจัดประเภทกลุ่มโดยดูจากความสัมพันธ์ทางสังคมที่มีต่อกัน เป็น 2 ประเภท คือ (1) กลุ่มปฐมภูมิ หมายถึงกลุ่มขนาดเล็กที่สมาชิกมีความใกล้ชิดสนิทสนมกัน ทุกคนรู้จักกันเป็นอย่างดี มีความสัมพันธ์เป็นส่วนตัว มีระยะเวลาของการติดต่อสัมพันธ์กันเป็นประจำหรือบ่อยครั้ง และมีบทบาทสำคัญในการขัดเกลาทางสังคมและในการพัฒนาบทบาทและสถานะทางสังคมของสมาชิก และ (2) กลุ่มทุติยภูมิ เป็นรูปแบบกลุ่มขนาดค่อนข้างใหญ่ที่เป็นทางการของคนที่มีความสนใจร่วมกัน มารวมกลุ่มกันเพื่อความมุ่งหมายบางประการ โดยเฉพาะด้านหน้าที่การงาน มีลักษณะความสัมพันธ์ที่เป็นทางการผิวเผิน จึงมีปฏิสัมพันธ์เป็นแบบชั่วคราวหรือในระยะเวลาหนึ่ง สมาชิกไม่จำเป็นต้องรู้จักคุ้นเคยหรือสนิทสนมกันมาก่อน (Richard T. Schaefer and Robert P. Lamm, 1995: 146)

นอกจากนี้แล้วก็มีการแบ่งประเภทกลุ่มโดยใช้ความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่ม เป็นแบบในกลุ่ม (In-groups) และนอกกลุ่ม (Out-groups) หรืออาจแบ่งประเภทโดยระยะเวลาได้เป็น กลุ่มชั่วคราว ซึ่งเป็นกลุ่มที่รวมกลุ่มกันชั่วคราวระยะเวลาหนึ่ง มีวัตถุประสงค์อย่างใดอย่างหนึ่ง เมื่อสำเร็จตามวัตถุประสงค์ก็แยกย้ายกันไป และกลุ่มถาวร เป็นกลุ่มคนที่รวมกลุ่มกันตลอดไป อาจเนื่องจากมีเชื้อชาติเดียวกัน มีอาชีพเดียวกัน หรือมีความสนใจร่วมกัน (Richard T. Schaefer and Robert P. Lamm, 1995: 146 และ เดิมศักดิ์ สุวรรณประเทศ, 2521: 100)

Georg Simmel นักสังคมวิทยาเยอรมันได้ศึกษารูปแบบกระบวนการของกลุ่มและการจัดการทางโครงสร้าง เขาอธิบายถึงลักษณะและความสำคัญของกระบวนการปฏิสัมพันธ์ภายในกลุ่ม โดยพิจารณาจากจำนวนผู้มีส่วนร่วมในกลุ่ม เขามองว่า ความสัมพันธ์แบบกลุ่มที่มี 2 คน (dyadic) จะมีคุณลักษณะและรูปแบบของปฏิสัมพันธ์พิเศษเฉพาะตัวขึ้นอยู่กับสมาชิกเพียง 2 คนเท่านั้น กลุ่มสองคนไม่มีชีวิตที่เหนือความเป็นส่วนตัว ซึ่งสร้างลักษณะการควบคุมบังคับ และจะหายไปเมื่อขนาดของกลุ่มใหญ่ขึ้น และกลุ่มขนาดใหญ่ก็จะพัฒนารูปแบบของปฏิสัมพันธ์เฉพาะขึ้นมา มีการแบ่งหน้าที่รับผิดชอบ สร้างกรอบทางสังคมที่สามารถบังคับควบคุมสมาชิกเพื่อจุดประสงค์ของกลุ่มขึ้นมา สมาชิกแต่ละคนอาจถูกเอาชนะหรือครอบงำได้โดยคนส่วนใหญ่ ผ่านกลยุทธต่าง ๆ เช่น การแบ่งแยกแล้วปกครอง เพื่อที่จะได้มีตำแหน่งและผลประโยชน์ที่เหนือกว่า สมาชิกมีตำแหน่งและสถานภาพต่าง ๆ กัน ยิ่งกลุ่มใหญ่ขึ้น การมีส่วนร่วมของสมาชิกยิ่งอ่อนแอลง

ในงานสังคมวิทยาเกี่ยวกับรูปแบบ ชิมเมลพยายามแสดงให้เห็นว่า แม้ผลประโยชน์และจุดมุ่งหมาย ซึ่งก่อให้เกิดการรวมกลุ่มกันโดยเฉพาะระหว่างมนุษย์จะแตกต่างกันเช่นไร แต่รูปแบบทางสังคมของการมีความสัมพันธ์เพื่อสนองต่อผลประโยชน์และจุดมุ่งหมายนั้นเป็นอย่างเดียวกัน การวิเคราะห์รูปแบบจึงน่าจะเปรียบเทียบปรากฏการณ์ ที่มีเนื้อหาหรือรูปแบบแตกต่างกันโดยพื้นฐาน แต่มีการจัดการทางโครงสร้างคล้ายกัน เนื่องจากรูปแบบหรือโครงสร้างสังคมนั้นฝังอยู่ในเนื้อหา และไม่สามารถเป็นจริงในตัวเองได้ ทุกปรากฏการณ์สังคมมีองค์ประกอบทางรูปแบบมากมาย ทั้ง

การร่วมมือและการแข่งขัน การอยู่ใต้อำนาจและการใช้อำนาจบังคับ ความใกล้ชิดและความห่างเหิน (จาเมรี พัททังวงศ์ และ วารุณี ภูริสินสิทธิ์, 2537: 8-10)

Ferdinand Tönnies นักสังคมวิทยาเยอรมันกล่าวถึงสังคม 2 ลักษณะ คือ (1) Gemeinschaft ซึ่งหมายถึงชุมชนขนาดเล็ก หรือสังคมชนบท ที่สมาชิกมีพื้นฐานและประสบการณ์ชีวิตคล้ายคลึงกัน มีความใกล้ชิดและรู้จักคุ้นเคยกัน สมาชิกอยู่ร่วมกันแบบพึ่งพาอาศัยกันแบบญาติพี่น้อง มีความรู้สึกร่วมในชุมชนเดียวกัน ความสัมพันธ์ทางสังคมเป็นไปแบบส่วนบุคคล ไม่เป็นทางการ การควบคุมทางสังคมกระทำผ่านรูปแบบที่ไม่เป็นทางการ เช่น การชูปรับนินทา การแสดงออกทางกริยาท่าทาง ฯลฯ และ (2) Gesellschaft หมายถึงลักษณะของชุมชนหรือชีวิตในสังคมเมือง ที่คนส่วนใหญ่ต่างเป็นคนแปลกหน้าของกันและกัน มีลักษณะปัจเจกชนที่ต่างคนต่างอยู่ ไม่สนใจซึ่งกันและกัน ความสัมพันธ์ระหว่างกันถูกกำหนดโดยบทบาททางสังคมที่เกิดจากหน้าที่การงาน การควบคุมทางสังคมอยู่บนรูปแบบที่เป็นทางการ เช่น ข้อบังคับหรือกฎหมาย (Richard T. Schaefer and Robert P. Lamm, 1995: 134-135)

Emile Durkheim อธิบายไว้ใน The Division of Labor in Society (1893) ว่าโครงสร้างของสังคมขึ้นอยู่กับระดับของการแบ่งงานเฉพาะด้านในสังคม เมื่อพิจารณาในแง่นี้สังคมจึงสามารถแบ่งออกได้เป็น 2 ลักษณะ คือ

(1) ในสังคมดั้งเดิมหรือสังคมก่อนสมัยใหม่ที่มีการแบ่งงานเฉพาะด้านน้อย จิตสำนึกร่วมของสังคมขึ้นอยู่กับความผูกพันทางสังคมของกลุ่ม ซึ่งหล่อหลอมพฤติกรรมทางสังคมของสมาชิกผ่านวิถีการดำเนินชีวิต ความเชื่อ ค่านิยม แบบแผนประเพณีที่ปฏิบัติร่วมกัน มีการช่วยเหลือร่วมมือกัน Durkheim เรียกว่า Mechanical Solidarity (หมายถึงชุมชน หรือ community) ความผูกพันของคนในสังคมขึ้นอยู่กับความสัมพันธ์ทางเครือญาติที่ใกล้ชิดสนิทสนม และแบบแผนการอบรมเรียนรู้ที่คนในสังคมยอมรับร่วมกัน รูปแบบนี้เปรียบเสมือนเครื่องจักร ที่สมาชิกแต่ละคนต่างทำงานลักษณะเดียวกัน เช่น ทุกคนต่างต้องทำมาหากิน สร้างบ้าน ทอผ้าเหมือนกัน การแบ่งงานเฉพาะด้านอาจเป็นไปโดยเพศหรือวัย เช่น ผู้หญิงมีหน้าที่หุงหาอาหาร ดูแลลูก จัดการภาระงานในบ้าน ผู้ชายรับผิดชอบกับการดำรงชีวิตและสร้างความมั่นคงในโลกภายนอกบ้าน คนหนุ่มสาวเป็นแรงงานและนักรบ ส่วนคนเฒ่าคนแก่เป็นปราชญ์ของกลุ่ม เป็นต้น

(2) ในสังคมสมัยใหม่ที่ซับซ้อนและมีเทคโนโลยีก้าวหน้าขึ้น มักจะมีการแบ่งงานเฉพาะด้านมากขึ้นเช่นกัน งานในลักษณะที่ต่างกันดำเนินไปโดยผู้เชี่ยวชาญเฉพาะที่ต่างกัน Durkheim เรียกว่าสังคมที่สมาชิกผูกพันกันและกันบนพื้นฐานของการแบ่งงานเฉพาะด้านนี้ว่า Organic Solidarity (หมายถึงสังคม หรือ association) ซึ่งมีความผูกพันทางสังคมอยู่บนพื้นฐานของการตอบสนองกันทางเศรษฐกิจและการพึ่งพาอาศัยกันเชิงวัตถุ จิตสำนึกร่วมของสังคมแบบนี้อยู่บนพื้นฐานของความจำเป็นที่สมาชิกของสังคมจะต้องพึ่งพากันและกัน โครงสร้างและระบบการทำงานของสังคมแบบนี้เปรียบเหมือนอวัยวะต่าง ๆ ของสิ่งมีชีวิตที่แต่ละส่วนทำงานประสานกัน เพื่อให้สังคมทั้งระบบดำรงอยู่ได้ (Richard T. Schaefer and Robert P. Lamm, 1995: 133-134)

Tom Douglas (1983) ได้อธิบายถึงกลุ่มและกระบวนการของกลุ่ม โดยพิจารณาจาก ลักษณะการเกิดของกลุ่มใน 2 ลักษณะ คือ กลุ่มตามธรรมชาติ (natural group) ที่ดำรงอยู่ในชีวิตประจำวันของมนุษย์ เช่น ครอบครัว กลุ่มเพื่อนฝูง กลุ่มทำงาน ฯลฯ และกลุ่มที่ถูกสร้างขึ้น (created group) เพื่อจัดการกับสถานการณ์หรือเพื่อบรรลุจุดประสงค์บางประการที่กลุ่มตั้งไว้ เขามองว่าความเป็นกลุ่มนั้น สามารถโน้มน้าวหรือมีอิทธิพลต่อพฤติกรรมของสมาชิก สมาชิกต่างต้องปรับตัวเข้าหากันและกลายเป็นแบบแผนพฤติกรรมของกลุ่ม มีการร่วมมือกัน ยอมรับบรรทัดฐาน ค่านิยมของกลุ่มร่วมกัน Douglas มองกลุ่มเป็นพลวัต คือมีความเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลง มีกระบวนการของกลุ่มเกิดขึ้นในแต่ละช่วงเวลา มีลำดับขั้นต่าง ๆ กัน เริ่มต้นตั้งแต่ระดับพื้นฐานที่เป็นเพียงปฏิสัมพันธ์โต้ตอบระหว่างกันและกัน ระดับที่มีโครงสร้างซึ่งมีพัฒนาการของกลุ่ม มีโครงสร้างทางสังคม และมีการก่อตัวของกลุ่มย่อย ระดับที่มีการเคลื่อนไหว ซึ่งมีการตัดสินใจของกลุ่ม มีจุดมุ่งหมายและเป้าประสงค์ของกลุ่ม และระดับที่มั่นคงเป็นสถาบัน ซึ่งมีการสร้างบรรทัดฐาน ค่านิยมของกลุ่ม มีแรงยึดเหนี่ยวทางสังคมระหว่างสมาชิก และกลุ่มมีอำนาจเหนือสมาชิก

นอกจากนี้ เขายังมองว่า กลุ่มเป็นทั้งเครื่องมือของการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมหรือทัศนคติ เป็นเครื่องมือสำหรับการสนับสนุนและส่งเสริมการดำเนินชีวิต เป็นแหล่งทรัพยากร และเป็นเครื่องมือส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้ ในการศึกษากลุ่มต่าง ๆ จึงควรพิจารณาถึงกระบวนการและปัจจัยต่าง ๆ ที่ส่งผลกระทบต่อพฤติกรรมของกลุ่ม ซึ่งจะสะท้อนเป้าหมายของกลุ่ม รวมถึงหน้าที่ของกลุ่ม โดยศึกษาแง่มุมต่าง ๆ ของกลุ่มและกระบวนการกลุ่ม ได้แก่ ประเด็นเรื่องเวลา เนื่องจากความเป็นกลุ่มต้องการเวลาที่สมาชิกจะมาใช้เวลาาร่วมกัน เพื่อทำกิจกรรมบางสิ่งหรือสร้างประสบการณ์และความทรงจำบางอย่างร่วมกัน ภาวะผู้นำและการตัดสินใจของกลุ่ม ลักษณะของการปฏิสัมพันธ์ พัฒนาการ โครงสร้างของกลุ่ม วัตถุประสงค์ของกลุ่ม บรรทัดฐานและค่านิยม แรงยึดเหนี่ยวในกลุ่ม ความเป็นสมาชิกกลุ่ม ทรัพยากร การก่อตัวของกลุ่มย่อย บรรยากาศและสภาพแวดล้อมของกลุ่ม กิจกรรมกลุ่ม ฯลฯ

ไม่ว่าจะแบ่งลักษณะของกลุ่มด้วยปัจจัยใด ด้วยลักษณะการก่อตั้งกลุ่ม ความสัมพันธ์ทางสังคม จำนวนสมาชิกในกลุ่ม ลักษณะการยึดเหนี่ยวภายในกลุ่ม หรือกระบวนการปฏิสัมพันธ์ภายในกลุ่ม ส่วนใหญ่แล้วก็มักจะเป็นการแบ่งกลุ่มออกในลักษณะที่เป็นคู่ตรงข้ามกันเสมอ นั่นคือ การแบ่งกลุ่มเป็น 2 ประเภท คือกลุ่มขนาดเล็กเป็นกลุ่มตามธรรมชาติ มีความสัมพันธ์เป็นส่วนตัวใกล้ชิดสนิทสนมกัน มีความผูกพันผ่านความสัมพันธ์ทางเครือญาติ มีความรู้สึกร่วมในชุมชนเดียวกันช่วยเหลือเกื้อกูลกัน การจัดระเบียบและการควบคุมทางสังคมมีรูปแบบไม่เป็นทางการ ขณะที่ลักษณะตรงข้ามก็คือ กลุ่มขนาดใหญ่ที่ถูกจัดตั้งขึ้น มีโครงสร้างความสัมพันธ์แบบเป็นทางการ ปฏิสัมพันธ์ทางสังคมเป็นแบบชั่วคราวผิวเผิน มีการจัดระเบียบทางสังคมเป็นทางการ และการแบ่งหน้าที่ความรับผิดชอบให้แก่สมาชิกตามความชำนาญเฉพาะด้าน ความผูกพันทางสังคมอยู่บนพื้นฐานของการพึ่งพาอาศัยกันและกันในทางเศรษฐกิจ กรอบคิดข้างต้นนี้ในแง่หนึ่งจึงกลายเป็นข้อจำกัดในการศึกษาการรวมกลุ่ม เนื่องจากในความเป็นจริงแล้ว ลักษณะของกลุ่มมีความแตกต่างหลากหลาย มีที่มาซับซ้อนเกินกว่าจะแบ่งแยกได้อย่างเด็ดขาดว่าเป็นกลุ่มในลักษณะหนึ่งลักษณะใด

หากแต่มีการผสมผสานและเลื่อนไหลเปลี่ยนแปลงไปได้ตามบริบททางสังคมเฉพาะตัวในแต่ละท้องถิ่น

แนวคิดเรื่องความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์

โครงสร้างความสัมพันธ์ทางสังคมแบบอุปถัมภ์ เป็นสิ่งพื้นฐานสำคัญประการหนึ่งที่ผู้วิจัยต้องคำนึงถึงเมื่อศึกษาถึงโครงสร้างสังคม หรือระบบความสัมพันธ์ทางสังคมของไทย นั่นคือ การที่สังคมไทยเป็นสังคมที่มีระบบอุปถัมภ์เป็นพื้นฐานของความสัมพันธ์ที่มีมาแต่เดิม ดังที่ม.ร.ว.คณิศรพิพัฒน์ กล่าวถึงความคิดเรื่องระบบอุปถัมภ์ไว้ใน โครงสร้างสังคมไทยและปัญหาเกี่ยวกับเกษตรกรในการพัฒนา (2523) ว่า ลักษณะการรวมกลุ่มในสังคมไทยโบราณนั้น เป็นการรวมกลุ่มในลักษณะที่ใช้ความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์เป็นหลัก เนื่องจากว่าโครงสร้างความสัมพันธ์ของสังคมไทยให้ความสำคัญกับความแตกต่างระหว่างลูกพี่-ลูกน้อง หรือผู้ใหญ่-ผู้น้อย สิ่งเหล่านี้กลายเป็นสิ่งสำคัญในการจัดองค์กรของสังคมไทย ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลที่แตกต่างกันในฐานะตำแหน่งเป็นแบบแผนของความสัมพันธ์ในการจัดลำดับจัดระเบียบทางสังคม และตั้งอยู่บนรากฐานแห่งความไม่เสมอภาคในการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ ความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์เป็นความสัมพันธ์ส่วนตัวระหว่างผู้ที่มีทรัพยากรแตกต่างกัน ทั้งอำนาจทางการเมือง และสิทธิพิเศษทางสังคม โดยผู้รับการอุปถัมภ์นั้นคาดหวังว่าจะได้รับการคุ้มครองทางการเมืองหรือสังคม อภิสิทธิ์ ความก้าวหน้าทางการงาน ตำแหน่งหน้าที่ หรือเศรษฐกิจจากผู้อุปถัมภ์ซึ่งเป็นผู้ที่มีทรัพยากรมากเพียงพอที่จะสามารถให้สิ่งเหล่านี้ได้ โดยทรัพยากรของผู้อุปถัมภ์นั้นมีที่มาจากหลายแห่ง ที่สำคัญที่สุดคือยศตำแหน่ง และความใกล้ชิดกับศูนย์อำนาจ

ความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์อาจมีความคล้ายคลึงกับการเป็นกลุ่มผลประโยชน์ แต่กลุ่มอุปถัมภ์กับกลุ่มผลประโยชน์มีลักษณะสำคัญที่ต่างกันหลายประการ ได้แก่ (1) กลุ่มอุปถัมภ์เกิดขึ้นจากความสัมพันธ์ระหว่างคนที่ต่างฐานะทางเศรษฐกิจสังคมและการเมือง ขณะที่กลุ่มผลประโยชน์หรือกลุ่มอุดมคตินั้นเกิดจากคนที่มีผลประโยชน์หรืออุดมคติคล้ายกัน (2) สมาชิกกลุ่มอุปถัมภ์แต่ละคนมุ่งมาพึ่งและประโยชน์จากหัวหน้ากลุ่มซึ่งเป็นผู้อุปถัมภ์ ขณะที่กลุ่มผลประโยชน์สมาชิกมารวมกันเพื่อปรึกษาหารือ หาทางป้องกัน หรือเพิ่มผลประโยชน์ร่วมกันของสมาชิกกลุ่มทุกคน หรือเพื่อดำเนินการกิจกรรมตามอุดมคติของสมาชิกกลุ่มที่มีร่วมกัน (3) ความยั่งยืนของกลุ่มอุปถัมภ์ขึ้นอยู่กับอำนาจและบารมีของผู้นำ แต่กลุ่มผลประโยชน์จะอยู่ที่ผลประโยชน์และอุดมคตร่วมของสมาชิก (4) การแลกเปลี่ยนความคิดอย่างอิสระในกลุ่มอุปถัมภ์เป็นไปได้ยาก ส่วนใหญ่เป็นไปอย่างที่ว่าหัวหน้ากลุ่มต้องการ (5) กลุ่มอุปถัมภ์มีการแข่งขันระหว่างสมาชิกเพื่อให้หัวหน้ากลุ่มพอใจ เพื่อให้ได้ทรัพยากรที่อาจจะไม่เพียงพอสำหรับทุกคน ขณะที่กลุ่มผลประโยชน์เป็นการแข่งขันแสดงความคิดเห็นหรือทำกิจกรรมซึ่งเป็นประโยชน์แก่กลุ่ม (6) หัวหน้ากลุ่มอุปถัมภ์เป็นผู้เดียวที่ทำกิจกรรมของกลุ่ม โดยสมาชิกไม่สามารถควบคุมการทำงานได้ ขณะที่ผู้แทนหรือหัวหน้ากลุ่มผลประโยชน์นั้นทำกิจกรรมต่าง ๆ เพื่อผลประโยชน์หรืออุดมคติของสมาชิกทุกคน (7) กลุ่มอุปถัมภ์เกิดขึ้นและส่งเสริมการยึดถือตัวบุคคลเป็นหลัก แต่กลุ่มผลประโยชน์เกิดขึ้นเพราะการยึดถือและส่งเสริมหลักการ เป็นต้น

ธีรยุทธ บุญมี (2533) มองว่า ระบบอุปถัมภ์เป็นการจัดระเบียบทางสังคมที่กำหนดลักษณะความสัมพันธ์เชิงแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ระหว่างคนสองฝ่าย ที่มีฐานะบทบาททางเศรษฐกิจและสังคมแตกต่างกัน ความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์เป็นความสัมพันธ์ส่วนตัวซึ่งผู้อุปถัมภ์ให้ความคุ้มครอง ช่วยเหลือ ให้ผลประโยชน์แก่ผู้รับการอุปถัมภ์ ซึ่งให้ความจงรักภักดีและการบริการรับใช้ตอบแทน ลักษณะของความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์เป็นความสัมพันธ์แบบตัวต่อตัว มีการแลกเปลี่ยนที่ไม่สมดุล คือผู้อุปถัมภ์มักอยู่ในฐานะที่จะให้วัตถุหรือบริการแก่ผู้อื่นได้อย่างสะดวกสบาย ทรัพยากรเหล่านี้อาจจำเป็นมากสำหรับการอยู่รอดของผู้รับการอุปถัมภ์ ซึ่งต้องตอบแทนและเกิดความผูกพันทางใจที่ไม่สามารถใช้บุญคุณคืนได้หมด เกิดมีมิติแห่งอารมณ์ความรู้สึกขึ้น ทั้งนี้ทั้งสองฝ่ายต่างต้องพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน คือผู้อุปถัมภ์ต้องพึ่งพาผู้รับการอุปถัมภ์เพื่อรักษาสถานะทางสังคม โดยอาศัยทรัพยากรที่มีอยู่ในอำนาจของตนเป็นเครื่องมือในการสร้างกลุ่มอุปถัมภ์ และผู้รับการอุปถัมภ์ต้องการทรัพยากรที่จำเป็นจากผู้อุปถัมภ์ ลักษณะความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์นี้จะไม่แน่นอนตายตัวเหมือนความสัมพันธ์อย่างเป็นทางการ แต่จะซับซ้อนหลากหลาย และยืดหยุ่นต่างกันไปตามลักษณะสังคมในแต่ละช่วงเวลา ทำให้ระบบอุปถัมภ์สามารถปรับตัวได้ ยิ่งลักษณะการแลกเปลี่ยนมีขอบเขตกว้างขวางทุกด้าน ความสัมพันธ์ก็จะยืนยาว

ฐานทรัพยากรของผู้อุปถัมภ์ มีที่มาจากความรู้ความสามารถ การครอบครองปัจจัยทางการผลิต ซึ่งอาจจะเป็นเงิน ที่ดิน หรือทรัพย์สินต่างๆ อำนาจหน้าที่ในตำแหน่งที่ครองอยู่ ขณะที่ผู้รับการอุปถัมภ์มีฐานทรัพยากรคือ แรงงานและของกำนัล ให้แก่ผู้อุปถัมภ์เป็นการตอบแทน

แม้ว่าความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์จะเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นและดำรงอยู่ในสังคมไทยมายาวนาน แต่ก็อาจมีการเปลี่ยนแปลงในโครงสร้างของระบบอุปถัมภ์ได้ เนื่องจากปัจจัย 3 ประการ คือ การก่อตัวของระบบราชการสมัยใหม่ การขยายตัวของเศรษฐกิจแบบพาณิชยหรือทุนนิยมอย่างรวดเร็ว และการเกิดของพรรคการเมือง โดยลักษณะการแลกเปลี่ยนแบบอุปถัมภ์มีแนวโน้มเปลี่ยนแปลงหลายประการด้วยกัน ได้แก่ การที่ระบบอุปถัมภ์ต้องถื่นถูกคุกคามจากการเปลี่ยนแปลงทางสังคม เนื่องจากกระบวนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย และจากการเข้ามาของอำนาจรัฐส่วนกลางและอิทธิพลของเศรษฐกิจแบบพาณิชย ทำให้ผู้อุปถัมภ์ยุคใหม่จะมีทรัพยากรหรืออิทธิพลใหม่ ๆ ที่แคบลงและมีลักษณะเฉพาะตัวมากขึ้น ความสัมพันธ์จึงมีลักษณะเบ็ดเสร็จน้อยลงและไม่ถาวรมากขึ้น การปฏิรูประบบราชการ การขยายตัวของเศรษฐกิจทุนนิยม และการก่อตัวของระบบพรรคการเมือง ทำให้ผู้นำท้องถิ่นต้องแข่งขันชิงทรัพยากรจากภายนอกมาสร้างและสนับสนุนกลุ่มหรือเป็นเครื่องมือมากขึ้น ระบบอุปถัมภ์จึงมีลักษณะตักตวงการใช้ประโยชน์จากความสัมพันธ์ในช่วงสั้น ๆ มากขึ้น ความสัมพันธ์มีลักษณะทางจิตใจน้อยลง การแลกเปลี่ยนเชิงวัตถุหรือการใช้สอยจึงเป็นด้านหลัก ไม่เกิดความผูกพันทางจิตใจหรืออารมณ์ความรู้สึกมากนัก และความแตกต่างทางสังคมที่มีมากขึ้น ทำให้กลุ่มอุปถัมภ์แบ่งเป็นฝักฝ่าย มีลักษณะเฉพาะเจาะจง และแตกต่างหลากหลาย เป็นพื้นฐานให้เกิดกลุ่มผลประโยชน์ที่ถาวรและมีลักษณะเชิงรบบมากขึ้น การที่คนประกอบอาชีพอิสระมากขึ้นก็ทำให้ไม่ค่อยผูกพันกับระบบอุปถัมภ์มากขึ้น เป็นต้น

ขณะที่โลกในศตวรรษที่ 20 เปลี่ยนไปสู่ความเท่าเทียมมากขึ้น เป็นประชาธิปไตยมากขึ้น และภาคประชาสังคมเข้มแข็งขึ้นนั้น การศึกษาระบบอุปถัมภ์ก็มีประเด็นศึกษาและเป็นปรากฏการณ์ที่น่าสนใจ เนื่องจากความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ยังคงมีบทบาทสำคัญอยู่ในสังคมประชาธิปไตยสมัยใหม่สืบเนื่องตลอดมา ระบบอุปถัมภ์มีลักษณะตามธรรมชาติที่ขัดแย้งกัน นั่นคือมีลำดับชั้นแต่ก็เอื้อประโยชน์ซึ่งกันและกัน มีทั้งความไม่เท่าเทียมและเอื้อประโยชน์ต่างตอบแทนไว้ในขณะเดียวกัน เป็นได้ทั้งความสมัครใจและใช้กำลังอำนาจบังคับ เป็นทรัพยากรเชิงสัญลักษณ์และเชิงวัตถุ สิ่งเหล่านี้นำไปสู่การตั้งคำถามต่อความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ว่า เป็นผลของการปรับตัวของปัจจัยเชิงโครงสร้าง เช่น ความขาดแคลน หรือเป็นแบบแผนของการแลกเปลี่ยนทางสังคม

งานศึกษาการเปลี่ยนแปลงของระบบอุปถัมภ์ในสังคมสมัยใหม่ ได้แก่งานของ Luis Roniger และ Ayşe Güneş-Ayata (1994) ซึ่งได้สะท้อนถึงบางแง่มุมของระบบอุปถัมภ์และประชาสังคมในโลกสมัยใหม่ว่า ความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์แบบเดิมนั้นได้เปลี่ยนรูปไปด้วยปัจจัยหลายประการ ทั้งเศรษฐกิจระบบตลาด ด้วยความเป็นเมือง และด้วยการขยายตัวของข้อกำหนดกฎหมายต่าง ๆ ภายใต้เงื่อนไขที่เปลี่ยนไปเหล่านี้ อำนาจในการผูกขาดผลประโยชน์ก็อ่อนกำลังลง วิธีของผู้รับการอุปถัมภ์มีการพัฒนาขึ้นและเพิ่มช่องทางในการต่อรองได้มากขึ้น ขณะเดียวกันผู้อุปถัมภ์ก็หลากหลายมากขึ้น เช่น นักการเมือง ผู้บริหารท้องถิ่น รวมถึงพรรคการเมือง และสมาคมการค้า ซึ่งต่างใช้ฐานะตำแหน่งของตัวเองสร้างบารมีและเข้าถึงตำแหน่งทางการในการบริหารท้องถิ่น เพื่อใช้อำนาจในการจัดการทรัพยากรและบริการให้แก่พวกพ้อง และขยายเครือข่ายอุปถัมภ์ของตัวเองออกไป

ความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ส่วนใหญ่ นั้น แม้จะซ้อนอยู่บนความสัมพันธ์แบบดั้งเดิม เช่น การเป็นกลุ่มศาสนา กลุ่มเครือญาติ หรือกลุ่มที่มีรากฐานเชิงชาติพันธุ์ แต่ธรรมชาติของความไม่เท่าเทียมกันของความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์สมัยใหม่นั้นแตกต่างอย่างมากจากแบบดั้งเดิม ในลักษณะที่เป็นผู้ปกครองซึ่งเป็นเจ้าที่ดินกับชาวนาผู้ถูกปกครอง อันเป็นโครงสร้างทางสังคมที่ถาวรและตั้งคำถามไม่ได้ แต่ความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์สมัยใหม่ถูกทำให้เหมาะสมหรือเบาบางลงผ่านอุดมการณ์เรื่องความเสมอภาค ความรู้สึกร่วมในการเป็นเจ้าของชุมชนเดียวกัน และการมีส่วนร่วมในพื้นฐานอย่างเดียวกัน แม้ว่ามันจะเป็นความสัมพันธ์และมีการแลกเปลี่ยนที่ไม่เท่าเทียมกันอย่างยิ่งก็ตาม

อย่างไรก็ตาม ระบบอุปถัมภ์ยังคงเป็นการสนับสนุนต่างตอบแทนในผลประโยชน์เฉพาะอย่าง และความพึงพอใจในความจำเป็นของทั้งสองฝ่าย ซึ่งสังคมสมัยใหม่มองว่าเป็นความคิดที่คับแคบและเห็นแก่ตัว เนื่องจากพื้นฐานที่สำคัญของความเป็นอยู่ขึ้นอยู่กับความมีอิทธิพลเหนือกว่าส่วนบุคคล และการที่สาธารณะต่างรับรู้ถึงความสามารถของผู้อุปถัมภ์ ทั้งความสำเร็จทางสังคม เศรษฐกิจและสถานะทางการเมืองนั้น ส่วนใหญ่สืบเนื่องจากทรัพย์สินหรือทุนทางวัฒนธรรมที่สะสมมาแต่เดิม ไม่ว่าจะเป็นที่ดิน หรือยศถาบรรดาศักดิ์ แต่ในระบบอุปถัมภ์รูปแบบใหม่นั้น กลับเป็นภาพลักษณ์ที่แสดงออกของผู้อุปถัมภ์ อันเป็นตัวชี้วัดถึงความสามารถในสร้างความสัมพันธ์เชื่อมโยงและเข้าถึงศูนย์กลางอำนาจ และการมีตำแหน่งในการควบคุมการแจกจ่ายทรัพยากรและ

บริการ เนื่องจากการแสดงให้เห็นถึงความมั่งคั่งและความยิ่งใหญ่ของตัวเป็นสิ่งสำคัญ สำหรับการรักษาดำแหน่งและอำนาจเอาไว้

แนวคิดประชาสังคม

ในส่วนของแนวคิดของประชาสังคมนี้ ได้มีนักคิดนักวิชาการนำเสนอไว้อย่างกว้างขวาง ทั้งในแง่ของพัฒนาการที่มาของแนวคิด ความหมาย ลักษณะและองค์ประกอบของประชาสังคม ในที่นี้ผู้วิจัยได้เลือกหยิบยกมาเพียงบางส่วน ดังนี้

(1). งานที่นำเสนอ**พื้นฐานที่มาของแนวคิดประชาสังคม**นั้น โดยสรุปแล้วกล่าวได้ว่า การเกิดเมืองและการพัฒนาอุตสาหกรรมเป็นที่มาสำคัญของความคิดประชาสังคม โดยธีรยุทธ บุญมี ได้กล่าวถึงการเปลี่ยนแปลงหลายอย่างที่เกิดขึ้นในยุโรปในช่วงศตวรรษ 15-17 ซึ่งถือได้ว่าเป็นการเตรียมตัวที่ทำให้เกิดการก่อตัวของการเมืองแบบใหม่ สังคมแบบใหม่ และวัฒนธรรมแบบใหม่ ได้แก่ การก่อตัวของสังคมของกลุ่มกระฎุมพี (ชนชั้นกลาง ชาวเมือง) พ่อค้า นักการเงิน ปัญญาชน การเกิดพื้นที่สาธารณะหรือพื้นที่เปิดเผยของการรวมกลุ่มสมาคม และการเกิดพฤติกรรม ความเป็นวัฒนธรรม หรือความเป็นอารยะ (civility) ในด้านต่างๆ การพัฒนาเทคโนโลยีการพิมพ์ทำให้เกิดการตื่นตัวในการศึกษา การอ่าน การเขียนค่อนข้างกว้างขวาง การขยายตัวของชนชั้นกลางและกระฎุมพี เหล่านี้เกิดขึ้นได้เนื่องจากการเติบโตของการเกษตร หัตถอุตสาหกรรม และการค้าในยุโรป และการเพิ่มความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจ ทำให้ชนชั้นกลางกระฎุมพีมีอำนาจต่อรองทางการเมืองมากขึ้น นอกจากนี้การปฏิรูปศาสนาก็ส่งผลสำคัญต่อความคิดเรื่องการเมือง สังคม และปัจเจกบุคคลของคนยุโรป โดยเฉพาะการเน้นความสำคัญของปัจเจกบุคคล ยอมรับอำนาจผลงานการแสดงออกและการตัดสินใจและความรับผิดชอบของบุคคล จึงเป็นเหตุให้เศรษฐกิจทุนนิยมรวมทั้งความคิดการเมืองแบบประชาธิปไตยเสรีนิยมขยายตัวได้เร็ว และเริ่มเห็นการก่อตัวของ “ประชาสังคม” ขึ้น (ธีรยุทธ บุญมี, 2547: 39-48) พื้นที่ทางสังคมใหม่นี้เปิดโอกาสให้ปัจเจกมีส่วนร่วมทางการเมืองโดยตรงในฐานะ “พลเมือง” และกลายเป็นมิติใหม่ที่ปัจเจกสามารถแสดงความคิดเห็นได้ โดยไม่ต้องถูกกำกับหรือผ่านตัวกลางเช่นรัฐ (Habermas 1989 อ้างถึงในโกมาตร จึงเสถียรทรัพย์, 2544: 7)

และธีรยุทธ บุญมีก็ยังได้สรุปความคิดของ Habermas ว่า “การปฏิวัติ” ครั้งสำคัญที่ทำให้เกิดความเป็นโลกสมัยใหม่เป็น **การปฏิวัติ ประชาสังคม** หรือ **การปฏิวัติ ภาคสาธารณะ** ซึ่งเกิดขึ้นในยุโรปในช่วงศตวรรษที่ 15-16 และขยายตัวตลอดมา “การปฏิวัติ” ประชาสังคมและภาคสาธารณะนี้คือการขยายตัวของปฏิบัติการเชิงสื่อสาร (communicative action) อย่างพลิกหน้ามือเป็นหลังมือ และเป็นลักษณะเด่นเฉพาะของโลกสมัยใหม่อย่างชัดเจนกว้างขวางมากขึ้นเรื่อยๆ ขณะเดียวกันก็มีการเกิดกลุ่มองค์กร สถาบัน เครื่องมือกลไกต่างๆ ขึ้นมารองรับปฏิบัติการเชิงการสื่อสารเช่นว่านี้ การเกิดความคิดเรื่องความเป็นสาธารณะ (public หรือ publicity) ซึ่งไม่ใช่เป็นเรื่องการอวดโอ่แสดงบารมีของเจ้านายแบบสมัยก่อน การใช้ความรุนแรง เกียรติยศ ศักดิ์ศรีแก้ปัญหา ก็ถูกเปลี่ยนมาเป็นการถกเถียงสนทนาเพื่อกำหนดความหมายของวัฒนธรรม ความงาม กำหนดประเด็นสาธารณะ กำหนดการเมืองภาคสาธารณะ ฯลฯ ซึ่งมุ่งให้สมาชิกคนอื่น ๆ ได้รับฟังและช่วย

ถกเถียง ขณะเดียวกันก็เกิดอัตลักษณ์แบบตัวตน (ego identity) ขึ้นแทนอัตลักษณ์แบบบทบาท สถาบันสังคม (role identity) ซึ่งทำให้คนแลกเปลี่ยนสื่อสารกันอย่าง **สมภาค ทัดเทียม และ ไตร่ตรองวิพากษ์วิจารณ์สำรวจซึ่งกันและกัน** (symmetry, reciprocity, reflexivity) มากขึ้น นอกจากนี้ยังเกิดระบบสิทธิ ระบบกฎหมาย ระบบความอารยะหรือความเป็นประชาสังคม (civility) ขึ้น ซึ่งเป็นผลจากการขยายตัวและเสริมการขยายตัวของประชาสังคมและภาคสาธารณะ (ธีรยุทธ บุญมี, 2547)

(2). ในส่วนของ **นิยามความหมาย**ของประชาสังคมนั้น มีผู้ให้คำจำกัดความไว้มากมาย เช่น คำว่า “สังคมสมานภาพ” ที่เสนอโดยศ.นพ.ประเวศ วะสี โดยหมายถึง การที่ประชาชนจำนวนหนึ่งมีวัตถุประสงค์ร่วมกัน มีอุดมคติร่วมกันหรือมีความเชื่อร่วมกันในบางเรื่อง มีการติดต่อสื่อสารกันหรือมีการรวมกลุ่มกัน มีความเอื้ออาทรต่อกัน มีความรัก มีมิตรภาพ มีการเรียนรู้ร่วมกันในการปฏิบัติบางสิ่งบางอย่างและมีระบบการจัดการในระดับกลุ่ม (ประเวศ วะสี อ้างถึงใน อนุชาติ พวงสำลี และวีรบูรณ์ วิสารทสกุล, 2540: 4)

ธีรยุทธ บุญมี พูดถึงพลังที่สาม ซึ่งมีลักษณะเป็นอิสระ เป็นตัวของตัวเอง และมีบทบาทในการสร้างสรรค์ ที่ต้องการเห็นความเป็นธรรมและผลประโยชน์ของคนส่วนใหญ่ในสังคม “พลังที่สาม” หรือพลังของสังคม หมายถึงกลุ่มผลประโยชน์ กลุ่มความคิด กลุ่มอาสาสมัครเพื่อสังคม เพื่อสาธารณะประโยชน์ เพื่อสิ่งแวดล้อม ฯลฯ เป็นอำนาจที่กระจัดกระจายตัวอยู่ในสังคม ไม่ใช่ของชนชั้นใด ไม่รวมศูนย์ มาจากทุกภาคส่วนของสังคม ทำหน้าที่สะท้อนปัญหาและต่อรองผลประโยชน์กับรัฐ นอกจากนี้ยังหมายรวมถึงการพัฒนาและขยายสถาบันของสังคมให้หลายหลาย ทั้งสถาบันสื่อ สถาบันวิชาการ สถาบันวิชาชีพ รัฐธรรมนูญ กลไกการตรวจสอบของสังคม ฯลฯ พลังที่สามนี้ประกอบด้วยผู้ที่ตื่นตัว ก่อตั้งขึ้นมาเพื่อสาธารณะประโยชน์ โดยมีความเป็นอิสระ เป็นตัวของตัวเอง ไม่เข้ากับฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง ทำกิจกรรมที่หลากหลาย เพื่อแก้ปัญหาการเมืองด้วยอุดมการณ์ (ธีรยุทธ บุญมี, 2536)

และในงานประชาสังคมชิ้นล่าสุด ธีรยุทธ บุญมีได้กล่าวถึง ความคิดประชาสังคมไว้ว่า คือ การคานอำนาจระหว่างรัฐกับสังคม รัฐกับกิจกรรมการรวมกลุ่ม และการแสดงความคิดเห็นของสังคม ประชาสังคมก็คือ สังคมที่สมาชิกกระตือรือร้น เอาการเอางาน ถกเถียงร่วมกันในประเด็นร่วมกันของสังคมในสิ่งที่เป็นผลประโยชน์โดยรวมของภาคสาธารณะหรือของส่วนรวม โดยที่สังคมจะมีพื้นที่เปิด เวที โอกาสร่วมกัน ซึ่งฝ่ายต่างๆ ได้สื่อสารกัน เพื่อบรรลุวัตถุประสงค์ความต้องการหรือบรรลุการประนีประนอมเพื่อ “ผลประโยชน์” โดยรวม การช่วงชิงบนพื้นที่ปริณทลสาธารณะหรือประชาสังคมนี้ ถึงที่สุดแล้วก็คือการช่วงชิงอำนาจ ผลประโยชน์ ทรัพยากร และความเชื่อของส่วนรวมหรือของกลุ่มตน หรือผลประโยชน์จากการประนีประนอมรวมยอมส่วนรวมแทน พื้นที่เปิดแห่งการช่วงชิงนี้โดยคร่าวๆ ก็คือสิ่งที่เราเรียกว่า “ภาคสาธารณะ” หรือ “ประชาสังคม” สิ่งที่เป็นพื้นฐานของประชาสังคมไม่ใช่กลุ่มองค์กร แต่เป็นปฏิบัติการทางสังคม (social action) ซึ่งการมีกลุ่มองค์กรสถาบันเป็นเพียงการตกผลึกหรือการเป็นสถาบัน (institutionalization) ของปฏิบัติ

กรรมทางสังคมต่าง ๆ เหล่านั้น และนี่เป็นหัวใจของทฤษฎีประชาสังคมของ Jürgen Habermas (ธีรยุทธ บุญมี, 2547)

เอนก เหล่าธรรมทัศน์ เห็นว่าประชาสังคม หมายถึง เครือข่าย กลุ่ม ชมรม สมาคม มูลนิธิ สถาบัน และชุมชนที่มีกิจกรรมหรือมีการเคลื่อนไหวอยู่ระหว่างรัฐกับปัจเจกชน โดยที่ (1) ไม่ชอบและไม่ยอมให้รัฐครอบงำหรือบงการ ยอมรับความช่วยเหลือและร่วมมือกับรัฐได้ แต่ก็ขึ้นนำกำกับและคัดค้านได้พอสมควร (2) ไม่ชอบปัจเจกชนนิยมสุดขั้ว แต่สนับสนุนให้รวมกลุ่มและรับผิดชอบต่อส่วนรวม บทบาทประชาสังคมอยู่ที่การณรงค์ผลักดันให้รัฐลดขนาด อำนาจ และบทบาทลง (เอนก เหล่าธรรมทัศน์, 2543: 21)

ชัยอนันต์ สมุทวณิช มองว่า “ประชาสังคม” หมายถึง ทุก ๆ ส่วนของสังคม โดยรวมถึงภาค รัฐ ภาคประชาชน ซึ่งแตกต่างจากความหมายแบบตะวันตกที่แยกออกมาจากภาครัฐหรือนอกภาครัฐ แต่หมายถึงทุกฝ่ายที่เข้ามาเป็น partnership กัน โดยนัยนี้ ชัยอนันต์ สมุทวณิช ให้ความสำคัญกับ civic movement หรือ “วิถีประชา” ที่เป็นการดำเนินกิจกรรมของกลุ่มองค์กรต่าง ๆ โดยเอาตัวกิจกรรมเป็นศูนย์กลางปราศจากการจัดตั้ง (ชัยอนันต์ สมุทวณิช อ้างถึงใน อนุชาติ พวงสำลี และ วีรบูรณ์ วิสารทสกุล, 2540: 5) การเคลื่อนไหวของภาคพลเมืองนั้นเป็นการเคลื่อนไหวเพื่อผลประโยชน์ที่กว้างกว่าผลประโยชน์เฉพาะตัว และสามารถเกิดขึ้นได้ในทุกระดับ โดยในสังคมไทยนั้น เริ่มต้นจากการที่กลุ่มผู้เสียเปรียบหรือด้อยโอกาส ถูกกันไม่ให้มีส่วนร่วมในบางเรื่อง มารวมตัวกันปกป้องสิทธิหรือความปลอดภัยของตัวเอง (ชูชัย ศุภวงศ์ และยุวดี คาคาการณ์ไกล, 2540: 44)

ชูชัย ศุภวงศ์ ให้ความหมายของ “ประชาสังคม” ว่าหมายถึง “การที่ผู้คนในสังคมเห็นวิกฤตการณ์หรือสภาพปัญหาของสังคมที่สลับซับซ้อนยากแก่การแก้ไข มีวัตถุประสงค์ร่วมกันซึ่งนำไปสู่การก่อจิตสำนึก (civic consciousness) ร่วมกัน มารวมตัวกันเป็นกลุ่มหรือองค์กร (civic group) ไม่ว่าจะเป็นภาครัฐ ภาคธุรกิจเอกชน หรือภาคสังคม (ประชาชน) ในลักษณะที่เป็นหุ้นส่วนกันเพื่อร่วมกันแก้ปัญหาหรือกระทำการบางอย่างให้บรรลุวัตถุประสงค์ ทั้งนี้ด้วยความรัก ความสมานฉันท์ ความเอื้ออาทรต่อกันภายใต้ระบบการจัดการโดยมีความเชื่อมโยงเป็นเครือข่าย (civic network)” (ชูชัย ศุภวงศ์, 2540)

โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์ มองว่าภาคประชาสังคมหมายถึง องค์กรและกิจกรรมทางสังคมที่อยู่นอกกรอบอำนาจทางการเมืองที่เป็นทางการ ซึ่งองค์กรเหล่านี้ครอบคลุมถึงองค์กรอิสระสาธารณะประโยชน์ องค์กรการกุศล องค์กรอาสาสมัครเพื่อสังคม สมาคม ชมรม มูลนิธิต่าง ๆ ตลอดจนชนปัจเจกชนพลเมืองที่สนใจและร่วมมือกันกระทำการเพื่อการสาธารณะ และเพื่อแก้ปัญหาสังคมต่าง ๆ ประชาสังคมจึงมีลักษณะเป็น “พลังที่ 3” ซึ่งอิสระจากการใช้กำลังอำนาจเพื่อระเบียบทางสังคมของรัฐ และไม่ได้ถูกกำหนดโดยผลประโยชน์ส่วนตัวหรือการแสวงหากำไร (โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์, 2544: 3, 12)

(3). **ลักษณะและองค์ประกอบของประชาสังคม** ได้มีผู้อธิบายไว้อย่างกว้างขวางเช่นเดียวกัน เช่นในงานเขียนของธีรยุทธ บุญมี ที่เสนอว่าควรมอง “ประชาสังคม” ในลักษณะที่ (1) เป็นพื้นที่

ที่เป็นเวทีเปิด (space and stage) สำหรับการช่วงชิงการนิยาม ประเด็น ญัตติ ความเห็น สาธารณะ (2) เป็นช่องทางระหว่างโอกาสแห่งการเข้าถึง (accessibility) การแสดงออก ใน กระบวนการต่างๆ ตั้งแต่การประชุมสภาท้องถิ่น ชุมชน การแสดงออกทางวัตถุ อินเทอร์เน็ต หนังสือพิมพ์ ฯลฯ (3) เป็นชุดของกลไก เช่น การประชาพิจารณ์ การไต่สวนสาธารณะ กลุ่มองค์กรทางการเมืองและสังคม รวมทั้งขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมใหม่ (4) เป็นชุดของกิจกรรม หรือปฏิบัติการทางสังคม ชุมชนใดๆ ก็ได้ ซึ่งมีส่วนในการกำหนดชะตากรรมของตนเอง (5) เป็น ชุดของสิทธิที่ถูกต่อสู้เรียกร้องให้ขยายตัวกว้างขวางมากขึ้น เช่น การขยายจากสิทธิทางการเมืองมา สู่สิทธิทางสังคม สิทธิทางวัฒนธรรม (6) เป็นกระบวนการออกกฎหมายหรือระบบทางกฎหมาย ที่ ถูกผลักดันให้มีลักษณะเป็นตัวกลางแก้ไขปัญหาคความขัดแย้งระหว่างรัฐกับสังคม หรือสังคมชุมชน กับภาคธุรกิจเอกชนมากขึ้น (7) เป็นชุดของอุดมการณ์ที่เปิดพื้นที่แห่งการถกเถียง วิจารณ์ หรือ การเห็นอกเห็นใจ การมุ่งหาความยุติธรรม ความเท่าเทียมกัน และความถูกต้องมากขึ้น และ (8) เป็นชุดของค่านิยม บรรทัดฐานซึ่งเกิดขึ้น “ใหม่” เพื่อชี้ทางการปฏิบัติของผู้คนในประชาคม ท้อง ถิ่น ระดับชาติ ภูมิภาค ระดับโลก ในบางเรื่อง เช่น การอนุรักษ์ธรรมชาติ สภาพแวดล้อม การส่งเสริมสันติภาพ การเอื้ออาทรชีวิต สัตว์ พืชอื่นๆ ในโลก เป็นต้น (ธีรยุทธ บุญมี, 2547: 129-131)

โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์ ได้ประมวลลักษณะของประชาสังคมในค.ศ.20 ว่า ได้แก่ (1) มี ลักษณะเป็นชุมชนอิสระ คือมีอิสระภาพทางความคิดและอุดมคติ ไม่ถูกกำกับด้วยกำลังอำนาจใด โดยเฉพาะอำนาจทางการเมืองของรัฐ (2) เป็นอิสระจากอำนาจทุนหรือตลาด ประชาสังคมเป็น กลไกสำคัญในการสร้างดุลยภาพของทุกส่วนในสังคม และเสริมให้รัฐและตลาดมีประสิทธิภาพและ ความรับผิดชอบมากขึ้น (3) เน้นการริเริ่มของปัจเจกบุคคลในการทำประโยชน์แก่ส่วนรวม โดย คุณค่าประชาสังคมคือใช้ความสมัครใจเป็นสำคัญ มีความเป็นอิสระ มิได้อยู่ใต้อาณัติหรืออำนาจของ กลุ่มการเมือง หรืออำนาจทุนที่แสวงหาผลประโยชน์ส่วนตัว เน้นความเท่าเทียม การมีส่วนร่วมทาง สังคม มีความอดกลั้นต่อความขัดแย้ง และเคารพในความหลากหลาย องค์การประชาสังคม จึงมี ความหมายครอบคลุมถึงองค์กรหรือชุมชนทุกรูปแบบ ที่มีการจัดการความสัมพันธ์ทางสังคมที่ สะท้อนจิตสำนึกประชาสังคม ไม่ว่าจะเป็นครอบครัว ชุมชน เพื่อนบ้าน ชุมชน สหกรณ์ มูลนิธิ สมาคม องค์กรวิชาชีพ รวมทั้งกลุ่มปฏุมภูมิต่าง ๆ โดยจิตสำนึกประชาสังคมในที่นี้ หมายถึงความ ตื่นตัวของสังคมและการที่สาธารณชนยอมรับความสำคัญของคุณธรรมประชาสังคม โดยเห็นความ สำคัญและเคารพในคุณค่าของความคิดริเริ่มอิสระของปัจเจกบุคคลที่จะทำงานเพื่อสังคมส่วนรวม โดยไม่ต้องอยู่ใต้อำนาจการเมืองที่เป็นทางการ และเน้นการมีส่วนร่วมในการสร้างสรรค์สังคมโดย สมัครใจ (โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์, 2544: 30, 32) และได้กล่าวถึง องค์ประกอบของประชา สังคมไว้ว่า ได้แก่ (1) ค่านิยมและบรรทัดฐานของชุมชน ซึ่งก่อรูปเป็นจิตสำนึกประชาสังคม ที่ สำคัญที่สุดคือความไว้วางใจและเชื่อถือกัน การช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ความอดทนอดกลั้นต่อความขัดแย้ง และการเปิดกว้างยอมรับในความแตกต่างหลากหลาย (2) โครงสร้างองค์กรประชาสังคม ซึ่ง รองรับการบริหารสมาคม และเอื้ออำนวยต่อการแสดงออกทางสังคม (3) เครือข่ายการสื่อสาร

สาธารณะหรือเครือข่ายประชาสังคม ซึ่งช่วยให้มีการพูดคุย ถกเถียง และแลกเปลี่ยนความเห็นกัน (Michael Bratton, 1994 อ้างถึงใน โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์, 2544: 28-29)

ในอีกทัศนะหนึ่งมองว่า ประชาสังคมสมัยใหม่ มีลักษณะสำคัญดังต่อไปนี้ คือ (1) เป็นที่สำหรับการรวมกลุ่มในรูปของสมาคม และการรวมตัวของสังคม ซึ่งทำหน้าที่เป็นตัวกลางเชื่อมโยงระหว่างปัจเจกบุคคลกับกลุ่มคน กลุ่มคนกับสถาบันทางสังคม สถาบันทางสังคมกับสถาบันทางการเมืองและทางเศรษฐกิจทั้งหลาย (2) เป็นที่สำหรับสร้างสรรค์อัตลักษณ์หรือความเป็นตัวตนของสังคม และรูปแบบการดำเนินชีวิตใหม่ทั้งหลายขึ้นมา (3) มีความหลากหลายแต่ไม่แตกแยก และเป็นพลังผลักดันให้เกิดการเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลง (4) เป็นที่สำหรับการก่อตัวของมติมหาชน และการต่อสู้ช่วงชิงเพื่อเป็นผู้นำมติมหาชนระหว่างกลุ่มต่าง ๆ (5) เป็นตัวเชื่อมโยงกับรัฐ ระบบเศรษฐกิจข้ามชาติ และส่วนที่เป็นกิจกรรมในครอบครัวหรือภายในชีวิตประจำวันของผู้คน (6) มีความผูกพันอย่างลึกซึ้งกับระบอบประชาธิปไตย ในฐานะที่เป็นเงื่อนไขให้ประชาสังคมดำรงอยู่และพัฒนาต่อไปได้ (อนุสรณ์ ลิมมณี, 2542: 35)

เดวิท แมทิวส์ เสนอว่าองค์ประกอบที่สำคัญของประชาสังคมที่เข้มแข็ง หรือเกณฑ์ในการวัดความเข้มแข็งของประชาสังคมนั้นมี 6 ประการด้วยกัน คือ (1) โครงสร้างพื้นฐานสาธารณะและช่องทางการสื่อสาร ซึ่งมีความสำคัญต่อการกำเนิดเจตจำนงทางการเมือง การแก้ไขปัญหาสาธารณะ และเป็นที่ยึดเหนี่ยวความเป็นพลเมืองให้กับประชาชน ทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ ตั้งแต่การพบปะของผู้คนเป็นครั้งคราวในวงเล็ก ๆ จนถึงการประชุมกันในกลุ่มสมัชชา ในเวทีสาธารณะขนาดใหญ่ (2) กระบวนการสำคัญของชุมชน ได้แก่ กระบวนการตัดสินใจภายในชุมชน ต้องเป็นไปด้วยความตั้งใจ มีเวลาและโอกาสเพียงพอในการคิดตัดสินใจต่อปัญหาหนึ่ง ๆ การตัดสินใจกิจการสาธารณะนั้นจำเป็นต้องดำเนินการหลังกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน ซึ่งเกิดจากการแลกเปลี่ยนกับคนอื่น (3) ภาวะการนำและผู้นำชุมชน หรือวิถีทางที่ผู้นำสัมพันธ์กับคนอื่น ดึงให้ทุกคนเข้ามามีส่วนร่วม และชุมชนสามารถริเริ่มการนำในสิ่งที่สร้างสรรค์ได้ (4) กรอบแนวคิดที่เน้นการมีส่วนร่วมของภาคสาธารณะและการทำงานเพื่อส่วนรวม เจตจำนงที่จะเข้ารับผิดชอบปัญหาชุมชนเป็นแกนสำคัญในการก่อเกิดอำนาจสาธารณะ และเชื่อมั่นในอำนาจของคนท้องถิ่นต่อการแก้ปัญหาของชุมชน (5) ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับสถาบัน คนในชุมชนไม่ควรพึ่งพาสถาบันของรัฐ คนมีความสัมพันธ์กันบนพื้นฐานที่ก่อให้เกิดความซื่อสัตย์และไว้วางใจต่อกัน (6) มีสำนึกความเป็นชุมชนและชนบทแห่งการแบ่งปัน ซึ่งก่อรูปจากการทำงานร่วมกันในชุมชน ช่วยถักทอความสัมพันธ์ของคนต่างแนวคิดและลดทอนความแตกฉานทางศีลธรรม (เดวิท แมทิวส์, 2540: 5-12)

ในงานวิจัยชิ้นนี้ ผู้ศึกษาได้ใช้แนวคิดประชาสังคมเป็นกรอบความคิดในการศึกษาการรวมกลุ่มของชาวบ้านในความหมายที่กว้าง ด้วยการอาศัยการรวมกลุ่มองค์ลักษณะต่าง ๆ ในฐานะที่เป็นรูปธรรม หรือที่เรียกว่าเป็นการตกผลึกเป็นสถาบันของพฤติกรรมทางสังคม อันเป็นพื้นฐานของประชาสังคม โดยสรุปจากลักษณะของประชาสังคมที่บรรดานักคิดต่าง ๆ เสนอไว้เป็นความเห็นร่วมกันว่า

ประชาสังคมหมายถึง การเป็นพื้นที่เปิดหรือเป็นช่องทางและโอกาสในการแสดงออกซึ่งความเห็นต่าง ๆ โดยเฉพาะความเห็นในเรื่องการจัดการเรื่องราวสาธารณะของชุมชนหรือกิจกรรมทางสังคมอื่น ๆ เป็นการเคลื่อนไหวเพื่อผลประโยชน์สาธารณะที่กว้างกว่าผลประโยชน์เฉพาะตัวและความพยายามมีส่วนร่วมในการกำหนดชะตากรรมของชุมชน ประชาสังคมมีสถานะเป็นอิสระจากการกำกับของภาครัฐหรือการเมืองที่เป็นทางการและภาคตลาดหรือธุรกิจเพื่อหากำไร และได้ใช้องค์ประกอบของประชาสังคมด้านอื่น ๆ มาพิจารณาไปด้วย ได้แก่ มิติในเชิงอารมณ์ความรู้สึกของสมาชิก นั่นคือ การเน้นถึงคุณค่าของความรู้สึกที่สมาชิกมีความเอื้ออาทรต่อกัน มีความรัก ความสามัคคี มีมิตรภาพ เห็นอกเห็นใจ มีความไว้วางใจและเชื่อถือกัน ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ต้องการมีส่วนร่วมทางสังคม มุ่งหาความยุติธรรม ความเท่าเทียมกัน และความถูกต้อง และมีความอดกลั้นต่อความขัดแย้ง เคารพและเปิดกว้างยอมรับในความแตกต่างหลากหลาย สมาชิกของประชาสังคมมีความกระตือรือร้นเอาการเอางาน มีอุดมคติร่วมกัน มีความเชื่อร่วมกัน มีการเรียนรู้ร่วมกัน และมีจิตสำนึกร่วมกัน

บทที่ 2

ลักษณะพื้นฐานและภาพรวมของการรวมกลุ่มในอำเภอบ้านแพ้ว

ในบทนี้จะได้กล่าวถึงลักษณะทั่วไปของพื้นที่บ้านแพ้ว ลักษณะของการก่อเกิดชุมชนในบางส่วนซึ่งแสดงให้เห็นความแตกต่างหลากหลายของบริบททางสังคมและวัฒนธรรม รวมถึงบริบททางระบบนิเวศที่ส่งผลต่อการดำเนินชีวิตของคนในแต่ละชุมชน ซึ่งความแตกต่างเหล่านี้อาจเป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้ในแต่ละท้องถิ่นมีลักษณะการรวมเป็นกลุ่มก้อน เป็นองค์กร ชุมชน และประชาสังคมแตกต่างกันไป ทั้งนี้ผู้วิจัยได้ลงพื้นที่ทำการสำรวจศึกษาการรวมกลุ่มในเขตพื้นที่บ้านแพ้วเพียง 3 ตำบลเท่านั้น คือ ตำบลบ้านแพ้ว ตำบลยกกระบัตร และตำบลเจ็ดริ้ว เพื่อจะได้สำรวจถึงลักษณะการรวมกลุ่มในภาพกว้างของ 3 ตำบลนี้ว่ามีกลุ่มประชาสังคมในลักษณะต่าง ๆ เกิดขึ้น เคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลง สื่อสารสร้างปฏิบัติการทางสังคม และมีพื้นที่อยู่ในปริณิณทาสธารณะ (public sphere) อย่างไรบ้าง

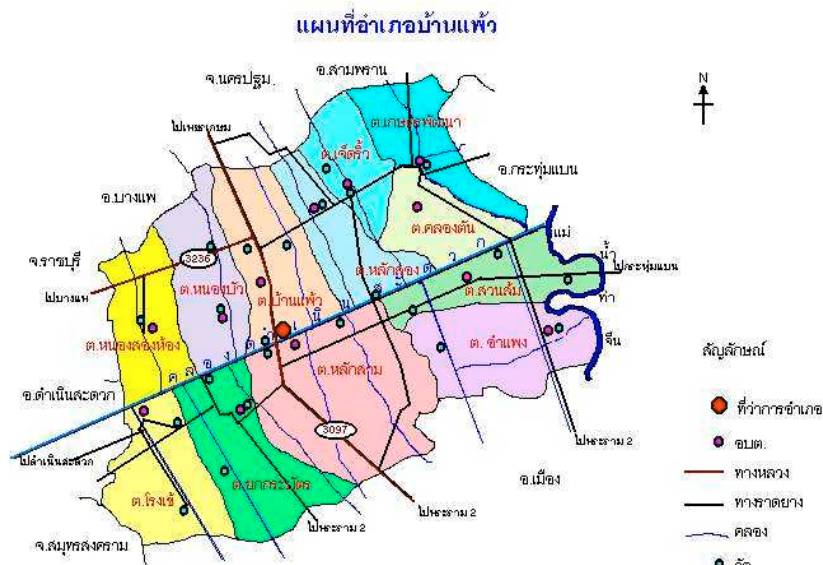
1. ลักษณะพื้นฐานทางกายภาพและทางสังคมของบ้านแพ้ว

เรื่องเล่าถึงความเป็นมาของชื่ออำเภอบ้านแพ้วนั้น มีที่มาต่าง ๆ กันไป ชาวบ้านบางคนบอกว่าคำว่า แพ้ว เพี้ยนมาจากคำว่า แพ้วทาง ขณะที่สมัยที่กวีในเอกสารของทางราชการถึงการบอกเล่าต่อ ๆ กันมาว่า แต่เดิมนั้นบริเวณที่เรียกว่า บ้านแพ้ว นี้เป็นป่า เป็นทุ่งอยู่ทั่วไป มีสัตว์เป็นจำนวนมาก เช่น เก้ง กวาง เสือ จระเข้ หมูป่า (และยังคงมีผู้ชูดพบซากสัตว์พวกนี้อยู่บ่อยๆ) ยังไม่มีผู้อยู่อาศัยอยู่มากนัก ชาวบ้านจากละแวกใกล้เคียง เช่น นครปฐม สมุทรสงครามเข้าไปตัดฟัน ล่าสัตว์ป่า ก็พบว่าบริเวณนี้มีสัตว์ป่าชุกชุมมาก จึงได้ชักชวนกันไปล่าสัตว์ ตัดฟัน และโดยท้องที่เป็นป่าเต็มไปด้วยต้นไม้สูง ไม่มีทางเดิน พวกที่เข้าไปล่าสัตว์ ตัดฟัน เกิดหลงทางหาทางกลับไม่ถูก จึงได้กำหนดสถานที่นัดหมาย เพื่อให้เป็นที่สังเกตเมื่อเดินทางกลับ โดยตัดไม้ทำเป็นเสาธง แล้วปักไว้ในที่โล่งแจ้ง สูงประมาณให้คนอยู่ห่างไกลมองเห็นได้ง่าย หรือผูกติดกับต้นไม้สูงๆ ที่ปลายเสานั้นมีผ้าผูกติดไว้เป็นเครื่องหมาย การปักเสาธงที่วันนี้จึงเป็นเครื่องหมายกันพลัดหลงของพวกไปล่าสัตว์ ตัดฟัน เรียกกันว่า “แพ้ว” คือแพ้วจริงเป็นเครื่องหมายนั่นเอง บริเวณที่ปักเสานั้นคือบริเวณที่เรียกว่าลำคลองหมูทอดในปัจจุบัน (คำว่าหมูทอด หมายถึง หมูป่าพากันมานอน ชาวบ้านเรียกว่าหมูทอด) เมื่อชาวบ้านอพยพเข้าไปตั้งถิ่นฐาน ทำมาหากินกันมากขึ้น โดยเฉพาะหลังการชูดคลองดำเนินสะดวก บริเวณหมูทอดจึงกลายเป็นที่นา มีการขยายเนื้อที่ทำประโยชน์มากขึ้น จึงกลายเป็นหมู่บ้าน ชาวบ้านจึงเรียกว่า “แพ้ว” มาจนถึงปัจจุบัน คลองหมูทอด ชาวบ้านก็เรียกชื่อตามหมู่บ้านไปด้วยว่า คลองแพ้ว

วิถีชีวิตของชาวบ้านแพ้วผูกพันอย่างยิ่งกับคลอง โดยเฉพาะคลองดำเนินสะดวกที่เป็นเสมือนหัวใจของชุมชน เนื่องจากกิจกรรมทุกอย่างล้วนขึ้นอยู่กับคลอง ทั้งเพื่อการสัญจรและใช้ในการเกษตร การก่อตั้งชุมชนของบ้านแพ้วนั้นอาจกล่าวได้ว่า เริ่มก่อตัวขึ้นเนื่องจากการขุดคลองดำเนินสะดวกซึ่งเกิดขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 4 เมื่อพ.ศ.2430 ด้วยการที่คลองสายนี้เป็นหนึ่งในปัจจัยสำคัญที่ส่งผลให้มีการอพยพมาตั้งถิ่นฐานที่บ้านแพ้ว และปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตของชาวบ้านแพ้วและชุมชนละแวกใกล้เคียงที่คลองดำเนินสะดวกตัดผ่าน ให้กลายเป็นชาวสวนและชาวนา คลองดำเนินสะดวกนี้ขุดขึ้นเพื่อให้เป็นเส้นทางเชื่อมระหว่างกรุงเทพฯ สมุทรสงคราม และราชบุรี โดยเชื่อมระหว่างแม่น้ำท่าจีน (เริ่มต้นจากประตูน้ำบางยาง อำเภอกระทุ่มแบน) ไปจรดแม่น้ำแม่กลอง (ประตูน้ำบางนกแขวก อำเภอบางคนที สมุทรสงคราม) เป็นระยะทางทั้งสิ้น 840 เส้น กว้าง 6 วา (12 เมตร) ลึก 6 ศอก (3 เมตร) ในการนี้สมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) ที่พระสมุหกลาโหม เมื่อครั้งยังเป็นพระปราสาทสิทธิ์ เป็นผู้อำนวยการขุดคลองที่เชื่อมจากแม่น้ำท่าจีน โดยใช้ทหาร ข้าราชการ และประชาชนเป็นแรงงานช่วยกันขุด ใช้เวลาขุดประมาณ 2 ปี ภายหลังพระราชทานชื่อว่า “ดำเนินสะดวก” เนื่องจากเป็นคลองที่ยาวมากและเป็นคลองที่ขุดได้ตรงไม่คดเคี้ยวสะดวกต่อการที่จะสัญจรไปมา และกระทำพิธีการเปิดคลองนี้เมื่อวันที่ 25 พฤษภาคม พ.ศ.2411 ดังปรากฏในพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 4 ว่า

“ฯพณฯ หัวเจ้าท่านสมุหกลาโหมได้ไปเปิดคลองขุดใหม่ที่บางนกแขวก คลองนี้ได้ลงมือขุดเมื่อปลายปีชาล อัฐศก ขุดตั้งแต่แม่น้ำบางยางเมืองนครไชยศรี ฝั่งตะวันออกไปตกคลองบางนกแขวก แขวงเมืองราชบุรี ยาว 840 เส้น กว้าง 6 วา ลึก 6 ศอก รวมค่าจ้างขุด ค่าต่อไม้ เงินใน ฯพณฯ หัวเจ้าท่านสมุหกลาโหม 1,000 ชั่ง ซึ่งในหลวงพระราชทานด้วย 400 ชั่ง รวมเป็นเงิน 1,400 ชั่ง” (ศูนย์การศึกษา ศาสนา วัฒนธรรม และพิพิธภัณฑ์ โรงเรียนวัดยกระบัตร์ (ชูปราษณานุสรณ์) : 35)

คลองดำเนินสะดวก เมื่อขุดเสร็จมีความยาวประมาณ 35 กิโลเมตร เป็นคลองขุดเพื่อการชลประทานและการสัญจร สองข้างมีคลองเล็กๆ เป็นคลองซอยแยกออกจากคลองดำเนินสะดวกอีกเป็นจำนวนมาก ทำให้บริเวณบ้านแพ้วสามารถติดต่อกับภายนอกได้ และมีน้ำตลอดปีเพื่อการเกษตรกรรม ใช้คลองเป็นทางสัญจรในการนำผลผลิตออกสู่ตลาด (ศูนย์การศึกษา ศาสนา วัฒนธรรม และพิพิธภัณฑ์ โรงเรียนวัดยกระบัตร์ (ชูปราษณานุสรณ์) : 5) ได้แก่ ทางด้านทิศเหนือ เช่น คลองตัน คลองเจ็ดริ้ว คลองเชื่อนขันธุ์ คลองตาปลั่ง คลองแพ้วเหนือ ทางด้านทิศใต้ เช่น คลองจางวาง คลองอำแพง หม้อแกง นอกจากนี้ยังมีคลองที่ชลประทานขุดขึ้นเพื่อการระบายน้ำออกสู่ทะเลในโครงการแม่กลองใหญ่อีก 5 คลอง คือ คลองโรงเข้ (ดี2) คลองหินปัก (ดี3) คลองขุดใหม่ (ดี4) คลองแพ้วฝั่งใต้ (ดี6) และคลองตาข่า (ดี7) จากสภาพพื้นที่เช่นนี้ทำให้ชีวิตของคนบ้านแพ้วส่วนใหญ่ต้องพึ่งพาคลองเป็นหัวใจสำคัญอย่างยิ่ง

คลองดำเนินสะดวกนั้นได้แบ่งระยะของคลอง ด้วยการปักหลักเขตหรือเสาหินสี่เหลี่ยมขนาดใหญ่ 10x10 นิ้ว ตลอดทั้งคลอง 8 หลักเป็นระยะ แต่ละหลักเว้นระยะห่างกัน 4 กิโลเมตร (100 เส้น) นับตั้งแต่ต้นคลองเรื่อยไป ทั้งลำคลองมีด้วยกัน 8 หลัก มีเสาหินปักไว้ริมคลองด้านทิศใต้ เพื่อเป็นสัญลักษณ์บอกระยะทางหลัก โดยสลักหมายเลขเอาไว้ด้วยเลขไทย จีน โรมัน และอารบิก หลักศูนย์คือบริเวณประตูน้ำบางยาง เรียงไปเป็นลำดับถึงหลัก 8 ที่ประตูน้ำบางนกแขวก ปัจจุบันหลักเหล่านี้ยังคงอยู่ไม่ได้เปลี่ยนแปลง บางหลักที่มีคนอาศัยอยู่เป็นชุมชน ก็ใช้เลขหลักเป็นชื่อเรียกสถานที่ในเวลาต่อมา เช่น ตำบลหลักสอง ตำบลหลักสาม วัดหลักสี่ราษฎร์สโมสร เป็นต้น

คลองดำเนินสะดวกนี้ได้ตัดผ่านคลองแพ้วไปด้วย ทำให้ผู้คนอพยพไปอยู่ริมคลองมากขึ้น กลายเป็นหมู่บ้านและตำบลหนึ่งขึ้นอยู่กับอำเภอสามพราน จังหวัดนครปฐม เมื่อประมาณ พ.ศ.2450 ภายหลังมีการตั้งตำบลบ้านแพ้วขึ้นเป็นอำเภอในปีพ.ศ.2468 โดยรวมเอาตำบลโรงเข้ ตำบลหลักสามจากอำเภอบ้านบ่อ เข้ามาอยู่รวมเป็นอำเภอบ้านแพ้ว จังหวัดสมุทรสาคร โดยมีขุนนิวาสนาปี (แจ้ง สุกุลวงศ์) เป็นนายอำเภอคนแรก มีพื้นที่ทั้งสิ้นประมาณ 245,031 ตารางกิโลเมตร แบ่งการปกครองเป็น 12 ตำบล 97 หมู่บ้าน และ 3 เทศบาล (เทศบาลตำบลบ้านแพ้ว เทศบาลตำบลหลักห้า และเทศบาลตำบลเกษตรพัฒนา) คือ ตำบลหนองสองห้อง ตำบลหนองบัว ตำบลบ้านแพ้ว ตำบลเจ็ดริ้ว ตำบลหลักสอง ตำบลคลองตัน ตำบลเกษตรพัฒนา ตำบลโรงเข้ ตำบลยกกระบัตร์ ตำบลอำแพง ตำบลสวนส้ม และตำบลหลักสาม

สภาพพื้นที่อำเภอบ้านแพ้วเป็นที่ราบลุ่มทั้งหมด มีห้วย หนอง คลอง บึง แต่ไม่มีอ่างเก็บน้ำ มีคลองดำเนินสะดวกไหลผ่านกลางพื้นที่ระยะทาง 20 กิโลเมตร ลักษณะของดินในเขตบ้านแพ้วเป็นดินเหนียวมีดินร่วนปน ซึ่งกรมพัฒนาที่ดินระบุว่าดินชุดดำเนินสะดวก คือ “พบในที่ราบห่างจากฝั่งทะเล มีลักษณะเป็นดินเหนียว มีความอุดมสมบูรณ์สูง เหมาะที่จะใช้ปลูกผักและทำสวนผลไม้ หรือปลูกพืชไร่” (ศูนย์การศึกษา ศาสนา วัฒนธรรม และพิพิธภัณฑ์ โรงเรียนวัดยกกระบัตร์

(ชุบราษฏร์นุสรณ์) : 3-4) ประกอบกับการอยู่ใกล้ฝั่งทะเล ซึ่งส่งอิทธิพลถึงสภาพของดินและน้ำในบางโอกาส ทำให้ดินและน้ำเค็ม โดยเฉพาะช่วงที่น้ำทะเลหนุน ชาวอำเภอบ้านแพ้วจึงส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม โดยอาชีพของชาวบ้านในพื้นที่ใกล้ฝั่งทะเลมากกว่ามักจะทำนาเกลือ นา กุ้งกุลาดำ สวนมะพร้าว น้ำหอม น้ำตาลมะพร้าว ขณะที่ชาวบ้านในเขตอื่น ๆ ปลูกพืชสวนอื่น ๆ เช่น องุ่น ชมพู่ พุทรา มะนาว ลำไย (พันธุ์เพชรสาคร) ถั่วลิสง ถั่วเขียว เป็นต้น การอยู่ในเขตดินดำนํ้าชุ่มเช่นนี้ส่งผลให้เศรษฐกิจของบ้านแพ้วเรียกได้ว่าดียิ่ง ดังจะเห็นได้จากจำนวนธนาคารพาณิชย์ ซึ่งมีอยู่หลายแห่ง เช่น ธนาคารกรุงเทพ ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ ธนาคารออมสิน ธนาคารกรุงไทย ธนาคารนครหลวงไทย ธนาคารไทยธนาคาร ธนาคารกสิกรไทย เป็นต้น

ในเขตอำเภอบ้านแพ้ว ประกอบด้วยคนไทยหลายเชื้อสายด้วยกัน เช่น คนไทยเชื้อสายจีน ซึ่งมีจะอพยพเรื่อยมาตามลำคลองดำเนินสะดวก คนไทยเชื้อสายมอญ ซึ่งสืบรากเหง้าไปถึงเมืองมอญ ในประเทศพม่า นอกจากนี้ยังมีลาวโซ่ง หรือไทยทรงดำซึ่งมีความเกี่ยวข้องอย่างใกล้ชิดกับลาวโซ่งที่จังหวัดเพชรบุรีอีกด้วย กลุ่มเชื้อสายชาติพันธุ์เหล่านี้ตั้งรกรากเป็นชุมชนอยู่ในละแวกต่าง ๆ กันไป เช่น ลาวโซ่งอยู่ในเขตตำบลหนองสองห้อง คนไทยเชื้อสายจีนส่วนใหญ่ตั้งบ้านเรือนและประกอบกิจการค้าอยู่ตามแนวคลองดำเนินสะดวก ส่วนชาวมอญนั้นกระจายตัวอยู่ทั่วไปในหลายตำบล แต่มิรวมตัวเป็นชุมชนหนาแน่นที่ตำบลเจ็ดริ้ว เป็นต้น

ในการศึกษาครั้งนี้ ผู้วิจัยเลือกศึกษาเพียงบางพื้นที่ของอำเภอบ้านแพ้วด้วยเหตุผลที่ต่างกัน นั่นคือ (1) ตำบลบ้านแพ้ว เนื่องจากเป็นเขตศูนย์กลางของตัวอำเภอ ความแตกต่างระหว่างชุมชนเมืองและชุมชนชนบทส่งผลให้มีความหลากหลายของการรวมกลุ่มค่อนข้างสูง (2) ตำบลยกกระบัตร เนื่องจากเป็นพื้นที่ที่ประสบความสำเร็จในการพัฒนาของโครงการพัฒนาชนบทลุ่มน้ำแม่กลองเมื่อครั้งอดีต และ (3) ตำบลเจ็ดริ้ว เพื่อให้เห็นปัจจัยเชิงชาติพันธุ์ซึ่งมีส่วนกำกับลักษณะของการรวมกลุ่ม ก่อนที่จะกล่าวถึงภาพรวมของกลุ่มประชาสังคมในแต่ละพื้นที่นั้น ผู้วิจัยขอกล่าวในเบื้องต้นถึงลักษณะพื้นฐานทางกายภาพและทางสังคมของแต่ละตำบล ดังนี้

1. ลักษณะพื้นฐานของชุมชนในตำบลบ้านแพ้ว

ตำบลบ้านแพ้วเป็นที่ราบลุ่มเลียบคลองดำเนินสะดวก การคมนาคมสัญจรของชาวบ้านส่วนใหญ่ยังคงใช้ทางเรือเป็นหลัก แม้ว่าจะมีการคมนาคมทั้งทางน้ำและทางบก คือถนนสายพระประโทน-บ้านแพ้วตัดผ่านก็ตาม มีพื้นที่ทั้งหมด 12,507 ไร่ อาชีพหลักคือการทำสวน ทั้งมะพร้าว มะนาว ลำไย พุทรา ฯลฯ โดยมีอาชีพเสริมคือการเป็นแรงงานรับจ้างในภาคเกษตร และเป็นแรงงานรับจ้างในโรงงานอุตสาหกรรมที่อยู่ในบริเวณใกล้เคียง

พื้นที่ส่วนที่รวมอยู่ในเขตตำบลบ้านแพ้วนั้นแบ่งออกได้เป็น 2 ส่วน คือส่วนที่อยู่ในเขตเทศบาลตำบลบ้านแพ้ว ซึ่งครอบคลุมพื้นที่หมู่ 1 และหมู่ 6 ของตำบลบ้านแพ้ว และหมู่ 1 และ 2 ของ

ตำบลหลักสาม และส่วนของ 8 หมู่บ้านที่เหลือนั้นอยู่กับองค์การบริหารส่วนตำบลบ้านแพ้ว ลักษณะของพื้นที่จึงเรียกได้ว่ามีความแตกต่างระหว่างความเป็นเมืองกับชนบทเห็นได้ชัดเจน เต็มไปด้วยความหลากหลายและซับซ้อน เนื่องจากเป็นบริเวณที่เรียกว่า “เจริญ” ที่สุดในอำเภอ คือเป็นเขตศูนย์กลางของตัวเมืองที่รวมหน่วยงานสำคัญต่าง ๆ ในระดับอำเภอไว้ด้วยกัน อาทิ สถานีตำรวจ โรงพยาบาล ที่ว่าการอำเภอ เทศบาล ท่าเรือ ท่ารถโดยสารระหว่างอำเภอ ตลาดสด ร้านค้าขายของตามประเภทใหญ่ ๆ ฯลฯ ลักษณะอีกประการหนึ่งที่น่าสนใจเกิดของการเป็นชุมชนเมืองของตำบลบ้านแพ้วก็คือ ตลาดสดมักจะมีพื้นที่แยกอยู่ต่างหากจากวัด และโรงเรียน ขณะที่ในตำบลอื่น ๆ นั้น การจัดให้มีตลาดนัดประจำวัน หรือประจำอาทิตย์มักใช้พื้นที่ร่วมกับวัด และโรงเรียนเป็นส่วนใหญ่ อย่างไรก็ตาม พื้นที่ส่วนหนึ่งของตำบลบ้านแพ้วก็ยังคงมีลักษณะเป็นชนบท และชุมชนมีลักษณะการดำเนินชีวิตแบบชาวสวนอยู่มาก

นอกจากความแตกต่างระหว่างการเป็นชุมชนเมือง และชุมชนชนบทในตำบลบ้านแพ้วแล้ว ก็ยังมีความแตกต่างของวิถีชีวิตของผู้คน อันเนื่องมาจากความแตกต่างทางชาติพันธุ์อีกด้วย ชาวบ้านแพ้วมีรากเหง้าที่มาจากการอพยพของชนหลายเชื้อชาติพันธุ์ด้วยกัน ทั้งชาวจีนซึ่งตั้งรกรากและประกอบกิจการค้าขายอยู่ตามริมคลองดำเนินสะดวก และชาวมอญที่ตั้งชุมชนและทำสวนทำนาอยู่ในละแวกไม่ไกลจากคลองดำเนินสะดวกหรือคลองซอยต่าง ๆ นัก

การก่อเกิดชุมชนของบ้านแพ้ว ส่วนใหญ่แล้วเป็นการอพยพมาจากชุมชนที่เจริญกว่าอื่น ๆ หรืออพยพหนีปัญหาการทำมาหากินไม่ค่อยได้ผลมาจากที่อื่น ๆ เช่น จากอำเภอดำเนินสะดวก จังหวัดราชบุรี จากจังหวัดนครปฐม จังหวัดสมุทรสาคร และจังหวัดใกล้เคียง เพื่อมาตั้งรกรากบุกเบิกที่ทำกินแห่งใหม่ เนื่องจากขณะนั้นพื้นที่บริเวณที่เรียกว่าบ้านแพ้วนี้ ยังไม่มีผู้จับจองเป็นเจ้าของ เป็นป่า เป็นทุ่งไม่มีเจ้าของแทบทั้งสิ้น เว้นแต่ที่ดินบริเวณริมคลองดำเนินสะดวก ซึ่งเป็นของเจ้านายในสายตระกูลของผู้ชุดคลอง และที่ดินมีราคาสูง พื้นที่เดิมของคนบ้านแพ้วปัจจุบันส่วนใหญ่จึงมีรากเหง้าอยู่ที่อื่น ดังจะเห็นได้จากนามสกุลของชาวบ้านบางสายตระกูล ซึ่งสื่อถึงพื้นเพเดิมอย่างตรงไปตรงมา เช่น “จินท่าไม้” (ท่าไม้ เป็นตำบลหนึ่งในเขตอำเภอกระทุ่มแบน) นามสกุล “เมืองสาคร” “ฟุ้งบ้านเกาะ” “ชาวบ้านเกาะ” “ท่าทราย” (บ้านเกาะ และท่าทราย ต่างก็อยู่ในพื้นที่อำเภอเมืองสมุทรสาคร) “ตั้งดำเนินสวัสดิ์” (มาจากคลองดำเนินสะดวก) “ร้อยอำแพง” “ชาวบ้านแพ้ว” เป็นต้น นอกจากนี้ก็ได้จากคำสัมภาษณ์ของชาวบ้านหลายคน เช่น

“แต่ก่อนชาวบ้านแถวนี้อยู่ที่บ้านเกาะ แต่ว่าประสบปัญหาน้ำเค็ม ทำกินไม่ได้เลยย้ายมาที่นี่ 100 กว่าปีแล้ว นามสกุลของคนมอญจะบอกเลยว่าย้ายมาจากไหนกัน อย่างที่บ้านเกาะ กลับบ้านเกาะก็มาจากบ้านเกาะ ถ้ามาจากอำแพงก็จะนามสกุลร้อยอำแพง ถ้าจะเอามอญดั้งเดิม ที่นี้ไม่มีหรอก เพราะเราย้ายมาจากที่อื่นกันหมด ที่นี้มันมอญเป็นดง ๆ นะ” (ผู้ใหญ่อรุณ, ข้อมูลจากการสัมภาษณ์)

วิถีชีวิตแต่เดิมของชาวบ้านแพ้วก็เป็นเช่นเดียวกับเกษตรกรไทยส่วนใหญ่ทั่วประเทศ คือเป็นชาวนา ทำนาเป็นหลัก แต่เมื่อทำนาไม่ค่อยได้ผล ขายได้กำไรน้อย อีกทั้งลักษณะของดินและน้ำไม่ค่อยอำนวย ชาวบ้านส่วนหนึ่งจึงเริ่มทดลองเปลี่ยนวิธีการผลิตจากทำน่าน้ำฝนมาเป็นการทำสวน ทั้งองุ่น พุทรา มะนาว มะพร้าว กล้วยไม้ ฯลฯ ตั้งแต่ช่วงทศวรรษที่ 2510 เป็นต้นมา เมื่อประสบความสำเร็จก็เปลี่ยนแปลงตามกันจนกระทั่งกลายเป็นชาวสวนกันเป็นส่วนใหญ่ในปัจจุบัน เมื่อความเจริญเข้ามาถึงบ้านแพ้ว ด้วยการตัดถนนสายหลักในช่วงพ.ศ.2521-2522 ทำให้วิถีชีวิตของชาวบ้านแพ้วที่เคยสัญจรทางเรือเป็นหลักเริ่มเปลี่ยนมาเป็นการสัญจรทางถนน วัฒนธรรมที่เคยมีน้ำเป็นศูนย์กลางก็เริ่มหันไปสู่วัฒนธรรมที่มีถนนเป็นศูนย์กลางมากขึ้น ชาวบ้านและหนุ่มสาวในหมู่บ้านหันมาใช้รถยนต์และรถมอเตอร์ไซด์ทดแทนการใช้เรือ การตั้งบ้านเรือนและชุมชนก็เริ่มย้ายจากสองฟากฝั่งคลอง มาเป็นสองฟากฝั่งถนนเพิ่มขึ้น การขายผลผลิตสามารถทำได้สะดวกขึ้น เศรษฐกิจของบ้านแพ้วจึงเรียกได้ว่าดีมาก ประกอบกับยุคเศรษฐกิจเฟื่องฟูในช่วงรัฐบาลชาติชาย (ประมาณพ.ศ.2533) ทำให้ชาวบ้านแพ้วส่วนหนึ่งมีฐานะดีจนถึงร่ำรวยจากการขายที่ดินมากทีเดียว เนื่องจากมีนายทุนจากกรุงเทพฯและบริบทผลมาซื้อที่ดินเพื่อเก็งกำไรบ้าง เก็บไว้ตั้งโรงงานบ้าง บางส่วนก็มาลงทุนทำสวน เป็นต้น ในช่วงวิกฤติเศรษฐกิจ ชาวบ้านจำนวนหนึ่งก็ประสบปัญหาต้องขายที่ดิน เนื่องจากกิจการขาดทุน โดยเฉพาะชาววังกุ้ง บางส่วนก็ออกไปประกอบอาชีพที่อื่น เช่น ไปลงทุนทำสวนส้มที่จังหวัดทางภาคเหนือ และอีกไม่น้อยที่ออกไปเป็นแรงงานรับจ้างในโรงงานอุตสาหกรรม

ความสัมพันธ์ทางสังคมในบ้านแพ้ว ส่วนใหญ่มีพื้นฐานอยู่บนความสัมพันธ์แบบเครือญาติ และเพื่อนบ้านที่ใกล้ชิดสนิทสนมกัน ที่การแยกหมู่บ้านของทางราชการไม่ส่งผลกระทบใด ๆ ต่อการดำรงความสัมพันธ์เช่นนี้เลย ชาวบ้านยังคงใช้ชีวิตตามความคุ้นเคยอย่างที่เคยเป็นมา และเชื่อมโยงกันข้ามเขตแดนทางภูมิศาสตร์ตลอดเวลา เพราะหากจะนับกันจริง ๆ แล้วความสัมพันธ์ทางสังคมในบางหมู่บ้านถือว่าอยู่บนพื้นฐานของความเกี่ยวข้องเป็นเครือญาติกันหมด โดยเฉพาะกรณีของชาวจีนที่อพยพค้าขายเรื่อยมาตามคลองดำเนินสะดวกนั้น มีการรวมกลุ่มทำกิจกรรมกันในรูปของกลุ่มสมาคมแซ่ตามลำคลองดำเนินสะดวก ตั้งแต่ยุคแรกจนถึงปัจจุบัน หรือกรณีของชาวบ้านแพ้วที่มีพื้นเพเดิมเป็นชาวมอญจากที่ต่าง ๆ เช่น ในกรณีของชาวบ้านหมู่ 4 บ้านปลายคลองตาปลั่ง หมู่ 5 บ้านกลางคลองตาปลั่ง และหมู่ 9 บ้านศรีพิพัฒน์ ซึ่งอาศัยตามแนวคลองตาปลั่งหรือคลองพระยาศรีพิพัฒน์ร่วมกันนั้นล้วนเป็นญาติกันแทบทั้งสิ้น ยังคงดำรงรักษาขนบธรรมเนียมประเพณีแบบมอญ เช่น ไหว้ผีมอญเมื่อเจ็บไข้ได้ป่วย บางบ้านก็ยังมีเลี้ยงผีประจำปี การสื่อสารของชาวบ้านอายุตั้งแต่ 30 ขึ้นไปยังพูดภาษามอญกันอยู่ แต่เด็ก ๆ นั้นแม้ฟังเข้าใจบ้างแต่ก็พูดไม่ได้แล้ว และแม้จะแยกพื้นที่ของหมู่บ้านกันเช่นนี้ แต่ชาวบ้านทั้ง 3 หมู่บ้านก็ยังคงใช้วัฒนธรรมเจดีย์ศรีพิพัฒน์ร่วมกันตลอดมา

อย่างไรก็ตาม ความเป็นชุมชนของบ้านแพ้วก็กำลังเปลี่ยนแปลงไปที่ละเล็กละน้อย เมื่อคนรุ่นใหม่เติบโตขึ้นภายใต้บริบททางสังคมและวัฒนธรรมที่เปลี่ยนแปลงจากเดิม เช่น การใช้เรือไปรับ

หญิงสาวคนรักของวัยรุ่นเริ่มเป็นเรื่องที่ “พันสมัย” และถูกทดแทนด้วยการแข่งขันด้วยรถมอเตอร์ไซด์แต่งเครื่องแรง ๆ เฉี้ยว เท่ นิสัยการมัธยัสถ์อดออมของพ่อแม่ปู่ย่าตายายก็ไม่อาจทัดทานกับกระแสบริโภคสินค้าต่าง ๆ ได้ โดยเฉพาะค่านิยมในการใช้โทรศัพท์มือถือ คอมพิวเตอร์ อินเทอร์เน็ต เป็นต้น การศึกษาที่สูงขึ้นของลูกหลานรุ่นหลังก็ผลักดันให้พวกเขาต้องออกจากหมู่บ้านไปสู่อำเภอเมืองหลวงและเมืองท่าอุตสาหกรรมอื่น ๆ มากขึ้นเรื่อย ๆ ผลกระทบที่ตามมาคือ เด็กรุ่นหลังเหล่านี้ส่วนใหญ่ไม่ได้กลับมาประกอบอาชีพทำสวนอย่างที่บรรพบุรุษเคยทำมา หากแต่ไปอยู่ตามโรงงานอุตสาหกรรมในละแวกใกล้เคียงประเภทต่าง ๆ นั่นเอง

2. ลักษณะพื้นฐานของชุมชนในตำบลยกกระบัตร

ที่มาของชื่อตำบลยกกระบัตรนั้น น่าจะมาจากคำว่า ยุกระบัตรหรือยกกระบัตร ซึ่งหมายถึงชื่อตำแหน่งราชการสมัยโบราณ มีหน้าที่หลายสถานภาพ ส่งจากเมืองหลวงไปอยู่หัวเมืองเพื่อสอดส่องคดี หรือเป็นเจ้าหน้าที่จัดหาเครื่องใช้ของทางทหาร การตั้งชื่อยกกระบัตรนี้สันนิษฐานว่าพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เมื่อครั้งยังเป็นหลวงยกกระบัตรเมืองราชบุรีนั้นได้เสด็จจากเมืองหลวงไปราชบุรี โดยอาจใช้เส้นทางผ่านสมุทรสาครนี้เพื่อลัดสูราชบุรี ชาวบ้านเลยเรียกติดปากว่าคลองยกกระบัตร และต่อมาคำว่าคลองก็หายไปเหลือเพียงยกกระบัตรเท่านั้น

ตำบลยกกระบัตรตั้งอยู่ทางทิศใต้ของอำเภอบ้านแพ้ว ห่างจากตัวอำเภอบ้านแพ้วประมาณ 4 กิโลเมตร แต่เดิมรวมอยู่กับตำบลโรงเข้ แยกตัวออกมาเป็นตำบลยกกระบัตรเมื่อพ.ศ.2506 ต่อมาถูกรวมกับตำบลโรงเข้ ตำบลหนองบัว ตำบลหนองสองห้องเข้าอยู่ในสุขาภิบาลหลักห้าเมื่อพ.ศ.2508 และเปลี่ยนฐานะจากสุขาภิบาลเป็นเทศบาลเมื่อปี 2542 นี้เอง อาชีพหลักของคนยกกระบัตรในปัจจุบันคือการทำสวน ทำไร่ โดยเฉพาะสวนมะพร้าว น้ำหอม ทำน้ำตาลมะพร้าว เลี้ยงปลาจำพวกปลานิล ปลาสลิด ฯลฯ เรียกว่าทำวังปลา ที่เลี้ยงกุ้งกุลาดำ กุ้งขาวเรียกว่าทำวังกุ้ง และค้าขาย นอกจากนี้อาชีพรับจ้างทำงานในโรงงานอุตสาหกรรมก็กำลังเป็นที่นิยมของชุมชนเช่นเดียวกัน ตำบลยกกระบัตรมีทั้งสิ้น 11 หมู่บ้าน แต่เดิมมี 6 หมู่บ้าน แล้วได้แบ่งออกมาเนื่องจากประชากรที่เพิ่มขึ้นในช่วงเวลา 10 ปีที่ผ่านมา ดังนี้ หมู่ 4 แบ่งออกมาเป็น หมู่ 7 และ 9 หมู่ 6 แบ่งออกมาเป็น หมู่ 8 หมู่ 5 แบ่งออกมาเป็น หมู่ 10 และหมู่ 2 แบ่งออกมาเป็น หมู่ 11

สภาพท้องถิ่นเดิมของยกกระบัตร โดยเฉพาะทางด้านหมู่ 4 หมู่ 5 นั้นได้ชื่อว่าเป็นถิ่นทุรกันดาร ยากจนข้นแค้นมาก เพราะพื้นที่เป็นป่าโปร่งชายทะเล เป็นที่ลุ่ม น้ำเค็มท่วมถึงทุกปี ยุงชุม มีจระเข้เยอะ และเต็มไปด้วยไข้ป่า มีผู้คนอาศัยอยู่ไม่มากนัก มีแต่พวกอันธพาลที่หนีเข้ามาอยู่เนื่องจากไกลหูไกลตาเจ้าหน้าที่ เพราะเป็นป่ารกค่อนข้างทึบ มีต้นไม้คล้ายป่าชายเลนจำพวกแสม ลำพู ฝาด สะแก ป่าอ้อ ป่าจาก หญ้าสาครามขึ้นทั่วไป สัตว์ป่าก็มีจำพวกเสือ ช้าง หมูป่า ลิง และจระเข้ชุมมาก เสือและช้างนั้นหมดไปตั้งแต่ก่อนสร้างวัด ส่วนจระเข้นั้นชาวบ้านบอกว่าไม่เคย

พบเห็นอีกตั้งแต่ช่วงปี พ.ศ.2480 เป็นต้นมา พื้นที่บริเวณยกกระบัตร เมื่อเวลาหน้าฝนจะมีน้ำท่วมขัง บางปีนาลุ่มจนชาวบ้านบางคนต้องแจวเรือไปขอแยกข้าวชาวบ้านถิ่นอื่นมาปัก ส่วนเวลาหน้าแล้งก็จะมีน้ำเค็มซึมเข้ามา ทำให้การทำการเกษตรของประชาชนเป็นไปด้วยความยากลำบาก จะหาพันธุ์พืชอะไรมาปลูกก็มักจะเสียหาย เพราะปลูกไม่ได้ผล ชาวบ้านยกกระบัตรสมัยพ.ศ.2500 จึงไม่มีอาชีพที่แน่นอนเป็นหลักแหล่ง ส่วนมากจะรับจ้างทั่วไป เช่น ตัดจาก เย็บจาก ตัดฟืน หรือไม่ก็ตัดกลอบ เร่ขายปลา บางคนแจวเรือมาขายถึงบางแคเลยทีเดียว

ชาวยกกระบัตรส่วนใหญ่จึงอพยพมาจากพื้นที่ใกล้เคียง เช่น อัมพวา สมุทรสงคราม กระทุ่มแบน สมุทรสาคร ฯลฯ เพื่อมาตั้งถิ่นฐานและบุกเบิกที่ดินทำกิน เนื่องจากความทุรกันดารของพื้นที่ทำให้ที่ดินบริเวณนี้ราคาถูกลงมาก ดังที่ได้สัมภาษณ์ชาวบ้าน

“ป้าอยู่ที่นี้มาราว 50 ปีได้แล้ว แต่ไม่ได้เกิดที่นี่หรอก อพยพมาจากสมุทรสงครามนั่น แต่งงานแล้วมาซื้อที่ที่ยกกระบัตร ตอนนั้นถูกอย่าบอกใครเลย ป้าซื้อไว้ 12 ไร่ ราคา 1,800 บาท มาทำขนมขาย สมัยโน้นกว่าจะมายกกระบัตรได้ลำบากเหลือเกิน ต้องมาทางเรือ ตะเข้กุ่ม มองไปที่ไหนก็มีแต่ป่า” (ป้าทองดี, ข้อมูลจากการสัมภาษณ์)

การก่อตั้งชุมชนของยกกระบัตรนั้น อาจกล่าวได้ว่าก่อตัวขึ้นเป็น 2 ลักษณะ แม้จะมีคลองและถนนที่ไปมาหาสู่กันได้สะดวก แต่ก็ค่อนข้างแยกต่างหากจากกัน อีกทั้งมีลักษณะของสังคมและวิถีการดำรงชีวิตค่อนข้างแตกต่างกัน กล่าวคือชุมชนยกกระบัตรที่มีวัดหลักสี่ราษฎร์สโมสรเป็นศูนย์กลางชุมชน ได้แก่ชุมชนหมู่ 1 (บ้านแพ้ววิทยา) หมู่ 2 (บ้านหลักสี่) หมู่ 3 (บ้านหมูทอด) ซึ่งส่วนใหญ่ตั้งบ้านเรือนอยู่ริมคลองดำเนินสะดวก ตรงบริเวณที่เรียกว่าเป็นหลักสี่ของคลอง ชุมชนส่วนนี้มีปะปนทั้งคนไทยเชื้อสายจีนและไทย มีลักษณะเป็นชุมชนกึ่งเมือง เนื่องจากอยู่ในบริเวณที่ตั้งของสำนักงานเทศบาลตำบลหลักห้า ซึ่งมีที่ทำการอยู่ในบริเวณใกล้เคียงกับวัดหลักสี่ราษฎร์สโมสรนั่นเอง จุดศูนย์รวมทางจิตใจคือหลวงพ่อโต วัดหลักสี่ ชาวบ้านส่วนใหญ่มีอาชีพรับจ้างทำงานในสวนทั้งมะนาว มะม่วง มะพร้าว องุ่น ฯลฯ โดยมีกลุ่มรับจ้างแรงงานที่เรียกว่า “คนล้าง” (มาจากคำว่า ลงแขก) และงานในโรงงานอุตสาหกรรมที่สมุทรสาคร ในแต่ละวันจะมีรถจากโรงงานต่าง ๆ เข้ามารับ-ส่งคนงานถึงในหมู่บ้าน ทั้งเช้าและเย็นเป็นจำนวนหลายร้อยคน ถือว่าเป็นอาชีพที่คนหนุ่มสาวในหมู่บ้านนิยมทำกันมาก เนื่องจากรายได้ดี คือวันละ 200 บาท ถ้าทำล่วงเวลาจะได้เงินชั่วโมงละ 20 บาท

ขณะที่ชุมชนยกกระบัตรอีกส่วนหนึ่งมีวัดยกกระบัตรเป็นศูนย์กลาง อันได้แก่ ชุมชนหมู่ 4 (คลองชุดใหม่ หรือตำบลแพ้ว) หมู่ 5 (บ้านแหลนหาย) หมู่ 6 (บ้านคลองกก) ชาวบ้านในแถบนี้ส่วนใหญ่มีอาชีพทำสวนมะพร้าว ทำน้ำตาลมะพร้าว ทำวังปลา หรือวังกุ้ง ชุมชนยังมีลักษณะของชุมชนชนบทมากกว่า และจุดศูนย์รวมจิตใจก็คือเจ้าอาวาสวัดยกกระบัตร และอาจารย์ชูบ กล่อมจิตต์ อดีตเจ้าอาวาสนักพัฒนานั่นเอง

การพิจารณาศูนย์กลางของชุมชนนั้น ผู้วิจัยสรุปกว้าง ๆ จากการสังเกตการใช้พื้นที่เพื่อการประกอบกิจกรรมต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นภายในชุมชนนั้น ๆ ซึ่งส่วนใหญ่แล้วยังคงเป็นวัดในชุมชน โรงเรียนมัธยมของหมู่บ้าน โดยเฉพาะการจัดสถานที่ซื้อขายสินค้าหรือตลาดนัดนั้น ในยกระบัตร์ยังมีลักษณะการใช้พื้นที่ของกิจกรรมดังกล่าวผูกพันอยู่กับวัดและโรงเรียน ซึ่งเป็นสถาบันทางสังคมดั้งเดิมของไทยเป็นอย่างยิ่ง ทั้งสองชุมชนที่ดูเหมือนแตกต่างหากจากกันนี้ ต่างก็จัดกิจกรรมเชิงวัฒนธรรมประจำปีของตัวเองในเขตพื้นที่ของวัด หรือกระทั่งมีวัดและโรงเรียนเป็นเจ้าภาพสำคัญในงานพิธีและวาระสำคัญต่าง ๆ และเป็นงานที่ชุมชนเข้าไปมีส่วนร่วมมาโดยตลอด เช่น ตลาดนัดประจำปีสัปดาห์ งานวัดหลักสี่ งานวันเกิดหลวงพ่อดำ งานปีใหม่ของยกระบัตร์ เป็นต้น

ชุมชนส่วนที่ใกล้ชิดกับวัดยกระบัตร์นี้อาจสืบย้อนกลับไปได้นับแต่การสร้างวัดยกระบัตร์โดยการถวายที่ดินสร้างวัดของม.ร.ว.จันทร์ เสนีย์วงศ์ ณ อยุธยา ซึ่งเป็นเจ้าของที่ดินส่วนใหญ่ในตำบลยกระบัตร์ จากบันทึกของอดีตผู้ใหญ่บ้านชื่อจ้อย ยิ้มอิ้ม ซึ่งเขียนไว้ตั้งแต่ปี 2471 มีบางตอนที่กล่าวถึงลักษณะการครอบครองที่ดินบริเวณนี้ว่าเป็นของพระองค์เจ้าอาทิตย์ และม.ร.ว.จันทร์ เสนีย์วงศ์ ณ อยุธยา คาดว่าคงจะเป็นเจ้าที่ดินรายใหญ่ นอกจากนี้ก็พูดถึงความขัดแย้งในเรื่องการจับจองที่ดินระหว่างผู้อุปถัมภ์หรือ “นายกอง” สามนายด้วยกันคือ กองแ้ว กองช่วง กองหม่อมจันทร์ ซึ่งแย่งที่กันแล้วเกิดคดีฆ่ากันตาย 3 ศพ แต่ทางการจับใครไม่ได้ หลังจากที่ผู้ใหญ่บ้านแล้วก็ได้ช่วยให้ลูกบ้าน “จับที่ว่างเปล่า” ให้จับจองเป็นกรรมสิทธิ์หลายรายด้วยกัน และที่ดินก็ยังเป็นเครื่องแสดงถึงฐานะมาจนปัจจุบัน

“ที่คลองกมมีหลายร้อยไร่ ทราบว่านายกองแ้วเป็นหัวหน้า ได้จับจองไว้ถ้าใครต้องการแบ่งให้ได้ คิดเอาไร่ละ 5 บาท แต่มีเงินอยู่ 16 บาทเท่านั้น” (จ้อย ยิ้มอิ้ม, 2528: 6) “ตอนนั้นที่คลองกมมีคนมอญ เจ็ก ลาวเข้ามาอยู่มาก มีนายกองสามนาย กองแ้ว กองช่วง กองหม่อมจันทร์ เกิดแย่งที่กันฆ่ากันตาย 3 ศพ ทางกรจับใครไม่ได้” (จ้อย ยิ้มอิ้ม, 2528: 9)

ชาวบ้านหมู่ 4 และ 5 นี้เดิมเคยมีอาชีพทำนาเป็นส่วนใหญ่ แต่ได้ผลผลิตน้อย เนื่องจากสภาพดินที่เค็ม ปัญหาจากหนูนา และโรคพืช จึงต้องออกไปเป็นแรงงานรับจ้าง ทั้งในสวนองุ่น สวนผลไม้แถวดำเนินสะดวกและในโรงงานอุตสาหกรรม มีส่วนหนึ่งที่ออกไปดักลอบจับปลาในคลองและนำไปเร่ขาย ภายหลังการพัฒนาของอดีตเจ้าอาวาสวัดยกระบัตร์ และโครงการพัฒนาชนบทลุ่มน้ำแม่กลองเข้ามาดำเนินโครงการ วิธีชีวิตของชาวบ้านจึงเปลี่ยนจากชวานายากจนมาเป็นชาวสวนมะพร้าวและวังปลา

ตำบลยกระบัตร์ ผูกพันอย่างยิ่งกับอดีตเจ้าอาวาสวัดยกระบัตร์คนหนึ่งชื่อ พระครูสาครสังวรกิจ หรือที่ชาวบ้านเรียกกันทั่วไปว่า พ่อชูป หรืออาจารย์ชูป ซึ่งเป็นผู้นำสำคัญในการทำงานพัฒนาชุมชนยกระบัตร์ ที่ส่งผลกระทบอย่างยิ่งต่อการเปลี่ยนวิถีชีวิตของชาวยกระบัตร์ โดยเฉพาะชาวบ้านหมู่ 4, 5, 6, 7 จากชวานาที่ยากจนแร้นแค้นมาเป็นชาวสวนและชาววังที่มีอันจะกัน

ชุดคลองกันน้ำเค็ม สร้างถนนถมคลองซึ่งส่งผลต่อการปรับวิถีชีวิตของชาวบ้านจากการสัญจรทางน้ำมาเป็นทางบก รวมทั้งพัฒนาโรงเรียนยกกระบัตร วัดยกกระบัตร และโรงพยาบาลบ้านแพ้วในเวลาต่อมา

ความสัมพันธ์ในชุมชนยกกระบัตรส่วนที่อยู่บริเวณริมคลองท่าแร่ หรือคลองยกกระบัตรนี้ผูกพันอย่างยิ่งกับวัดยกกระบัตรและโรงเรียนยกกระบัตร เนื่องจากกิจกรรมสำคัญส่วนใหญ่มักจะเกิดขึ้นและเกี่ยวข้องกับวัดและโรงเรียน โดยเฉพาะในช่วงที่พระครูสาครสังวรกิจ หรือ “อาจารย์ชูป” “พ่อชูป “ครูชูป” ในปัจจุบันซึ่งเป็นเจ้าอาวาสวัดยกกระบัตรขณะนั้น เป็นผู้ที่ทำงานพัฒนาคุณภาพชีวิตของชาวยกกระบัตรมากกว่าพัฒนาวัดและโรงเรียนเสียอีก

ประวัติของวัดยกกระบัตรนั้น เดิมชื่อ “วัดคลองยกกระบัตร” ตั้งอยู่ริมลำคลองท่าแร่ใกล้กับปากคลองยกกระบัตร ชุมชนหลักฐานเป็นคลองเพลโบหนึ่ง แต่ต่อมาคำว่า “คลอง” ได้หายไป คงเหลือเพียง “วัดยกกระบัตร” สร้างขึ้นเมื่อประมาณปีพ.ศ.2470 โดยมีร.ว.จันทร์ เสนียวงศ์ ฌอชญาซึ่งเป็นเจ้าของที่ดินบริเวณนั้นได้บริจาคที่ดินจำนวน 50 ไร่เพื่อก่อสร้างวัด ขณะนั้นมีพระอุปัชฌาย์ชื่อ “พระอาจารย์แสง” มาอาศัยปักกลดอยู่ จึงได้อาราธนาให้เจ้าพรรษาที่วัดใหม่ที่กำลังจะสร้างขึ้นนี้ พระอาจารย์แสงจำพรรษาอยู่ประมาณ 4-5 พรรษา ก่อนจะจากไป ต่อมาเมื่อปี 2498 พระภิกษุชูป สุสวโร (หรือพระครูสาครสังวรกิจ) มาเป็นเจ้าอาวาสวัดยกกระบัตร ก็ได้พัฒนาทั้งวัดยกกระบัตรและชาวบ้านยกกระบัตรในหลายด้านด้วยกัน โดยเฉพาะการพัฒนาคุณภาพชีวิต ปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตจากชาวนายากจนแร้นแค้นมาเป็นชาวสวนมะพร้าว การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานและสาธารณูปโภคของชุมชน ทั้งการสร้างถนน ขุดคลอง จัดหาน้ำในการอุปโภคบริโภค ไฟฟ้า และการสร้างโรงเรียน ซึ่งทั้งหมดนี้ต่างเป็นการลงแรงช่วยกันทำของทั้งพระสงฆ์และชาวบ้าน โดยพึ่งพาความช่วยเหลือจากเจ้าหน้าที่ทางการน้อยมาก

สำหรับโรงเรียนวัดยกกระบัตรนั้น ตั้งอยู่ฝั่งตรงข้ามถนนกับวัดยกกระบัตรนั่นเอง โดยในยุคแรก ๆ ประชาชนในบริเวณใกล้เคียงส่งบุตรหลานเข้ามาเรียนหนังสือที่วัด มีพระสงฆ์ทำหน้าที่เป็นครู ใช้บริเวณวัดเป็นสถานที่เรียน เช่น ศาลาวัด หอฉันบ้าง ต่อมาเมื่อเด็กมีจำนวนมากขึ้นทางวัดก็ได้จัดหาครูที่เป็นคฤหัสถ์เข้ามาช่วยสอน แต่ก็ต้องประสบปัญหาเกี่ยวกับสถานที่ เนื่องจากบริเวณวัดนั้นมักจะมุงงานทำบุญ งานบวช งานศพ หรืองานบุญอื่น ๆ ที่ต้องใช้พื้นที่ศาลาวัด ก็ทำให้นักเรียนต้องหยุดเรียนเป็นระยะ เนื่องจากไม่มีสถานที่เรียน ประมาณปี 2506 พระครูสาครสังวรกิจจึงให้ใช้ที่ดินบริเวณทิศใต้ของวัด สร้างเป็นอาคารเรียนขึ้นมา โดยใช้แรงงานของพระและชาวบ้านเหมือนเช่นเคย เพื่อให้เด็ก ๆ ได้มีสถานที่เรียนที่แน่นอน และได้ตั้งชื่อโรงเรียนว่า โรงเรียนวัดยกกระบัตร (ชูปราษณานุสรณ์)

ลักษณะความสัมพันธ์ทางสังคมของชาวยกกระบัตร เป็นหนึ่งในภาพตัวอย่างที่สะท้อนถึงระบบโครงสร้างทางสังคมไทยได้อย่างดี ถึงการเปลี่ยนแปลงจากชุมชนที่อยู่ภายใต้เครือข่ายความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ ของนายกองเจ้าที่ดินต่าง ๆ เรื่อยมาถึงการยอมรับตัวตนที่เป็นทางการของ

รัฐ ไปควบคู่กับผู้นำตามธรรมชาติในแต่ละช่วงเวลา โดยเฉพาะชาวบ้านในหมู่ 4 หมู่ 5 และหมู่ 6 นั้นยังคงให้ความเคารพนับถือแก่ผู้นำทางจิตใจอย่างอาจารย์ชูปเป็นอย่างมาก แม้ว่าท่านจะสึกออกจากเพศบรรพชิตไปตั้งแต่ปี 2529 แล้วก็ตาม ปัจจุบันก็ยังมีการบูชาลูกศิษย์และผู้ที่เคยเคารพนับถือคอยประสานงานและเป็นหัวเรี่ยวหัวแรง ในการทำกิจกรรมบำเพ็ญประโยชน์ให้แก่ชาวยกกระบัตร์ตลอดมา

3. ลักษณะพื้นฐานของชุมชนในตำบลเจ็ดริ้ว

ตามคำบอกเล่าของชาวบ้านและในเอกสารของทางราชการ บอกถึงที่มาของชื่อตำบลเจ็ดริ้วว่า ในอดีตกาลนานมาแล้ว พื้นที่บริเวณนี้เป็นป่าละเมาะ เมื่อถึงหน้าน้ำ น้ำก็จะท่วมหนองไปทั่ว อดมไปด้วยสัตว์นานาชนิด มีอยู่วันหนึ่งชาวบ้านในพื้นที่ได้ไปหาปลาและได้ปลามากมาย ที่เหลือจากทำอาหารรับประทาน ก็ได้นำมาทำเป็นปลาตากเค็มไว้ เล่ากันว่าเมื่อปลาช่อนตัวหนึ่งตัวใหญ่โตมาก เมื่อผ่าออกแล้วทำเป็นริ้ว ๆ เพื่อสะดวกในการหาเกลือและทำให้แห้งเร็ว ปรากฏว่านับได้ถึงเจ็ดริ้ว ตั้งแต่นั้นพื้นที่บริเวณนี้ จึงถูกขนานนามว่า “เจ็ดริ้ว”

ตำบลเจ็ดริ้วเดิมอยู่ในแขวงนครไชยศรี พื้นที่เป็นป่าละเมาะ เต็มไปด้วยวัชพืชนานาชนิด มีสัตว์ป่าต่าง ๆ ชุกชุม โดยทั่วไปแล้วเป็นที่ราบลุ่ม สามารถมองเห็นยอดพระปฐมเจดีย์ได้ เมื่อถึงฤดูน้ำหลาก น้ำจะท่วมเจ็ญหนองไปทั่วบริเวณ เมื่อมีผู้อพยพมาอยู่อาศัยมากขึ้น จึงได้แยกขยายออกเป็น 2 ตำบล แบ่งตามแนวคลองเขื่อนชันธุ์เป็นตำบลหลักสอง ส่วนบ้านเรือนที่อยู่บริเวณคลองเจ็ดริ้ว คลองพาดหมอน และคลองรางสายบัวบางส่วนเป็นตำบลเจ็ดริ้ว ขึ้นกับอำเภอบ้านแพ้ว

การตั้งบ้านเรือนของประชากร อาศัยอยู่ตามแนวคลองเจ็ดริ้ว และคลองพาดหมอน และกระจายอยู่ตามพื้นที่สวนของตนเอง ซึ่งมีอาชีพหลักเป็นการทำสวน/ทำไร่ และรับจ้างเป็นอาชีพเสริม ชาวบ้านตำบลเจ็ดริ้วนี้ส่วนใหญ่มีเชื้อสายมอญ มีวัดเจ็ดริ้ว และวัดอุทธารามเป็นศูนย์กลางชุมชน แต่ดูเหมือนบริเวณวัดเจ็ดริ้วจะเป็นศูนย์กลางชุมชนมากกว่า ทั้งนี้นอกจากจะด้วยเหตุผลที่ว่าตั้งขึ้นก่อนวัดอุทธาราม ซึ่งพ่อแม่ปู่ย่าตายายคุ้นเคยกับการไปวัดนี้แล้ว ก็ยังเป็นบริเวณที่มีทั้งวัด โรงเรียน วิทยาลัยการอาชีพบ้านแพ้วอยู่ในละแวกเดียวกัน และเป็นที่ทำการของอบต. กลุ่มยุวเกษตร ชมรมกีฬา และอีกหลายกลุ่ม มีร้านอาหารอยู่หลายร้าน มีศาลเจ้าพ่อล่องหน เป็นศาลไม้ค่อนข้างใหญ่ตั้งอยู่ริมถนนไม่ห่างจากวัดเจ็ดริ้วนัก ศาลนี้เป็นที่เคารพทั่วไปของคนเจ็ดริ้ว มักจะเอาลูกมาฝากไว้ เมื่อจะบวชก็จะมาลาบวช และจะมีการจัดพิธีบวงสรวงฉายหนัง เลี้ยงพระตอนสงกรานต์ทุกปี

ชาวบ้านส่วนใหญ่ของเจ็ดริ้วประมาณ 90% เป็นคนไทยเชื้อสายรามัญ ชาวบ้านหมู่ 1 และหมู่ 5 ส่วนใหญ่ปลูกองุ่น หมู่ 3 ส่วนใหญ่ทำสวนมะนาว ฝรั่ง มะม่วง บ้านเรือนส่วนใหญ่ของชาว

เจ็ดริ้วอยู่ในสวน มีคลองพาดหมอนผ่านกลางหมู่บ้าน มีถนนคอนกรีตเลียบบคลองพาดหมอน ซึ่งสร้างมาประมาณ 20 ปีแล้ว

เนื่องจากเจ็ดริ้วเป็นแหล่งผลิตองุ่น ปัจจุบันในหลายหมู่บ้านจึงมีแรงงานต่างด้าวพม่ามาอยู่เยอะ ทั้งที่มีบัตรถูกต้องและไม่มีบัตร ชาวบ้านบางคนบอกว่าไม่รู้มีกี่ร้อย ทัวไปแล้วก็เข้ามาเป็นแรงงานในสวน เพราะองุ่นต้องการแรงงานดูแลตลอดเวลา เมื่อเวลาถึงงานที่วัดพวกนี้ก็จะออกมาช่วยงานกันเยอะ เช่น ถางหญ้า ล้างซาม ตัดกิ่งไม้ ชาวบ้านบางคนรู้สึกไม่ค่อยปลอดภัยนักเวลาที่คนเหล่านี้รวมตัวกัน เพราะมักจะมารวมตัวกันจากหลายที่ บางที่มาจากตำบลอื่น เจอกันแล้วก็ไปเวียนกันกินเลี้ยงบ้านโน้น บ้านนี้ ไม่มีใครรู้ว่าเวลารวมตัวกัน เขาพูดอะไร เตรียมจะทำอะไรหรือไม่ เพราะบางคนก็บอกว่าเป็นการชื่องสุ่ม

ชุมชนเจ็ดริ้วมีความเป็นมาของการก่อตั้งชุมชนที่เก่าแก่ ดังที่ปรากฏในหนังสืออนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพของพระครูโกศลสาครกิจ อดีตเจ้าอาวาสวัดเจ็ดริ้วตอนหนึ่งได้กล่าวถึงบรรพบุรุษและพื้นเพเดิมของชาวเจ็ดริ้วนับย้อนไปตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 1 ว่า

“ชาวรามัญเป็นจำนวนมาก ไม่สามารถทนระบบความกดขี่ข่มเหงเหยียดหยามบีบคั้นจากพม่าได้ เนื่องจากการเกณฑ์แรงงานชาวรามัญไปสร้างพระมหาธาตุที่เมืองมิงยูน ... ต่างพากันละทิ้งถิ่นฐานดั้งเดิมของตนอพยพมาพึ่งพระบรมโพธิสมภารของพระมหากษัตริย์ไทย ... โดยมุ่งหน้าสู่ทิศตะวันออกข้ามทิวเขาตะนาวศรี ผ่านเจดีย์สามองค์ ... ชาวรามัญกลุ่มหนึ่งเป็นชาวบ้านกะมาวก จังหวัดมะละแหม่ง (บางคนเรียกเมาะล่ำเล็ง หรือเมาะตะมะ) ซึ่งเป็นชาวชนบท มีอาชีพทำนาและรับจ้าง ขาดการศึกษา ด้อยกว่ากลุ่มอื่น ๆ ที่เป็นพวกขุนนางมีการศึกษาดี ... เมื่อมาถึงเมืองไทยก็แยกย้ายกันตั้งถิ่นฐานอยู่ตามลุ่มแม่น้ำท่าจีน เช่นที่ มหาชัย บ้านเกาะ ท่าทราย เป็นต้น ... จึงถูกชาวรามัญกลุ่มอื่นขนานนามว่า “มอญน้ำเค็ม” (สุรจิต สงสกุล, 2543: 23)

และจากการอพยพมาจากต.บ้านเกาะ ต.ท่าทราย ชาวมอญกลุ่มหนึ่งก็ได้มาตั้งรกรากที่ต.เจ็ดริ้วเมื่อประมาณปีพ.ศ.2423 ซึ่งขณะนั้นยังเป็นป่าอ้ออยู่ โดยจะเห็นได้จากนามสกุล ซึ่งสะท้อนถึงแหล่งที่มาแต่เดิม เช่น “ชาวบ้านเกาะ” “เร่บ้านเกาะ” “ฟุ้งบ้านเกาะ” อ้างอิงไปถึงบรรพบุรุษเดิมที่เป็นชาวบ้านเกาะ อ.เมือง เช่นเดียวกับนามสกุล “ชาวหงษา” “ชาวท่าทราย” “ร้อยอำแพง” เป็นต้น และดูเหมือนจะมีได้ตัดขาดจากรากเหง้าที่มาแต่อย่างใด เนื่องจากมีประวัติการติดต่อระหว่างเจ็ดริ้วและหมู่บ้านมอญที่อพยพจากมา เช่น การไปนิมนต์พระที่วัดที่ตำบลบ้านเกาะให้มาเป็นเจ้าอาวาสที่เจ็ดริ้ว หรือความตั้งใจของพระภิกษุหลายรูปที่เดินธุดงค์ผ่านด่านเจดีย์สามองค์ข้ามเทือกเขาตะนาวศรีไปเจดีย์ชเวดากอง เนื่องจากชาวมอญมีความเชื่อว่าบรรพบุรุษของตนเองได้สร้างเจดีย์องค์นี้ไว้ ดังนั้นหากชาวมอญได้ไปนมัสการแล้วก็ย่อมตายตาหลับ นอกจากนี้ก็ปรากฏว่ามีชาวมอญที่ต.บ้านเกาะเดินทางกลับไปอยู่กับญาติที่บ้านกะมาวก จ.มะละแหม่งด้วย (สุรจิต สง

สกุล, 2543: 5-6, 24-25) ชาวเจ็ดริ้วเริ่มเปลี่ยนอาชีพจากการทำนามาเป็นทำสวนผลไม้เมื่อประมาณปี 2507 เนื่องจากราคาผลไม้ดีกว่าการทำนามาก

ในปัจจุบัน ชาวมอญเจ็ดริ้วยังคงสืบทอดประเพณีสำคัญ ๆ ของมอญอยู่บ้าง ซึ่งส่วนใหญ่แล้วอิงอยู่กับพุทธศาสนาเป็นอย่างยิ่ง สาเหตุหนึ่งของการรักษาประเพณีดั้งเดิมไว้ได้อาจเป็นเพราะแต่เดิมนั้นชาวมอญมักไม่ชอบเข้าสังคมหรือสมาคมกับกลุ่มชนภายนอก จะคบค้าสังสรรค์แต่เฉพาะพวกเดียวกันเท่านั้น นอกจากนี้ยังเคร่งครัดในประเพณีวัฒนธรรมดั้งเดิม โดยเฉพาะเรื่องการแต่งงานในหมู่เชื้อสายมอญด้วยกัน แต่ปัจจุบันความเคร่งครัดของธรรมเนียมเหล่านี้ก็น้อยลงมาก ความเชื่อสำคัญที่ยังคงดำรงอยู่คือ การนับถือผี ซึ่งเป็นหน้าที่ของลูกชายคนโตที่ต้องรับสืบทอดจากบรรพบุรุษ ผีต่าง ๆ ที่ชาวเจ็ดริ้วนับถือมีหลายชนิด ได้แก่ ผีเต่า ผีงู ผีข้าวเหนียว เป็นต้น โดยมีข้อห้ามและข้อควรปฏิบัติต่างกันไป เช่น ถ้านับถือผีเต่า หากพบเต่ากลางทาง ต้องเอาเต่านั้นไปทำอาหารกินที่บ้าน หากไม่เอาก็ต้องเอ่ยปากว่าเต่านั้นเหินแล้วหลีกไปเสีย ถ้านับถือผีข้าวเหนียว หากมีผู้อยากได้ข้าวเหนียวในบ้าน คนในบ้านจะให้หรือขายไม่ได้ แต่ถ้าขโมยไปโดยเจ้าของไม่ทราบก็ไม่เป็นไร ถ้านับถือผีงู ห้ามมิให้ทำร้ายงูทุกชนิด เมื่อพบเห็นคนกำลังตั้ง ต้องบอกว่าให้รีบหนี หรือบอกว่าไปสู่ที่ชอบ เป็นต้น

ประเพณีรำผีของชาวมอญ เป็นพิธีกรรมที่สร้างขึ้นเพื่อแก้บน หรือขอขมาในกรณีที่มีการผิดผีเกิดขึ้น และให้ผียกโทษให้ โดยมีเรื่องเล่าเป็นตำนานประกอบที่มาของประเพณีรำผี การรำผีมักทำในฤดูแล้ง แต่ไม่กระทำในวันพระ โดยมีค่าใช้จ่ายจำนวนไม่น้อยทีเดียว เนื่องจากต้องสร้างปะรำสำหรับทำพิธี มีเครื่องเซ่น และมีปีพาทย์บรรเลง (สุรจิต สงสกุล, 2543: 30) จากการสัมภาษณ์ชาวบ้านบอกว่าก็ยังมีการรำผีอยู่ทุกปี โดยเริ่มจากการเชิญผีของตระกูลเข้ามาในโรงพิธี ทุกคนในพิธีจะเวียนรอบโรงพิธี แล้วเริ่มรำถวายแต่ละผี ด้วยบทแก้บน ตามด้วยบทบูชาผ้าผี เจ้าพ่อทั้งหลายในหมู่บ้าน แล้วพันทันกล้วย โปรยข้าวตอก อาบน้ำให้แก่ต้นผี (ลูกชายคนโต) บวชเณรแล้วออกไปบิณฑบาต พายเรือ ฯลฯ การรำผีจบลงด้วยการรวมเอาเศษอาหารหรือต้นกล้วยที่เอามาตั้งระหว่างพิธี ใส่ลงในเรือซึ่งทำจากต้นกล้วย แล้วเอาไปลอยน้ำเพื่อเป็นการลอยเคราะห์ร้ายไปเสีย

นอกจากนี้ก็มีประเพณีตักบาตรน้ำผึ้ง ในช่วงเข้าพรรษา ซึ่งเป็นประเพณีเก่าแก่ของชาวมอญ ปฏิบัติเพื่อบูชาพระสงฆ์ ซึ่งเป็นความเชื่อว่าจะได้อานิสงส์มาก พระสงฆ์จะเก็บน้ำผึ้งไว้ใช้เป็นยาในคราวจำเป็น เพราะน้ำผึ้งเป็นส่วนผสมของยาโบราณที่สำคัญ ส่วนใหญ่จัดขึ้นในวันเพ็ญ 15 ค่ำ เดือน 10 ชาวบ้านจะนำอาหารทั้งคาวหวานมาตักบาตร เช่นเดียวกับการทำบุญทั่วไป แต่ที่พิเศษคือ มีการตักบาตรน้ำผึ้ง โดยทางวัดจะจัดเตรียมบาตรหรือภาชนะอื่นไว้สำหรับตักบาตรน้ำผึ้งโดยเฉพาะ ชาวบ้านจะนำน้ำผึ้งที่บรรจุอยู่ในขวดรินลงในบาตรหรือภาชนะที่จัดเตรียมไว้ บางหมู่บ้านมีหญิงสาวนำผ้าเช็ดหน้ามาถวายพระ โดยรองไว้ที่ก้นบาตรตามคติความเชื่อที่มีมาแต่เดิม แต่ปัจจุบันน้ำผึ้งหายากและมีราคาแพง จึงมีการดัดแปลงประเพณีเป็นการตักบาตรด้วยน้ำตาลทรายแทน อย่างไรก็ตาม ปัจจุบันได้มีความพยายามจากกลุ่มคนมอญส่วนหนึ่งที่พยายามอนุรักษ์ประเพณีไว้ให้ลูกหลานรุ่นหลังได้เห็น ด้วยการรื้อฟื้นการตักบาตรน้ำผึ้งขึ้นมามีอีกครั้งในช่วง 2-3 ปีมานี้

ประเพณีล้างเท้าพระ เป็นประเพณีของชาวรามัญที่ปฏิบัติสืบมาเช่นเดียวกัน โดยจัดขึ้นในเทศกาลออกพรรษา โดยเฉพาะที่วัดเจ็ตรู้วันนั้น พิธีจะเริ่มขึ้นในเวลาเช้าขณะที่พระสงฆ์เดินลงจากวัดเพื่อไปยังพระอุโบสถ ในระหว่างทางเดินนี้ชาวบ้านจะนำผ้าเช็ดหน้าปูบนพื้นรองทางเดินไว้สองข้างทาง เมื่อพระภิกษุสงฆ์เดินย่ำไปบนผ้าเหล่านั้น ชาวบ้านทั้งคนเฒ่าคนแก่ คนหนุ่มคนสาว และเด็ก ๆ ก็จะนิมนต์พระเพื่อล้างชำระเท้าให้ ด้วยการรดน้ำที่ลอยด้วยกลีบดอกไม้มงคลบนหลังเท้า และถวายดอกไม้มารูปเทียนใส่ย่าม ตลอดทางเดินไปพระอุโบสถ ซึ่งเป็นการจำลองประเพณีที่สอดคล้องกับตำนานทางพุทธศาสนาที่ว่าพระพุทธเจ้าเสด็จลงมาจากสวรรค์ บรรดาสาวกที่เฝ้ารอรับอยู่จะทำการล้างเท้าให้พระพุทธเจ้า และถวายดอกไม้มารูปเทียนให้พระองค์เอง

ลักษณะความสัมพันธ์ทางสังคมของชุมชนเจ็ตรู้วัน จึงยังผูกพันอยู่กับจารีตประเพณีของชาวมอญและพุทธศาสนาที่ปฏิบัติสืบเนื่องกันมาแต่อดีต แม้ว่าในปัจจุบันจะคลายความเคร่งครัดลงบ้าง แต่ก็ยังคงมีนัยสำคัญต่อลักษณะทางสังคมของเจ็ตรู้วันอยู่ไม่น้อย โดยเฉพาะความสัมพันธ์ทางเครือญาติ ค่านิยมเคารพผู้อาวุโส และบทบาทของเพศหญิง-ชาย ที่สะท้อนให้เห็นชัดเจนในการประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ ของชุมชน ทั้งนี้ ศูนย์กลางของกิจกรรมต่าง ๆ ของชุมชนได้แก่วัดเจ็ตรู้วัน และโรงเรียนซึ่งตั้งอยู่ในบริเวณเดียวกัน โดยวัดเจ็ตรู้วัน ซึ่งขับเคลื่อนไปโดยบรรดามัคทายกซึ่งมีลักษณะเป็นผู้นำ และมีโรงเรียนเป็นผู้ร่วมประสานงานการจัดกิจกรรม

วัดเจ็ตรู้วัน ตั้งขึ้นเมื่อวันที่ 27 มีนาคม 2453 โดยชาวมอญที่มาตั้งรกรากอยู่กลุ่มหนึ่งเห็นความจำเป็นของการมีสถานที่ประกอบพิธีกรรมทางศาสนา และเป็นจุดรวมน้ำใจของคนในหมู่บ้าน จึงได้ร่วมกันบริจาคที่ดินกำหนดเป็นเขตวัด เดิมชื่อวัดรามัญวงศาราม ต่อมาเปลี่ยนชื่อเป็น วัดเจ็ตรู้วันรามัญวงศ์ ซึ่งมีชื่อทางราชการว่า วัดเจ็ตรู้วัน หลังจากนั้นชาวบ้านก็ได้ช่วยกันสร้างโบสถ์ หอฉัน ศาลาการเปรียญ ฯลฯ เรื่อยมาจนปัจจุบัน

II. ภาพรวมของการรวมกลุ่มในอำเภอบ้านแพ้ว

หากกลุ่มเป็นองค์กรพื้นฐานที่สุดของมนุษย์ในการอยู่ร่วมกัน เป็นรูปแบบเชิงสถาบันแบบหนึ่งของปฏิบัติการทางสังคม ที่เกิดขึ้นเพื่อทำหน้าที่บางอย่างในชุมชน หน้าที่เหล่านั้นอาจแตกต่างกันไปในแต่ละยุคสมัย การรวมตัวเป็นกลุ่มทางสังคมที่เกิดขึ้นในบ้านแพ้วเองก็กล่าวได้ว่าเริ่มต้นนับแต่การสร้างชุมชน การอพยพย้ายถิ่นฐานมาสร้างบ้านเรือน และจับจองที่ดินทำกิน ลักษณะของการรวมตัวก็มีลักษณะแตกต่างกันไปตามเงื่อนไขของสภาพแวดล้อม และบริบททางสังคมของแต่ละพื้นที่ เช่น คนจีนที่อพยพมาค้าขายอยู่ริมคลองดำเนินสะดวกก็มีการรวมตัวเป็นสมาคมแซ่หรือที่เรียกว่ากลุ่มไปแม้ง ผู้ที่มาจากเบิกที่ดินทำกินสร้างครอบครัวที่ยกกระบัตรก็ต้องพึ่งพาอาศัยพวกนายกองหรือเจ้าของที่ดินเดิม หรือชาวมอญเจ็ดริ้วที่อพยพมาเป็นสายตระกูล ก็จะมีลักษณะความสัมพันธ์เชิงเครือญาติสูง เป็นต้น และพัฒนาการของกลุ่มทางสังคมเหล่านี้ก็ได้เปลี่ยนแปลงไปตามเงื่อนไขต่าง ๆ ที่มากำหนดทั้งโดยตรงและโดยอ้อมในแต่ละช่วงเวลา

ในส่วนนี้ ผู้วิจัยจึงขอเสนอภาพรวมของกลุ่มทางสังคมในบ้านแพ้ว เพื่อเป็นพื้นฐานสำหรับการเชื่อมโยงความเข้าใจไปสู่แนวคิดประชาสังคมที่เกิดขึ้นในหมู่บ้าน โดยพิจารณาด้วยลักษณะและบทบาทหน้าที่ของกลุ่มในชุมชน ซึ่งจะสรุปไล่เรียงไปตามเหตุการณ์ทางสังคมหลัก ๆ ที่เกิดขึ้นในพื้นที่ เพื่อเป็นภาพรูปธรรมเบื้องต้นของตัวละครที่เคลื่อนไหวอยู่ในปริณิณทลสาธารณะของบ้านแพ้ว ซึ่งจะได้นำถึงกลุ่มตัวอย่างที่ศึกษาโดยละเอียดในบทต่อไป ดังนี้

1. ในช่วงแรกของการตั้งชุมชนในหมู่บ้านต่าง ๆ นั้น **การรวมกลุ่มของชาวบ้านมักเป็นไปเพื่อแก้ปัญหาพื้นฐานในการดำรงชีวิต** ทั้งในด้านที่อยู่อาศัย การทำมาหากิน ฯลฯ อันเป็นลักษณะของการรวมกลุ่มแบบพื้นฐานของชุมชน การเกิดขึ้นของกลุ่มเหล่านี้ส่วนหนึ่งก็เนื่องจากปัจจัยภายในชุมชนเองที่ทำให้มีการรวมตัวกันในลักษณะดังกล่าว เช่น การจับจองที่ดินทำกิน การประกอบอาชีพ การแก้ปัญหาาร่วมของชุมชน เป็นต้น กระบวนการภายในกลุ่มนั้นเพียงแค่การมีปฏิสัมพันธ์กันในชีวิตประจำวันเท่านั้น อาจเป็นไปได้ทั้งแบบชั่วคราวชั่วคราว หรืออาจต่อเนื่องสืบไปตามแต่สถานการณ์ที่เกิดขึ้น การรวมกลุ่มเหล่านี้อาจเกิดขึ้นได้เพราะในช่วงแรก ๆ ที่มีการก่อตั้งชุมชนทั้งในตำบลบ้านแพ้ว ยกกระบัตร และเจ็ดริ้วนั้น ส่วนใหญ่แล้วเป็นการอพยพมาตั้งรกรากจากที่อื่น ๆ ด้วยเหตุผลในลักษณะเดียวกัน นั่นคือ เข้ามาจับจองที่ดินทำการเกษตร หรือทำมาค้าขาย เช่น มาจากดำเนินสะดวก มาจากสมุทรสาคร หรือนครปฐม ผู้ที่มาใหม่ล้วนมีลักษณะต้องพึ่งพาความช่วยเหลือจากพวกนายกองหรือเจ้าของที่ดินเดิม คนจีนก็มีการรวมกลุ่มเป็นสมาคมแซ่ตามวัฒนธรรมเดิมของตน ชาวมอญเจ็ดริ้วก็รวมตัวกันด้วยความสัมพันธ์ในกลุ่มเครือญาติและสายตระกูล เป็นต้น ในที่นี้ขอยกลักษณะของการรวมกลุ่มที่เกิดขึ้นจากปฏิบัติการทางสังคมที่ต้องการตั้งถิ่นฐานและเรียนรู้จัดการปัญหาสาธารณะของชุมชน เพียงให้เห็นภาพเป็นตัวอย่างเพียงบางส่วนเท่านั้น ดังกรณีกลุ่มต่อไปนี้

● กลุ่มตามควายที่ยกกระบัตร์ ชาวบ้านที่มาตั้งรกรากอยู่อาศัยที่ยกกระบัตร์ส่วนใหญ่มีพื้นเพมาจากที่อื่น การเข้ามาจับจองหรือซื้อที่ดินทำกินในพื้นที่จึงต้องอาศัยอิทธิพลเชื่อมโยงกับเจ้าของที่ดินเดิม ที่เรียกว่านายกองนั่นเอง และบ่อยครั้งที่บรรดาลูกหลานหรือบริวารของเจ้าที่ดินเหล่านี้มักจะแสดงอิทธิพลและอำนาจเหนือชาวบ้านทั่วไป โดยเฉพาะชาวบ้านที่อพยพมาจากแหล่งอื่น แต่ในความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์แบบเดิมนั้น เมื่อผู้อุปถัมภ์ไม่สามารถตอบสนองผลประโยชน์ให้แก่ผู้รับการอุปถัมภ์ได้ดีพอ บรรดาบริวารจะลดน้อยลงและหันไปพึ่งพาอำนาจบารมีที่ได้รับการรับรองจากทางการมากขึ้น ขณะเดียวกันชาวบ้านที่ได้รับความเดือดร้อนจากอิทธิพลของบริวารลูกน้องเหล่านี้ก็มีการรวมตัวกันเพื่อแก้ปัญหาเฉพาะหน้าบางอย่างซึ่งถือเป็นปัญหาร่วมของชุมชน เช่น การรวมกลุ่มกันไปตามหาควายของชาวบ้านที่ถูกขโมยไป กลุ่มเหล่านี้แม้จะเป็นกลุ่มเฉพาะกิจ รวมกันเป็นกลุ่มเป็นครั้งคราวตามสถานการณ์ในชุมชน แต่ก็เป็นส่วนหนึ่งของการสร้างความสัมพันธ์ทางสังคมให้เกิดขึ้นในหมู่ผู้ที่อยู่ในชะตากรรมเดียวกัน และเป็นพื้นฐานของการก่อตัวเป็นกลุ่ม องค์การในเวลาต่อมา

“ยกกระบัตร์ที่เจ้าของที่ดินเดิมเป็นพวกหม่อมที่หนีสงครามโลก ก่อนสงครามอินโดจีนมาจับจองที่ หม่อมอัน-หม่อมจันทร์ เสนียวงศ์ฯ พอตายไปก็มีลูกหลานเยอะ ก็ใช้อิทธิพลอยู่เป็นเจ้าของที่ใหญ่ที่นี้ ก็มีอำนาจ แต่แบ่ง เงินทองก็ไม่ค่อยจะมีหรอก การทำกินก็หายากมันก็หมดไปเรื่อย พวกนี้หนึ่งเหนียว มีดปืนไม่ได้กินหรอก ตอนมาอยู่ใหม่ ๆ มีนักเลงนะในหมู่บ้าน เรือเล็ก ๆ ก็ต้องเฝ้ากัน ซ้ำยาเยอะ ควายก็เลี้ยงกันเป็นฝูงอยู่นอกบ้าน โดนลักไปก็ช่วยกันไปตามได้หมด มันต้อนกันเป็นฝูงเลย บอกชาวบ้านมาช่วยกันตาม ก็มีกลุ่มตามควาย ควายหายก็ไปช่วยกันตาม พอเจอก็ให้คนล่อมไว้แล้วก็โทรเรียกตำรวจ ที่ปล้นเขาก็พวกลูกหลานเขาแหละ” (ลุงผู้ใหญ่รัตน์, ข้อมูลจากการสัมภาษณ์)

และเนื่องจากยกกระบัตร์เป็นพื้นที่ห่างไกล และทุรกันดารเกินกว่าการสอดส่องดูแลของรัฐจะเข้าไปดูแลได้ทั่วถึง ในพื้นที่จึงมีกลุ่มอิทธิพลของบรรดาลูกหลานเจ้าที่ดินเดิม และแสดงอำนาจของกลุ่มในฐานะที่เป็นเจ้าของพื้นที่ในหลายลักษณะด้วยกัน เช่น ขณะที่พระภิกษุชูปมาเป็นเจ้าอาวาสวัดยกกระบัตร์เมื่อปี 2498 นั้น มีการก่อวินาศกรรมในทุกรูปแบบ แต่ชาวบ้านเองก็มีวิธีการจัดการปัญหาเหล่านี้ด้วยตัวเองในระดับหนึ่ง

“ตอนนั้นยุ่งมาก อยู่ได้ 2-3 คืนก็มีคนมาป่าววัดทุกคืน เป็นพวกนักเลงการพนัน กินเหล้า นักเลงหัวไม้อย่างนั้นนะ ผู้ใหญ่ให้คนมาเฝ้าจะจับคนป่าววัดก็จับไม่ได้ ใครเป็นใครเรารู้อยู่ พวกนี้ครอบครัวไม่ค่อยทำกินมาตั้งแต่ปู่ย่าตายาย เขาอยากให้ลูกหลานมาเป็นสมภาร ต้องเวียนกันมานอนเฝ้า ก็เอาปืนตามไปเฝ้าไปนอนที่กุฏิ ไม่ใช่ตัวใครตัวมัน ต้องช่วยกัน เพราะอยากให้สังคมดี ไม่ดีก็ไม่อยากให้อยู่ในชุมชนเรา” (ลุงมานะ, ข้อมูลจากการสัมภาษณ์)

กลุ่มที่เกิดขึ้นจากการสื่อสาร ปฏิสัมพันธ์แบบเพื่อนบ้านหรือญาติสนิทใกล้ชิดเหล่านี้ ได้แสดงออกถึงความกระตือรือร้นที่จะช่วยกันจัดการปัญหาประโยชน์ร่วมของชุมชน แม้จะไม่ได้มีรูปแบบโครงสร้างอย่างเป็นทางการ แต่ก็ค่อย ๆ ก่อความสัมพันธ์ในเชิงกลุ่มขึ้นมาจากการเผชิญปัญหาและการจัดการปัญหาเหล่านั้นร่วมกัน และกลายเป็นสถาบันในเวลาต่อมา

- **กลุ่มร่วมน้ำสาบานหรือกลุ่มไปเม้งของคนไทยเชื้อสายจีน** ลักษณะของกลุ่มประเภทนี้มีที่มาจากวัฒนธรรมปฏิบัติของคนจีนที่เมื่ออพยพไปตั้งถิ่นฐานในดินแดนแห่งใหม่ ที่มักจะรวมกลุ่มเพื่อช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ทั้งในลักษณะที่เป็นกลุ่มจากภูมิลำเนาเดียวกัน กลุ่มภาษาเดียวกัน กลุ่มแซ่หรือตระกูลเดียวกัน มักจะนับถือช่วยเหลือซึ่งกันและกันในกลุ่ม เสมือนเป็นพี่เป็นน้องหรือเครือญาติกัน และอาจขยายกิจกรรมของกลุ่มไปสู่กิจกรรมอาสาสาธารณะอื่น ๆ ดังที่สามารถพบการรวมกลุ่มตระกูลต่าง ๆ ได้ทั่วไป วัฒนธรรมการรวมกลุ่มเช่นนี้ก็ถือปฏิบัติอยู่ในหมู่คนจีนที่อพยพมาอยู่ที่บ้านแพ้วเช่นกัน โดยมีการรวมตัวกันเป็นสมาคมแซ่ ดังในกรณีของการรวมตัวเป็น **มูลนิธิตั้งสกุล** ซึ่งเป็นสมาคมของผู้ที่มีแซ่ตั้งที่อาศัยอยู่ตลอดลำคลองดำเนินสะดวก นอกจากการรวมตัวกันในระดับชุมชนใกล้เคียงเช่นนี้แล้ว กลุ่มนี้ก็ยังมีการประสานเชื่อมโยงกับมูลนิธิแซ่ตั้งแห่งประเทศไทยซึ่งมีสำนักงานใหญ่อยู่ที่บางนาด้วย

เมื่อกล่าวถึงการรวมกลุ่มของคนไทยเชื้อสายจีน มักมีภาพคู่ไปกับการตั้งกลุ่มองค์กรมูลนิธิเพื่อทำงานอาสาสาธารณะกุศลให้แก่ชุมชน เช่นเดียวกับ **มูลนิธิเม่งซวงเชียงต้ว** หรือในอีกชื่อหนึ่งว่า มูลนิธิแพร่ศิลปธรรมการกุศลสงเคราะห์ อ.บ้านแพ้ว ก่อตั้งขึ้นอย่างเป็นทางการเมื่อประมาณปี 2501 เป็นการรวมกลุ่มของคนไทยเชื้อสายจีนเพื่อกิจกรรมอาสาสาธารณะให้กับชุมชนตามความเชื่อแต่เดิม เริ่มต้นด้วยการล้างป่าช้าเก็บศพไร้ญาติเพื่อเป็นการกุศล ใช้เวลาทั้งสิ้น 64 วัน จึงได้รวบรวมเงินบริจาคที่เหลือมาสร้างเรือนไม้เป็นที่ทำการของมูลนิธิ ลักษณะกิจกรรมของกลุ่มส่วนใหญ่แล้วเน้นไปที่การสังคมนาถและการบรรพชาสามเณรในชุมชน โดยเฉพาะการล้างป่าช้าเก็บขาร้างกระดูกผู้ไร้ญาติ และจัดพิธีอุทิศส่วนกุศลให้วิญญาณผู้ยากไร้ไปสู่สุคตินั้น สำหรับสมาชิกของมูลนิธิแล้วเรียกได้ว่าเป็นพิธีกรรมที่เป็นการสร้างบุญกุศลที่ยิ่งใหญ่มาก ถือว่าเป็นงานใหญ่ที่ผู้เข้าร่วมพิธีทุกคนต้องถือศีล หนึ่งขาวห่มขาว ข้าราชการให้บริสุทธิตลอดระยะเวลา 64 วัน ที่ทำการเก็บศพล้างกระดูก ปัจจุบันมูลนิธิเติบโตเป็นมูลนิธิของเชียนซื่อ อยู่ในเครือข่ายที่ 16 ของสมาคมพุทธมามกะสงเคราะห์การกุศลแห่งประเทศไทย โดยมีการจัดโครงสร้างองค์กรและการบริหารอย่างเป็นทางการ มีกระบวนการในการคัดสรรคณะกรรมการ มีคณะอนุกรรมการแบ่งหน้าที่รับผิดชอบเป็นฝ่ายเป็นแผนกอย่างชัดเจน เช่น ฝ่ายสวัสดิการ ฝ่ายสุสาน ฝ่ายลงทะเบียน ฝ่ายกิจกรรมพิเศษ คณะเดีย่งโหลย (พิธีการ) คณะเก็งบู (ฝ่ายต้อนรับ) คณะหล่อแก้ว (ฝ่ายดนตรี) เป็นต้น

นอกจากกิจกรรมเก็บศพไร้ญาติที่ถือเป็นงานใหญ่ของมูลนิธิแล้ว “ต้ว” ก็ยังทำหน้าที่เป็นที่พึ่งทางด้านจิตใจให้แก่ลูกหลานเชื้อสายจีนในชุมชน โดยที่ต้วจะมีการทรงเจ้าหรือทำพิธีให้เขียนชื่อ

มาประทับองค์เดือนละ 2 ครั้ง เพื่อให้บรรดาผู้มีจิตศรัทธาและมีปัญหาหาพึ่งพาหาทางออก เช่น การเขียนปัญหาให้เขียนชื่อช่วยตอบหรือแก้ไขช่วยเหลือสถานการณ์ยุ่งยากบางอย่างในชีวิต มีการเจิมรถยนต์ที่ออกมาใหม่เพื่อเป็นสิริมงคล ไม่ประสบอุบัติเหตุ การเจิมศีรษะเพื่อความโชคดีแก่ตัวคน หรือการรักษาโรคภัยไข้เจ็บ ฯลฯ ด้วยความเชื่อที่ว่าผู้มีเจ้าประทับทรงเยาะถึง 8 องค์ ที่เรียกว่าโป๊ยเซียนโจวซือ และเทพเจ้าแต่ละองค์มีอิทธิฤทธิ์ศักดิ์สิทธิ์มาก ชาวบ้านจึงเลื่อมใสศรัทธาทำบุญอยู่สม่ำเสมอ ทำให้ตัวมีเงินบริจาคจำนวนมาก และมีที่ทำการใหญ่โตในปัจจุบัน

นอกจากนี้ ลูกหลานชาวจีนในบ้านแพ้วก็ยังมีการรวมกลุ่มเล็ก ๆ ในลักษณะที่ไม่เป็นองค์กรทางการอยู่อีกหลายกลุ่ม เช่น ที่เรียกว่า **กลุ่มโป๊เม้ง** หรือกลุ่มห่วย ซึ่งเป็นกลุ่มร่วมน้ำสาบานของคนไทยเชื้อสายจีนที่อยู่ในเขตหมู่ 7 ของบ้านแพ้วนั้น ตั้งกลุ่มกันมากกว่า 40 ปีแล้ว บทบาทหน้าที่ของกลุ่มแต่เดิมก็คือการช่วยเหลือซึ่งกันและกันในหมู่ชาวจีนที่อพยพมาจากแหล่งอื่นด้วยกัน เนื่องจากเขตหมู่ 7 มีคนไทยเชื้อสายจีนอาศัยอยู่เป็นกลุ่มก้อน แต่กลุ่มโป๊เม้งที่นี้ก็ได้กีดกันสมาชิกที่อยู่ในหมู่บ้านอื่น ๆ ภายหลังกลุ่มค่อย ๆ เติบโตขึ้นเป็นองค์กร มีสมาชิกหลายสิบคน และมีการตกลงร่วมกันในการกำหนดโครงสร้างของกลุ่มเป็นทางการ เช่น มีคณะกรรมการทำหน้าที่บริหาร กำหนดกฎเกณฑ์ในการพิจารณารับเข้าสมาชิก เช่น ต้องเป็นคนดีขยันทำมาหากิน ชาวบ้านไม่รังเกียจ และมีแบบแผนของการทำหน้าที่ของกลุ่มคล้ายคลึงกับกลุ่มฌาปนกิจ แต่ก็อิงอยู่กับวัฒนธรรมจีนไม่น้อย โดยเฉพาะสิทธิประโยชน์ของการเข้ามาเป็นสมาชิกจะได้แก่พ่อแม่ หากพ่อแม่ของสมาชิกตายลงจะจัดพิธีฝังเด็กให้ตามประเพณี และมีสมาชิกคนอื่น ๆ ไปร่วมพิธีเสมือนหนึ่งเป็นเจ้าภาพหรือคนในครอบครัวของผู้ตาย

กลุ่มของคนไทยเชื้อสายจีนเหล่านี้ ต่อมาภายหลังลักษณะกิจกรรมและบทบาทหน้าที่ของกลุ่มเปลี่ยนไปจากเดิมบ้าง เนื่องจากบริบทแวดล้อมหลายประการที่เคยเป็นปัจจัยของการรวมกลุ่มเปลี่ยนไป แต่ก็ยังคงลักษณะเป็นกลุ่มช่วยเหลือกันและกัน และขยายบทบาทและกิจกรรมไปสู่การทำหน้าที่อื่น ๆ ในสังคมมากขึ้น เช่น กิจกรรมสังคมสงเคราะห์ โดยเฉพาะผู้ที่ทำธุรกิจจนประสบความสำเร็จ ไม่เดือดร้อนเรื่องเงินทอง กลายเป็นคหบดีในชุมชน ก็ขยับไปตั้งมูลนิธิของโรงเรียนเอกชนซึ่งสอนภาษาจีน ทำงานสงเคราะห์ด้านการศึกษาให้แก่ลูกหลานคนไทยเชื้อสายจีนในพื้นที่ หรือตั้งเป็นศูนย์รับแจ้งเหตุของมูลนิธิปอเต็กตึ๊ง ทำงานด้านสาธารณสุขและบรรเทาสาธารณภัยต่าง ๆ เป็นต้น โดยมากสมาคมต่าง ๆ เหล่านี้จะมีการร่วมมือกันทำกิจกรรมทางสังคมอยู่เสมอ เนื่องจากสมาชิกส่วนใหญ่มีความสัมพันธ์เป็นเพื่อนที่รู้จักใกล้ชิด

● **กลุ่มเครือญาติ ที่เจ็ดริ้ว** มีลักษณะเป็นการรวมตัวกันทำกิจกรรมบางอย่างของเครือญาติสายตระกูลเดียวกัน หรือเพื่อนสนิทใกล้ชิด โดยเฉพาะการทำกิจกรรมที่เกี่ยวกับการผลิตต่าง ๆ เนื่องจากชุมชนเจ็ดริ้วมีชาติพันธุ์เดียวกันคือความเป็นมอญ มาจากรากเหง้าเดียวกัน อพยพมาอยู่ร่วมกันและตั้งชุมชนด้วยกัน จึงมีความสนิทชิดเชื้อ และเป็นเครือญาติเดียวกันสูง ดังนั้นกิจกรรมต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับการผลิตต่าง ๆ จึงหมุนเวียนกันใช้แรงงานในหมู่เครือญาติสายตระกูลเดียวกัน แต่

เดิมเป็นการลงแขกเอาแรงกันในการทำนา ต่อมาภายหลังเมื่อการทำนาไม่ค่อยได้ผล และเปลี่ยนวิถีชีวิตมาเป็นชาวสวนผลไม้ดังที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน การแลกเปลี่ยนแรงงานเหล่านั้นก็ค่อย ๆ เปลี่ยนรูปไป ต่างคนต่างผลิตในส่วนที่ตนเองถนัด ทั้งสวนองุ่น มะนาว พุทรา ซึ่งต้องการการดูแลและแรงงานแตกต่างกันไป เรื่องการผลิตที่เคยเป็นกิจกรรมร่วมกันของชุมชนก็กลายเป็นกิจกรรมการผลิตของครอบครัวแต่ละครอบครัว แรงงานที่ใช้แม้จะมีการลงแขกเอาแรงกันอยู่บ้าง แต่ส่วนใหญ่ก็เป็นการจ้างแรงงานจากทั้งในและนอกพื้นที่ โดยเฉพาะแรงงานในการเก็บองุ่น ซึ่งเป็นพืชที่ต้องการการดูแลมาก

“แขกก็ยังมืออยู่บ้างนะ ส่วนใหญ่มาช่วยกันตอนเก็บ เหมือนอย่างเวลาเราจะเก็บองุ่น ก็บอก ๆ กันว่าสวนใครจะเก็บวันไหน ถ้าว่างก็จะไปช่วยกัน มีไม่ว่างบ้างก็ต้องส่งแขกของเรา (แรงงานรับจ้าง) ไปช่วยเขาแทน ก็ผลัดกันไป เวียนกันไปเรื่อย เพราะเวลาเก็บมันใช้คนเยอะ เก็บกันที่ชั่วโมงสองชั่วโมงก็เสร็จ บางที่บ้านไหนไม่ว่าง เขาจะส่งแขกมาก็ได้ แต่ส่วนใหญ่ก็จะมากันนะ บางทีก็ไม่ได้ทำอะไรหรอก มานั่งคุย มาดู ๆ กันแล้วก็ให้คนงานทำไปก็มี” (พี่ถาวร, ข้อมูลจากการสัมภาษณ์)

2. กลุ่มที่เกิดขึ้นเนื่องจากนโยบายของทางราชการ กลุ่มลักษณะนี้เกิดขึ้นเนื่องจากปัจจัยที่มาจากภายนอกชุมชน ที่สำคัญคือการเข้ามามีความสัมพันธ์กับระดับหมู่บ้านของอำนาจทางการเมืองหรือรัฐบาล นับแต่ช่วงที่มีแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติเป็นต้นมานั้น ได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในระดับชุมชนอย่างมาก เนื่องจากการเข้ามาจัดการเรื่องราวที่เป็นกิจกรรมร่วมในชุมชน กลุ่มลักษณะเหล่านี้เป็นรูปแบบมาตรฐานของการรวมกลุ่มในชุมชน ซึ่งพบได้ในทุกหมู่บ้านทั่วประเทศไทย เนื่องจากเป็นนโยบายของทางการที่กังวลต่อปัญหาช่องว่างระหว่างชนบทและเมืองซึ่งเพิ่มมากขึ้นตั้งแต่ช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่สองเป็นต้นมา จึงได้กำหนดยุทธศาสตร์ในการต่อสู้กับความยากจนด้วยการพัฒนาชนบทลักษณะต่าง ๆ เช่น ยุทธศาสตร์การส่งเสริมการเกษตร ซึ่งมีวัตถุประสงค์หลักคือการเพิ่มผลผลิตของเกษตรกรด้วยการปรับปรุงเทคนิคในการผลิต การปรับปรุงชีวิตครอบครัวในชนบทด้วยการจัดตั้งกลุ่มแม่บ้าน กลุ่มยุวเกษตรกร มีการวางแผนและการจัดการการผลิต แหล่งเงินทุน และปัจจัยการผลิต ยุทธศาสตร์ที่ว่านี้มีจุดกำเนิดในสหรัฐอเมริกาและแพร่หลายไปสู่ประเทศเอเชียหลายประเทศในช่วงทศวรรษ 2490 ในรูปของโครงการช่วยเหลือทางวิชาการต่าง ๆ โดยเฉพาะการทำงานของกรมส่งเสริมการเกษตร (บัณฑิต อ่อนด้า และวิริยา น้อยวงศ์ นยางค์, 2533: 9) นอกจากนี้หน่วยงานภาครัฐอีกจำนวนหนึ่งก็มีนโยบายให้จัดตั้งกลุ่มต่าง ๆ เพื่อที่จะเน้นกิจกรรมส่งเสริมการผลิต โดยเฉพาะการเพิ่มผลผลิตทางการเกษตรของชาวบ้านด้วยการสนับสนุนปัจจัยการผลิตประเภทต่าง ๆ ผ่านกลุ่มเหล่านั้น อันได้แก่ กลุ่มเกษตรกร กลุ่มอาสาสมัครสาธารณสุขหมู่บ้าน กลุ่มผู้ใช้น้ำ กลุ่มฌาปนกิจ กลุ่มแม่บ้าน กลุ่มออมทรัพย์ และกลุ่มกองทุนหมู่บ้าน ฯลฯ

กลุ่มเหล่านี้กำหนดให้มีโครงสร้างการบริหารงานที่ชัดเจน แต่ในทางปฏิบัติจริง ๆ แล้วผู้ที่มีบทบาทหลักในกลุ่ม มักจะเป็นผู้ที่ใกล้ชิดและมีความสัมพันธ์อันดีกับเจ้าหน้าที่ของทางราชการ

สามารถเข้าถึงทรัพยากรที่มาจากรัฐได้ง่ายและก่อนชาวบ้านทั่วไป เช่น กลุ่มผู้นำท้องถิ่น กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน อบต. รวมไปถึงบรรดากลุ่มเครือญาติและเพื่อนสนิทของผู้เฒ่าผู้แก่เหล่านี้ โครงสร้างการบริหารของกลุ่มเหล่านี้จึงแทบเป็นอันเดียวกับโครงสร้างทางสังคมของชุมชน นั่นคือ กำนันหรือผู้ใหญ่บ้านมักเป็นผู้นำสูงสุดของกลุ่ม ลำดับรองลงมาก็เป็นบรรดาคนสนิทใกล้ชิดซึ่งมักได้รับตำแหน่งรองประธานหรือเหรัญญิก รองลงมาจากนั้นอีกก็ได้แก่ผู้ที่ได้รับการชักชวนมาอีกทอดหนึ่ง ซึ่งส่วนใหญ่รับตำแหน่งกรรมการ บางส่วนก็เป็นเพียงกรรมการเพียงในนามเพื่อให้ครบตามตำแหน่งที่โครงสร้างกำหนดไว้เท่านั้น ขณะเดียวกันบรรดาแม่บ้านของกลุ่มผู้นำเหล่านี้แม้จะเป็นสมาชิกอย่างเป็นทางการ แต่ไม่มีส่วนร่วมในการทำงานจริงของกลุ่มเท่าไรนัก เว้นแต่จะแยกออกมาก่อตั้งเป็นกลุ่มแม่บ้านของตำบล ซึ่งโครงสร้างของกลุ่มก็สอดคล้องไปกับความสัมพันธ์ทางสังคมในชุมชนเช่นเดียวกัน

(1). กลุ่มเกษตรกร มีลักษณะการก่อตัวเป็นกลุ่มที่เกิดขึ้นเนื่องจากนโยบายของกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ที่ต้องการรวมเกษตรกรที่มีอาชีพเดียวกันแล้วจัดตั้งขึ้นเป็นกลุ่ม ภายใต้แนวคิดที่ว่าหากเกษตรกรสามารถรวมกันเป็นกลุ่มแล้วเมื่อมีปัญหาจะสามารถจัดการกับปัญหาได้ง่ายกว่า บางกลุ่มก็จัดตั้งขึ้นเมื่อหลายปีก่อน บางกลุ่มก็เพิ่งจัดตั้งขึ้นไม่กี่ปีก่อนนี้เอง และบางกลุ่มก็ปรับเปลี่ยนไปตามนโยบายที่ลงมาจากทางราชการในแต่ละช่วงเวลา เช่น กลุ่มเกษตรกรทำสวนตำบลบ้านแพ้วนั้นเกษตรอำเภอเข้ามาจัดตั้งเมื่อปี 2517 เนื่องจากปัญหาน้ำมันขาดแคลน ชมรมกล้วยไม้ยกกระบัตรเพิ่งตั้งขึ้นเมื่อปี 2543 นี้เอง กลุ่มยุวเกษตรกรคลองกกพัฒนาที่ยกกระบัตรตั้งขึ้นเมื่อปี 2526 แต่ยกเลิกไปเมื่อ 2543 เนื่องจากคนหนุ่มสาวในหมู่บ้านเข้าเมืองไปเรียนหนังสือ และภายหลังได้ตั้งเป็นศูนย์ถ่ายทอดเทคโนโลยีทางการเกษตรขึ้นมาใหม่ โดยรวมเอากลุ่มเกษตรกรที่อยู่ในตำบลเดียวกันมาเป็นสมาชิกของศูนย์ฯ ด้วยหวังว่าจะรวบรวมคนหนุ่มสาวในหมู่บ้านให้มาเรียนรู้เรื่องการเกษตรอีกครั้ง ฯลฯ

ในส่วนของกิจกรรมของกลุ่มหรือบทบาทหน้าที่ของกลุ่มเกษตรกรนั้น ที่จริงแล้วเป้าหมายหลักของการรวมกลุ่มก็เพื่อให้การช่วยเหลือแก่เกษตรกรในด้านต่าง ๆ ที่จะเป็นการเรียนรู้และเพิ่มผลผลิตทางการเกษตรในแต่ละอาชีพ แต่ในทางปฏิบัติแล้วลักษณะของกลุ่มเป็นการจัดหาวัสดุทางการเกษตร จำพวกปุ๋ย ยาฆ่าแมลงมาจำหน่ายให้สมาชิกในราคาใกล้เคียงกับราคาดตลาด และให้สมาชิกกู้ยืมเงินไปลงทุนในการประกอบอาชีพ ซึ่งปัจจุบันกิจกรรมส่วนใหญ่ของกลุ่มเกษตรกรเหลือเพียงการกู้ยืมเงินในหมู่สมาชิกเท่านั้น มีการประชุมใหญ่ปีละครั้ง หรือในกรณีที่มีเรื่องสำคัญ ๆ ของกลุ่ม สำหรับที่ทำการของกลุ่มนั้นส่วนใหญ่ก็อยู่ที่ศาลาประชาคมของหมู่บ้าน หรือบ้านของผู้เฒ่าผู้แก่ในท้องถิ่นนั่นเอง

สำหรับสมาชิกที่ทำหน้าที่ในกลุ่มเกษตรกรนั้น โดยหลักการแล้วการทำงานของกลุ่มเกษตรกรมีคณะกรรมการที่มาจากการเลือกตั้งของสมาชิก แต่ส่วนใหญ่แล้วผู้ที่มิบทบาทหน้าที่หลักในกลุ่มมักจะได้แก่ผู้ที่เป็นประธานและเหรัญญิก ซึ่งมักจะเป็นผู้นำท้องถิ่น เนื่องจากเป็นผู้ที่ต้องติดต่อกับทางการคือเกษตรตำบลและประสานงานร่วมกับหน่วยงานอื่น ๆ นั่นคือผู้ใหญ่บ้าน กำนัน

หรือผู้นำอบต. มักจะเป็นประธาน และคนที่ทำงานใกล้ชิดเป็นเหรียญก โดยจะมีเจ้าหน้าที่เกษตรตำบลเป็นผู้ดูแลอยู่ห่าง ๆ สมาชิกส่วนใหญ่จะเป็นเกษตรกรและลูกหลานในชุมชน ซึ่งแทบทั้งหมดเป็นสมาชิกของสหกรณ์การเกษตร หรือสมาชิกของธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ ด้วยสิทธิประโยชน์ในการกู้ยืมเงินและการผลัดเปลี่ยนค้ำประกันเงินกู้ระหว่างกัน

ปัจจุบันกลุ่มเกษตรกรในระดับตำบลได้มีการปรับเปลี่ยนเป็น ศูนย์ถ่ายทอดเทคโนโลยีทางการเกษตร ซึ่งเป็นนโยบายการก่อตั้งของกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ โดยปรับเปลี่ยนจากระบบเกษตรตำบล ประกาศตั้งเมื่อปี 2545 กรมส่งเสริมการเกษตรให้งบประมาณ 20,000 บาท มาจัดตั้งเป็นศูนย์ถ่ายทอดฯ เพื่อทำหน้าที่ให้คำแนะนำปรึกษา เชิญวิทยากรซึ่งเป็นเกษตรกรในหมู่บ้านมาอบรมให้ความรู้ทางด้านการเกษตรเรื่องต่าง ๆ เช่น การเกษตรแผนใหม่ เทคนิคการปรับปรุงพันธุ์พืช ให้แก่ผู้สนใจต่าง ๆ แต่ในทางปฏิบัติแล้ว เมื่อเกิดปัญหาทางการเกษตรชาวบ้านจะใช้วิธีสอบถามหาทางแก้ไขจากเครือข่ายหรือเพื่อนบ้านใกล้ชิดร่วมอาชีพมากกว่า

คณะกรรมการของศูนย์จะประกอบด้วยเจ้าหน้าที่ของหน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้อง เช่น เกษตรอำเภอ ผู้ใหญ่บ้าน สมาชิกอบต. และตัวแทนชาวบ้านหมู่บ้านละ 1 คน โดยกำหนดมีตำแหน่งเป็นประธานศูนย์ กรรมการมีวาระการทำงาน 4 ปี และมีการประชุมเดือนละครั้งที่บ้านผู้นำชุมชน

ความคาดหวังของทางการคือต้องการจัดตั้งให้เป็นประชาคม ต้องการให้เป็นการพัฒนาที่มาจากรากหญ้า โดยมีเป้าหมายเพื่อให้คนหนุ่มสาวมารวมตัวเรียนรู้เรื่องการเกษตรกันอีกครั้ง แต่ในระยะเริ่มแรกก็เอาพวกเกษตรกรมารวมตัวกันก่อน อาทิ กลุ่มเลี้ยงปลา กลุ่มผลไม้ เป็นต้น เมื่อเข้มแข็งแล้วก็ถ่ายทอดไปสู่เยาวชนต่อไป โดยให้มีคณะกรรมการและผู้เชี่ยวชาญมาให้ความรู้ด้านต่าง ๆ

และหากพิจารณาในแง่ของการใช้และการเข้าถึงทรัพยากรแล้ว การทำงานในกลุ่มเกษตรกรนี้ นอกจากจะมีเงินหมุนเวียนในการกู้ยืมเงินจากการซื้อขายปุ๋ยและยาฆ่าแมลงของสมาชิกแล้ว ผู้นำท้องถิ่นซึ่งเป็นผู้ใกล้ชิดและรับทราบข่าวสารนโยบายต่าง ๆ จากทางราชารานั้น มักจะเป็นผู้ที่เข้าถึงทรัพยากรด้านต่าง ๆ ได้รวดเร็วกว่าคนอื่น กลุ่มเกษตรกรในบางพื้นที่จึงเกิดขึ้นเพื่อจะเข้ามาแบ่งปันช่วงชิงทรัพยากรที่เข้ามาถึงหมู่บ้าน ทั้งที่อยู่ในรูปของเงินงบประมาณ โครงการ กิจกรรม และโอกาสด้านต่าง ๆ เช่น กลุ่มเกษตรกรในหมู่บ้านหนึ่งของตำบลเจ็ดริ้วนั้น เกิดจากความคิดของผู้ใหญ่บ้าน ที่เล็งเห็นว่าอบต. มีงบกระตุ้นเศรษฐกิจให้ 100,000 บาท จึงตั้งกลุ่มขึ้นเมื่อปี 2542 โดยรวมจำนวนบ้านเป็นกลุ่ม กลุ่มละ 10-20 หลังคาเรือน แล้วใช้วิธีเฉลี่ยจำนวนเงินที่ได้รับออกเป็น 10 ส่วนเท่า ๆ กันให้กับกลุ่มบ้าน 10 กลุ่ม กลุ่มละ 10,000 บาท เป็นเงินให้ผ่อนชำระ 5 ปี ดอกเบี้ยร้อยละ 12 แล้วแต่สมาชิกจะเอาไปจัดการกันเอง โดยแต่ละกลุ่มจะต้องส่งคืนกลุ่มละ 2,000 บาทต่อปี ปัจจุบันส่งคืนหมดทุกกลุ่ม ต่อมาก็มีการตั้งเป็น คณะกรรมการกองทุนส่งเสริมอาชีพไม่ผลเชิงธุรกิจ เพื่อไปขอกู้เงินจากองค์การบริหารส่วนตำบลอีก โดยให้แต่ละกลุ่มบ้านเลือกตัวแทนมาเป็นกรรมการ

และคำสัมภาษณ์ประธานของกลุ่มเกษตรกรกลุ่มหนึ่งในบ้านแพ้วข้างล่างนี้ คงสะท้อนภาพในมุมมองหนึ่งของกลุ่มเกษตรกรได้เป็นอย่างดี

“กลุ่มนี้มีหน่วยงานราชการมารวมกลุ่มให้ ประคอง และจากไป กลุ่มต่างๆ จึงไม่ค่อยยั่งยืนหรอก อย่างของเราเนี่ยก็เริ่มจากกรมส่งเสริมการเกษตรบอกว่าเอางบมาให้ เห็นว่า 20,000 หรือใกล้เคียงแหละ แต่ให้ในรูปปุ๋ยยี่ห้อ ไม่ได้ให้เป็นเงินสด แล้วให้อาปุ๋ยนั่นแหละมาขายกันในกลุ่ม พอได้เงินมาก็เอาไปซื้อปุ๋ยอีก คือเป็นการรวมเงินไปซื้อปุ๋ยว่ากันเถอะ คล้ายๆ ว่าซื้อเยอะๆ มันก็ได้ราคาถูกกว่าหน่อย ต่อรองได้หน่อย กลุ่มที่มีสมาชิกอยู่ 17 คน ก็เหนียวไม่ได้มีกิจกรรมอะไรเป็นพิเศษ ซื้อปุ๋ยยามาแล้วก็ขายกันในกลุ่ม แล้วก็มีการออกเงินกู้จากเงินทุนที่ได้จากการขายปุ๋ยและเงินที่ทางรัฐให้บ้าง ก็เท่านั้น คือถ้าการรวมกลุ่มเหนียวทุกคนต้องรักกัน ร่วมแรงร่วมใจกันทำ แต่ที่นี้เป็นกลุ่มจัดตั้ง ไม่ได้เป็นกลุ่มเข้มแข็งอะไร เกษตรกรเขาก็บอกนะว่าทางการกำหนดให้มีการประชุมเดือนละ 1-2 ครั้ง แต่เราประชุมกันตอนปุ๋ยหมดว่าเออ..มันต้องซื้อแล้วนะ ใครจะเอาเท่าไร? มันก็เหมือนมารวมตัวกันพบปะกัน ไม่ได้สร้างสรรค์อะไรใหม่หรอก แต่ละคนมีภาระหน้าที่ แต่ทุกคนก็อยากให้มันดีทั้งนั้น” (อาสมบัติ, ข้อมูลจากการสัมภาษณ์)

(2). กลุ่มอาสาสมัครสาธารณสุขหมู่บ้าน หรืออสม. ลักษณะการก่อตัวของกลุ่มก็สืบเนื่องจากนโยบายของกระทรวงสาธารณสุขเป็นสำคัญ ซึ่งก่อตั้งประมาณ 20 กว่าปีแล้ว โดยที่กิจกรรมสำคัญหรือหน้าที่หลักของกลุ่มคือ การเป็นสื่อกลางในการเชื่อมโยงระหว่างโรงพยาบาลและชาวบ้าน การทำงานของกลุ่มนั้นขึ้นอยู่กับโรงพยาบาลบ้านแพ้วซึ่งมีเจ้าหน้าที่ของโรงพยาบาลเป็นพี่เลี้ยง โดยส่วนใหญ่จะเป็นการกระจายข่าวสารของโรงพยาบาลให้กับคนในชุมชน คอยดูแลให้บริการเกี่ยวกับสุขภาพของประชาชน เช่น ออกตรวจตามบ้าน ดูแลเรื่องยุ้งฉาง ตรวจสอบแหล่งน้ำขังในบ้าน ให้คำแนะนำ หรือร่วมกับเจ้าหน้าที่ในการหยอดยาโปลิโอในเด็ก เป็นต้น และรายงานปัญหาสุขภาพให้ทางเจ้าหน้าที่ได้รับรู้และมาดูแล บางหมู่บ้านก็จะมีอสม.ที่เป็นแพทย์ตำบลให้บริการอยู่ด้วย ในแต่ละหมู่บ้านจะมีสมาชิกอสม.ประมาณ 2-5 คน มีการแบ่งความรับผิดชอบเป็นโซน แต่ละคนจะผลัดเปลี่ยนกันไปประชุมประจำเดือนที่โรงพยาบาลเดือนละ 2-3 คน การทำงานเคยมีค่าตอบแทนให้ปีละหนึ่งครั้ง แต่ปัจจุบันยกเลิกไปแล้ว คงเหลือไว้แต่เพียงสวัสดิการเรื่องการรักษาพยาบาล

ต่อมาเมื่อมีกระแสของการปฏิรูประบบสุขภาพ กลุ่มคนเหล่านี้จึงเป็นตัวตั้งตัวตีสำคัญในการขยายไปสู่การก่อตั้งชมรมคนรักสุขภาพและชมรมผู้สูงอายุตามหมู่บ้านต่าง ๆ ซึ่งมีกิจกรรมหลักคือการออกกำลังกายด้วยการเดินแอโรบิคตอนเย็น ๆ ของทุกวันนั่นเอง สำหรับสถานที่นั้นแตกต่างกันไปในแต่ละหมู่บ้าน ในบางที่ก็เดินกันที่โรงเรียน บางที่ก็เดินกันที่ลานหน้าบ้านผู้นำชุมชนที่เป็นตัวตั้งตัวตี เป็นต้น

“ก็เขามาตั้งให้เป็นประธานเลย ก็ต้องไปเดินทุกวันๆที่โรงเรียน ตอนเย็น ๆ พอสัก 6 โมงก็เดินแล้ว ชวนแม่บ้านไปกันสองคน ทำตามเขาไปเรื่อย บางทีก็ทัน บางทีก็ไม่ทัน ทันไม่ทันก็ขยับมันเรื่อยไป ถ้าไม่ไปเดี๋ยวก็บ่นว่าประธานหายหน้า ตอนตั้งมีคน 100 กว่า คน ตอนนี้อยู่ 30 กว่า เพราะทุกคนต่างก็มีภาระ และชาวสวนก็ทำงานออกแรงกันอยู่ แล้ว นี่สั่งให้เก็บ 150 บาท/คนให้ครูที่มาสอนเดิน แบ่งสายกันไปหาคน ตอนนี้อยู่ไม่มีเงิน จ่ายค่าสอนเดิน 250 บาท/วัน น่าจะหางบสนับสนุนมาให้มั่ง พวกที่มาตั้งเสร็จแล้วก็ไป ไม่ค่อยมา ปล่อยลอยเลย” (ลุงมานะ, ข้อมูลจากการสัมภาษณ์)

ในบรรดาหน่วยงานของรัฐต่าง ๆ ที่ลงไปทำงานในหมู่บ้านนั้น กรมการพัฒนาชุมชนเป็นหนึ่งในหน่วยงานหลักที่มีนโยบาย และบทบาทหน้าที่ที่สำคัญในการก่อรูปของกลุ่มองค์กรของชาวบ้านมากที่สุด กรมการพัฒนาชุมชน กระทรวงมหาดไทยก่อตั้งขึ้นเมื่อปี 2505 เนื่องจากเป็นนโยบายสำคัญของรัฐบาลในยุคนั้น ที่จะปรับปรุงความเป็นอยู่และมาตรฐานการครองชีพของประชาชนในชนบทให้ดียิ่งขึ้น โดยมีพัฒนาการเป็นตัวแทนของรัฐลงไปทำงานในระดับหมู่บ้าน ดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ร่วมกับประชาชน ด้วยเป้าหมายสำคัญข้อหนึ่งคือเพื่อยกมาตรฐานการครองชีพของประชาชนในชนบทให้สูงขึ้น โดยเร่งการเพิ่มผลผลิต และเพิ่มรายได้ต่อครอบครัวของประชาชนจากการเกษตรและอุตสาหกรรมในครอบครัว นอกจากนี้ก็เป็นเรื่องของการสนับสนุนเรื่องการฝึกอบรมความรู้ในแบบและงานฝีมือสมัยใหม่ และฝึกอบรมประชาชนให้เข้าใจวิธีการปกครองระบอบประชาธิปไตย (กรมการพัฒนาชุมชน 2506: 24-25)

ในช่วงทศวรรษแรกของการทำงาน (พ.ศ.2505-2514) นั้น พัฒนาการมีบทบาทหน้าที่เป็นตัวเชื่อมประสานนำเอาปัญหาและความต้องการเฉพาะหน้าของชาวบ้านมาให้หน่วยงานรัฐฝ่ายต่าง ๆ ที่ดูแลในระดับอำเภอ แต่เนื่องจากการที่พัฒนากรหนึ่งคนต้องทำงานรับผิดชอบในระดับตำบลซึ่งมีหลายหมู่บ้าน ในช่วงทศวรรษที่สอง บทบาทหน้าที่ของพัฒนากรจึงปรับไปสู่การทำงานผ่านกลุ่ม คือเป็นผู้รวมกลุ่มในหมู่บ้าน ทั้งเป็นผู้ประสาน ร่วมปฏิบัติการ และส่งเสริมให้ชาวบ้านรวมตัวจัดตั้งเป็นกลุ่มต่าง ๆ เพื่อการทำงานได้ง่ายขึ้น ด้วยเหตุนี้ในช่วงพ.ศ.2515-2524 จึงเกิดกลุ่มต่าง ๆ ในหมู่บ้านขึ้นมากมายตามกิจกรรมการพัฒนาด้านต่าง ๆ เช่น การพัฒนาแหล่งน้ำ การพัฒนาเด็กและสตรี การฝึกอบรมเยาวชน การจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิต กลุ่มอาชีพ ศูนย์สาธิตทางการตลาด เพื่อสร้างอาชีพและรายได้ให้แก่ชาวบ้าน เป็นต้น บทบาทของพัฒนากรต่อเนื่องจากช่วงนี้จึงมีลักษณะเป็นผู้จัดการงานพัฒนาด้านต่าง ๆ ในระดับตำบล โดยมีหน้าที่เตรียมชุมชนเพื่อเป็นฐานรองรับการพัฒนาตามนโยบายของรัฐ ปัจจุบันกลุ่มเหล่านี้ยังคงดำรงอยู่ในบ้านแพ้ว แต่มีการปรับเปลี่ยนรูปแบบของกลุ่มไปตามนโยบายของทางราชการที่ลงมายังหมู่บ้านในแต่ละยุคแต่ละช่วงเวลา

(3). กลุ่มแม่บ้านหรือกลุ่มสตรีในหมู่บ้าน เมื่อพิจารณาถึงลักษณะการก่อตัวของกลุ่มแม่บ้านแล้ว หากจะมองว่ากลุ่มผู้นำในท้องถิ่น กลุ่มเกษตรกร กลุ่มกองทุนหมู่บ้าน และกลุ่มออมทรัพย์เป็นกลุ่มของผู้ชาย กลุ่มแม่บ้านหรือกลุ่มสตรีก็ดูจะเป็นตัวแทนของกลุ่มผู้หญิงในหมู่บ้าน ที่จะต้องมี

หน้าที่ในการสนับสนุนและส่งเสริมงานในหน้าที่ของผู้ชาย หรือทำกิจกรรมที่จะเป็นการสร้างอาชีพเสริมหรือรายได้เสริมให้แก่ครอบครัว การเกิดขึ้นของกลุ่มแม่บ้านส่วนใหญ่แล้วจึงเกิดจากการที่บรรดาผู้ชายซึ่งเป็นผู้นำท้องถิ่นได้รับนโยบายมาให้สำรวจและตั้งกลุ่มแม่บ้านขึ้น เพื่อเป็นการพัฒนาสตรีในระดับหมู่บ้าน และผู้ที่จะเป็นตัวตั้งตัวตีหรือเป็นผู้นำสตรีในหมู่บ้าน ก็คือบรรดาภรรยาหรือญาติผู้หญิงของผู้นำนั่นเอง กระบวนการเกิดกลุ่มแม่บ้านหรือกลุ่มสตรีเหล่านี้ มักเริ่มต้นจากการเดินทางไปศึกษาดูงานกลุ่มแม่บ้านหรือกลุ่มสตรีในจังหวัดอื่น ๆ เพื่อเป็นแบบอย่างในการจัดตั้งและดำเนินงานของกลุ่ม โดยมีหน่วยงานของทางราชการเป็นผู้สนับสนุนการจัดกิจกรรมและให้งบประมาณสนับสนุนการตั้งกลุ่มลักษณะเดียวกันนั้นในเบื้องต้น

ดังในกรณีของกลุ่มแม่บ้านของหมู่บ้านแห่งหนึ่งในตำบลบ้านแพ้ว ซึ่งมีป่าสุตาเป็นประธานกลุ่ม แม่ป่าสุตาจะเป็นภรรยาของกำนัน แต่ผู้ที่ริเริ่มจริง ๆ แล้วคือครูประไพซึ่งเป็นเหรียญกษาปณ์ให้กับกลุ่มมอมทรัพย์ของหมู่บ้านและของกลุ่มแม่บ้านด้วย เนื่องจากว่าทางอำเภอติดต่อไปที่โรงเรียนบ้านของป่าสุตาและครูประไพนั้นอยู่ติดกัน เรียกว่าเป็นเพื่อนบ้านใกล้ชิดกันอยู่ก่อน อีกทั้งสามีของครูประไพก็เป็นหนึ่งในคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านอีกด้วย

“เป็นประธานกลุ่มโง่ ๆ ตอนแรกไม่รู้ตัวว่าเป็นประธานกลุ่มด้วย หลัง ๆ ครูประไพมาบอก ไม่ค่อยรู้อะไรในกลุ่มเท่าไรหรอก ต้องไปถามเหรียญกษาปณ์ (ครูประไพ) เขา กลุ่มเหี้ยมันเริ่มจากที่ว่าเกษตรอำเภอเขาว่าจะให้บตั้งกลุ่ม 20,000 หลังจากนั้นก็เป็นอบต.เข้ามาดูแลเยอะหน่อย เกษตรอำเภอหายไปเลย ไม่เคยเข้ามาอีกเลย อบต.เขามีพาไปดูงานของกลุ่มแม่บ้านที่อีสาน ไปดูทำปลาสาม ทอผ้า แต่ก็เอามาใช้ไม่ได้” (ป่าสุตา, ข้อมูลจากการสัมภาษณ์)

อย่างไรก็ตาม แม้ว่ากลุ่มแม่บ้านจะดูเหมือนเป็นพื้นที่ทางสังคมของผู้หญิงในชุมชนมากแค่ไหนก็ตาม สิ่งที่อยู่เบื้องหลังและเป็นปัจจัยสำคัญประการหนึ่งสำหรับการดำรงอยู่ของกลุ่มเหล่านี้ก็คือ บรรดาผู้นำชุมชน กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน อบต. ซึ่งเป็นผู้ชายนั่นเอง โดยพวกเขาจะมีบทบาทในการกำหนดและกำกับความเป็นไปของกลุ่มตั้งแต่ตอนเริ่มต้นตั้งกลุ่ม คัดเลือกและทาบทามสมาชิกหลัก ๆ ของกลุ่ม เลือกกิจกรรมที่กลุ่มจะผลิต จัดหางบประมาณให้แก่กลุ่ม ตลอดจนประสานงานกับหน่วยงานต่าง ๆ เป็นต้น

ในส่วนของกิจกรรมของกลุ่มหรือบทบาทหน้าที่ของกลุ่มแล้ว กลุ่มผู้หญิงเหล่านี้เป็นกลุ่มแม่บ้านเกษตรกรที่รวมตัวกันทำกิจกรรมสร้างรายได้เสริมให้แก่ครอบครัว โดยส่วนใหญ่แล้วก็คือการผลิตสินค้าอุปโภคบริโภคพื้นบ้านต่าง ๆ รวมถึงสินค้าประเภทหัตถกรรม ตามแต่วัตถุดิบในแต่ละท้องถิ่นจะเอื้ออำนวย และก็บ่อยครั้งที่สินค้าจากกลุ่มแม่บ้านอยู่ในลักษณะเดียวกับกลุ่มแม่บ้านในจังหวัดอื่น ๆ ที่ได้เคยไปดูงานมานั่นเอง กลุ่มแม่บ้านที่บ้านแพ้วจึงผลิตได้ทั้งขนมฝรั่งอย่างเช่นคุกกี้ เค้กกล้วยหอม ของใช้อย่างสบู่ ยาสระผม น้ำยาซักผ้า ดอกไม้ประดิษฐ์ สานเสื่อ ฯลฯ บางกลุ่มก็กำลังอยู่ในระหว่างการตัดสินใจระหว่างทำน้ำลูกยอกับดอกไม้ประดิษฐ์จากถุงน่อง เป็นต้น ซึ่งผลิต

ภณท์เหล่านี้ส่วนใหญ่แล้วไม่ได้เป็นส่วนหนึ่งในชีวิตประจำวันของชุมชนแต่อย่างใด หากแต่เป็นการทำกันไปตามกระแสนิยมผลิตภณท์ในแต่ละยุคนั่นเอง

กลุ่มแม่บ้านของป่าสุดานั้น เรียกได้ว่าเป็นกลุ่มที่ค่อนข้างใกล้ชิดกับช่องทางเข้าถึงทรัพยากร เพราะนอกจากสามีป่าสุดาจะเป็นกำนัน สามีของเหรียญกกลุ่ม (ครูประไพ) จะเป็นกรรมการกองทุนหมู่บ้านแล้ว ยังมีญาติฝ่ายสามีเป็นอบต.อยู่อีกด้วย กลุ่มนี้จึงมีโอกาเข้าถึงทรัพยากรได้มาก เมื่อมีเงินงบประมาณสนับสนุน เป้าหมายของกลุ่มและกิจกรรมของกลุ่มจึงเป็นสิ่งที่กำหนดตามมาที่หลัง

“กลุ่มนี้ได้งบประมาณโครงการเงินกู้ส่งเสริมอาชีพจากอบต.บ้านแพ้ว มา 100,000 หนึ่งเป็นเงินยืม 5 ปีคืน แล้วก็จากโครงการยกระดับเศรษฐกิจอีก 150,000 ให้มาลงทุนอุปกรณ์ทำขนม (เบเกอรี่) ใช้ใบเสร็จส่งคืนเป็นหลักฐาน นี่ครูประไพก็เพิ่งซื้อของเข้ากลุ่มพวกตู้เก็บของ เครื่องอบ ตู้เย็นมา เห็นว่าจะหาคนมาสอนทำขนม เพราะว่าตอนนี้สมาชิกยังไม่มีใครทำขนมเป็นเลย”

“เวลาทำขนมก็ทำกันที่นั่นแหละ (บ้านป่าสุดา ประธานกลุ่ม) ทำเฉพาะเวลามีคนสั่ง จะสั่งที่นี้หรือที่บ้านครูประไพก็ได้เหมือนกัน เพราะอยู่ติดกัน ก็บอก ๆ กันไปใครที่ว่างและทำเป็นก็มาช่วยกันทำ บางคนก็ไม่ว่างต้องเข้าสวน แบ่งรายได้เป็นวันต่อวันไปเลย แล้วแต่ว่าทำได้กี่ถาด อย่างถาดหนึ่ง 120 บาทก็หักต้นทุนครึ่งหนึ่ง 60 บาท ที่เหลือ 60 เข้ากองทุน 20 บาท แล้วก็ป็นค่าแรง 40 บาท ตอนตั้งกลุ่มใหม่ ๆ ไม่มีใครทำขนมเป็น แต่ครูประไพไปผู้ติดต่อให้คนเข้ามาสอนทำขนม ทำน้ำยาปรับผ้านุ่ม แชมพู ดอกไม้ประดิษฐ์” (ป่าสุดา, ข้อมูลจากการสัมภาษณ์)

ลักษณะและบทบาทของกลุ่มแม่บ้านอีกหมู่บ้านหนึ่งของป่าละออง ก็ไม่ต่างไปจากกรณีที่น่าเสนอข้างต้นนัก ป่าละอองซึ่งมีบทบาทหลักในกลุ่มนั้น นอกจากจะเป็นประธานกลุ่มแล้วยังมีตำแหน่งในกลุ่มอื่น ๆ ของหมู่บ้าน ทั้งกรรมการกองทุนหมู่บ้าน กลุ่มออมทรัพย์ อาจเป็นเพราะใกล้ชิดกับผู้ใหญ่บ้านก็ได้ กลุ่มสตรีบ้านไทรงามของป่าละอองตั้งขึ้นเมื่อเดือนกันยายน 2544 เพื่อเป็นการรวมกลุ่มอาชีพเสริมเพิ่มรายได้ให้ครอบครัว (คนอื่น) เนื่องจากว่า

“เห็นหมู่บ้านอื่นมี หมู่บ้านเราก็น่าจะมีบ้าง เผื่อจะทำให้หมู่บ้านเราดีขึ้นมาบ้าง เฉพาะตัวเองไม่ได้เดือดร้อนอะไร เพราะทำอาชีพวิ่งรถเมลล์สายบ้านแพ้ว-นครปฐม มีรถเมลล์ 3 คัน ทำมา 17 ปีแล้ว แต่อยากช่วยคนอื่น ๆ ในหมู่บ้าน เช่นคนที่ม้ออาชีพรับจ้าง ถ้าฝนตกเขาก็จะไม่ได้ออกไปรับจ้างก็จะขาดรายได้ เขาก็สามารถมาทำงานตรงนี้ได้” (ป่าละออง, ข้อมูลจากการสัมภาษณ์)

หลังจากจัดตั้งกลุ่ม อบต.ก็ให้กลุ่มของป่าละอองยืมงบกระตุ้นเศรษฐกิจมาดำเนินการ 50,000 บาท ซึ่งต้องส่งคืนปีละ 10,000 บาท กิจกรรมของกลุ่ม คือการแปรรูปน้ำมะนาว

มะพร้าว รันมะพร้าว น้ำหอมออกขายในงานต่าง ๆ เช่น งานเกษตรบ้านแพ้ว งานมหาชัยซีฟู้ด งานเปิดตลาดทะเลไทย ฯลฯ โดยจะมาร่วมกันทำที่บ้านของผู้ใหญ่ (เนื่องจากผู้ใหญ่บ้านเป็นคนทำอุปกรณ์เครื่องมือให้แก่กลุ่ม)

สมาชิกกลุ่มของป่าละอองนี้จะมาพบปะกันเมื่อมีกิจกรรมหรือมีการอบรมความรู้ให้ เช่น ตอนที่จ้างอาจารย์จากมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์มาสอนสูตรการแปรรูปมะนาวผง หรือเมื่อมีงานสำคัญ ๆ อย่างเช่นเมื่อมีแขกผู้ใหญ่ มีหน่วยงานราชการมาลงพื้นที่ดูงาน หรือการจัดงานปีใหม่ในหมู่บ้าน ฯลฯ ก็จะเรียกแม่บ้านที่ว่าง ประมาณ 6-7 คนมาช่วยกันทำ โดยคนที่มาช่วยงานก็จะได้เงินปันผลมากกว่าสมาชิกคนอื่น เวลาปรุงป่าละอองจะเป็นคนปรุงเองทั้งหมด เพราะเป็นคนเดียวที่รู้สูตร ซึ่งป่าละอองบอกว่ายังไม่คิดจะถ่ายทอดให้สมาชิกคนอื่นเพราะยังทำไหว สมาชิกคนอื่นจึงมีหน้าที่เป็นลูกมือเท่านั้น

ขณะที่กลุ่มแม่บ้านของอีกหมู่บ้านหนึ่ง มีลักษณะการก่อตัวของกลุ่มแตกต่างไปอย่างสิ้นเชิง เนื่องจากว่าพื้นเพผู้ก่อตั้งกลุ่มนั้น ประสบปัญหาการลงทุนในกิจการทำรองเท้าของทางบ้าน จึงต้องการเงินทุนหมุนเวียนและหารายได้เสริมในช่วงที่ไม่มีการสั่งรองเท้า โดยมองเห็นช่องทางเข้าถึงทรัพยากรผ่าน อบต. และพัฒนาชุมชนที่กำลังต้องการจัดตั้งกลุ่ม ตามนโยบายหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์พอดี กลุ่มแม่บ้านของพื้นเพจึงเกิดขึ้น โดยมีสมาชิกเป็นบรรดาเครือญาติในตระกูลทั้งหมด

“แต่ก่อนทำรองเท้าอยู่ที่กรุงเทพฯ ย้ายมาบ้านแพ้ว 3 ปีได้ ของก็ต้องสั่งจากทางกรุงเทพฯ คนงานที่ทำอยู่ก็ประมาณ 7-8 คน ก็ญาติ ๆ กันหมด แต่ช่วงไหนมีงานเข้ามาก ก็ต้องไปรับคนงานจากต่างจังหวัดแถวอีสาน ประมาณ 8-10 คนมาช่วยทำ เพราะจ้างคนที่นั่นวันละ 150 แต่ถ้าทางอีสานเดือนหนึ่งพันกว่าบาท ค่ากินค่าอยู่ก็รู้สึกสูงกว่ากว่าคนในหมู่บ้าน อีกอย่างคนแถวนี้ไม่ค่อยเชื่อฟังเรา เราบอกอะไรก็ดื้อไม่ทำตามที่เราบอก”

“พอพัฒนาชุมชนเขามาบอกให้ทำกลุ่ม ก็จดทะเบียนโครงการหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์นะ ไปลงทะเบียนไว้แต่ยังไม่ได้รับงบประมาณสนับสนุนเลย เคยไปหาสมาชิกในหมู่บ้านให้มาเข้ากลุ่มร่วมถือหุ้นด้วย แต่ชาวบ้านไม่สนใจเข้าร่วม เขว่ามันเห็นผลช้า แล้วก็ไม่แน่ใจว่าจะได้เงินคืนเมื่อไหร่ด้วย ก็เลยเอาคนกันเองในครอบครัวทั้งหมด พอมีจัดงานที่ก็เอากลุ่มไปออกร้านด้วย งานที่มหาชัยก็ไป งานเกษตรบ้านแพ้วที่วัดหลักสี่ก็ไป ก็พอเป็นกลุ่มแล้วก็น่าจะจะมีเงินทุน มีคนงานในพื้นที่ เราจะได้ไม่ต้องไปจ้างที่อื่น” (พื้นเพ, ข้อมูลจากการสัมภาษณ์)

สมาชิกที่ทำหน้าที่ในกลุ่มสตรีหรือกลุ่มแม่บ้านเหล่านี้ ส่วนใหญ่ก็คือบรรดาแม่บ้านของผู้นำชุมชน หรือผู้หญิงที่มีบทบาทสำคัญ ๆ ในชุมชน เช่น ครู อสม. ญาติฝ่ายหญิงของผู้นำ ฯลฯ สมาชิกที่เป็นตัวหลักเหล่านี้ก็จะไปชักชวนเครือญาติหรือคนรู้จักเข้ามาร่วมกลุ่มให้ครบจำนวนอีกต่อหนึ่ง

และในแง่มุมมองของการใช้และการเข้าถึงทรัพยากรแล้ว สิ่งสำคัญที่ขับเคลื่อนให้กลุ่มต้องดำเนินกิจกรรมไปก็คือ ปัจจัยเรื่องเงินทุนหรือเงินงบประมาณจากหน่วยงานต่าง ๆ ที่ลงมา อาจเป็นเพราะลักษณะวิถีชีวิตของชาวสวนที่บ้านแพ้วที่เป็นข้อจำกัด ไม่เอื้ออำนวยต่อการรวมกลุ่มเท่าใดนัก กลุ่มแม่บ้านในบ้านแพ้วจึงไม่ค่อยมีบทบาทในพื้นที่ทางสังคมได้มากเท่าที่ควร เว้นแต่กลุ่มแม่บ้านที่มีทรัพยากรสนับสนุนมาก มีผู้นำที่เอาจริงเอาจัง มีสมาชิกที่กระตือรือร้น มีเงินอุดหนุน มีผลิตภัณฑ์ที่ตอบสนองความต้องการให้แก่ตลาดได้ เป็นต้น แต่ส่วนใหญ่แล้วสมาชิกที่มีบทบาทจริง ๆ ของกลุ่มแม่บ้านนั้นมีไม่กี่คน สมาชิกคนอื่น ๆ เพียงมีสภาพเป็นลูกมือในกระบวนการผลิต ซึ่งได้ค่าตอบแทนตามสมควรเท่านั้น การรวมตัวเป็นกลุ่มแม่บ้านจึงเป็นกิจกรรมของผู้ที่มีอันจะกินในชุมชนหรือเป็นผู้มีเวลารว่าง เนื่องจากชาวสวนนั้นส่วนใหญ่มีที่ดินทำกินเป็นของตัวเอง ต้องทำงานในสวนทั้งวันเนื่องจากผลผลิตบางอย่างต้องการการดูแลมาก อีกทั้งค่าจ้างแรงงานในบ้านแพ้วค่อนข้างสูงถึงวันละ 150-200 บาท การรวมกลุ่มของแม่บ้านในบ้านแพ้ว ส่วนใหญ่จึงถือว่าไม่ค่อยคุ้มค่าต่อการเสียเวลามาร่วมทำกิจกรรมเพื่อสร้างรายได้เสริมนักเมื่อวัดมูลค่าเป็นตัวเงิน

“กลุ่มแม่บ้านของหมู่บ้านเราตั้งแต่ก่อนเคยมีนะ มาทำพวกเสื้อก๊กหมอนเตยกันนะ แต่เลิกไปได้ 20 กว่าปีแล้ว เมื่อก่อนทำนากันไง หมดฤดูทำนาก็ว่างงาน ก็เลยมีเวลามารวมตัวกัน ที่หลังมันทำนาไม่ได้ผล ก็เปลี่ยนมาทำสวน ที่นี้งานสวนมันมีงานเยอะตลอดปี มันก็เลยไม่มีเวลา ค่าแรงที่นี้ก็แพงนะ อย่างผู้หญิงนี่วันละ 140 ผู้ชาย 200 บาท แล้วยังไม่ได้ว่างงานเหมือนทางอีสานเขา ถ้าให้ไปรวมกลุ่มทำอะไรแล้วแบ่งรายได้กัน ได้วันละ 50 บาท มันก็ไม่คุ้มหรอก ใครมันจะมาทำ” (ลุงผู้ใหญ่ไพฑูรย์, ข้อมูลจากการสัมภาษณ์)

ดังที่เมื่อถามถึงปัญหาการดำเนินงานของกลุ่ม และอนาคตของกลุ่มแม่บ้าน ป้าสุตาก็สะท้อนให้ฟังว่า

“ตอนนั้นก็มีการรับสมัครอยู่เรื่อย ๆ มาชวนเป็นสมาชิก เพราะคนมันน้อยลงเรื่อย แต่ก่อนมีอยู่ 33 คน ตอนนี้เหลือ 26 คน บางคนก็ออกไปค้าขายต่างถิ่นบ้าง ไม่ค่อยมาเข้ากลุ่มไม่มีเวลาทำบ้าง ก็ต้องชวน ๆ กันหามาทำ เพราะเดี๋ยวจำนวนสมาชิกไม่พอที่จะไปขอของบอบต. คนมันลดน้อยลง เขาก็มีงานประจำคืองานสวนกันอยู่แล้ว ที่เขารวมกลุ่มกันก็เพราะเรื่องเงินทั้งนั้นแหละ มีงบมากก็ต้องเอาสิ พอรวมกลุ่มก็ยังไม่ค่อยเห็นผลเท่าไร ยังไม่เคยได้เงินปันผลด้วยซ้ำ ก็ดีในแง่ได้มาเจอหน้ากันบ้าง กลุ่มยังไม่มีอะไรเป็นจุดเด่น แต่ก็ยังไม่ล้มหรอกนะ เขาให้สแตงค์มา เราก็ต้องเอาไว้อีก” (ป้าสุตา, ข้อมูลจากการสัมภาษณ์)

นอกจากลักษณะวิถีชีวิตที่ไม่เอื้อต่อการรวมตัวเป็นกลุ่มอย่างกลุ่มแม่บ้านข้างต้นแล้ว ปัจจัยอีกประการหนึ่งก็คือ ลักษณะทางวัฒนธรรมที่ทำให้ผู้หญิงมีบทบาทเพียงในบ้านหรือทำงานในครัวเท่านั้น โดยเฉพาะผู้หญิงมอญที่ยังยึดมั่นในขนบธรรมเนียมของชาติพันธุ์อยู่ค่อนข้างมาก กลุ่มแม่

บ้านที่เจ็ดรั้วจึงประสบปัญหาในการพยายามออกจากพื้นที่ส่วนตัวที่อยู่ในครัว มาสู่พื้นที่ทางสังคม ช่างนอกที่มีผู้ขายครอบครองอยู่เป็นส่วนใหญ่

ดัชนีของกลุ่มแม่บ้านในหมู่บ้านหนึ่งของตำบลเจ็ดรั้ว ที่เคยรวมกลุ่มกันทำเลื่อกกในหมู่บ้าน แต่ปัจจุบันไม่มีลักษณะของการรวมกลุ่มอีก เหลือทำเพียงบ้านเดียว เรียกว่าต่างคนต่างทำในครัวเรือนของตัวเอง ซึ่งสาเหตุที่ต้องยกเลิกกลุ่มไปก็เนื่องจากบ้านที่เป็นศูนย์กลางนั้น พ่อบ้าน (สามี) ไม่ให้ทำ ทั้ง ๆ ที่พ่อบ้านนั้นมีตำแหน่ง คือเป็นทั้งอดีตผู้ใหญ่บ้าน ประธานฝ่ายบริหารของอบต. กรรมการกองทุนหมู่บ้าน และกลุ่มสัจจะออมทรัพย์ บทบาทของป่าเดือนอดีตประธานกลุ่มฯจึงเหลือเพียงการเป็นผู้สนับสนุนช่วยเหลือสามีในการทำงาน เนื่องจากป่าจะเป็นผู้เก็บรวบรวมเงินสัจจะออมทรัพย์ส่งให้สามีอีกที

“ที่จริงป่าลาออกจากประธานกลุ่มไปแล้วนะ ก็ตั้งให้เจียมเขามาทำแทน แต่พักหลังนี้เขาไปขายมะนาวอยู่ตลาดไท กลุ่มนี้ไม่ได้ประชุมทำอะไรกันมาเป็นปีแล้วละ แต่ก่อนก็เคยทำเลื่อกกกัน ตอนนั้นเขาก็सानไว้ใช้เองบ้านใครบ้านมัน ก็มีขายบ้างถ้ามีคนสั่งทำ ราคาก็แล้วแต่ขนาด ผืนเล็กก็ประมาณ 500 ถ้าเป็นเลื่อกกผืนใหญ่ก็ประมาณ 1,000 บาท มันแพงเพราะมันทำยาก กกน้ำเค็มต้องนำมาครูด มาย้อม หลายอย่าง” (ป่าเดือน, ข้อมูลจากการสัมภาษณ์)

(4). กลุ่มออมทรัพย์ มีลักษณะการก่อตัวของกลุ่มในสองลักษณะคือ เป็นกลุ่มสัจจะออมทรัพย์ที่เกิดขึ้นจากการจัดตั้งของกรมพัฒนาชุมชนที่เดิมให้อยู่ในรูปของกลุ่มผู้ใช้น้ำเพื่อการเกษตร และกลุ่มออมทรัพย์ที่เกิดขึ้นตามระเบียบกองทุนหมู่บ้านตามนโยบายของรัฐ เมื่อปี 2545 สำหรับลักษณะการเกิดของกลุ่มผู้ใช้น้ำนั้นที่จริงแล้วมีรูปแบบคล้ายคลึงกับกลุ่มเกษตรกร คือ พัฒนาการจะเข้ามาประสานงานจัดสรรให้งบประมาณสำหรับการตั้งกลุ่ม ในลักษณะที่เอาปุ๋ยมาแจกให้ชาวบ้านก่อน เมื่อชาวบ้านขายผลผลิตแล้วให้อาเงินมาจ่ายค่าปุ๋ย อาศัยเป็นเงินเริ่มต้นตั้งเป็นเงินออมทรัพย์ของกลุ่ม แต่ให้เรียกว่ากลุ่มผู้ใช้น้ำเพื่อการเกษตร

ในส่วนของกิจกรรมของกลุ่มและบทบาทหน้าที่ของกลุ่มนั้น กลุ่มผู้ใช้น้ำแต่เดิมทำหน้าที่เสมือนเป็นกลุ่มออมทรัพย์กลุ่มหนึ่งในหมู่บ้าน ต่อมาเมื่อพัฒนากรหรือทางราชการมีนโยบายให้ตั้งกลุ่มออมทรัพย์ในหมู่บ้าน กลุ่มผู้ใช้น้ำเพื่อการเกษตรเหล่านี้จึงถูกนำมายุบรวมกับกลุ่มออมทรัพย์ของกองทุนหมู่บ้านในปัจจุบัน โดยกิจกรรมหลักของกลุ่มก็คือการออมเงินกู้เงินทุกเดือน ถือเป็นทุนหมุนเวียนภายในชุมชน ดังนั้นกรรมการหรือผู้ที่สามารถเข้าถึงงบประมาณจากหน่วยงานอื่น ๆ ก็จะใช้กลุ่มออมทรัพย์เข้าไปแบ่งปันเงินจำนวนนั้นมาเพื่อเสริมจำนวนเงินทุนหมุนเวียนให้มากพอสำหรับทุกคน

เช่นในกรณีของกลุ่มออมทรัพย์ของหมู่ 6 บ้านแพ้ว ที่แต่เดิมเป็นกลุ่มผู้ใช้น้ำอยู่ในโครงการแก้ไขปัญหาความยากจน แล้วเปลี่ยนมาเป็นกลุ่มออมทรัพย์เมื่อ 7 กุมภาพันธ์ 2543 เนื่องจาก

ระเบียบกองทุนหมู่บ้านกำหนดให้ต้องมีเงินฝากออมทรัพย์ เมื่อเห็นว่ากลุ่มผู้ใช้น้ำมีลักษณะการทำงานคล้ายเป็นกลุ่มออมทรัพย์อยู่แล้ว จึงเพียงเปลี่ยนชื่อเป็นกลุ่มออมทรัพย์ให้เข้ากับระเบียบของกองทุนหมู่บ้านเท่านั้น และไปของบกระตุ้นเศรษฐกิจจากอบต. 100,000 บาท (ในหลายหมู่บ้านเรียกว่ากองทุนเงินแสน) มาให้ประชาชนกู้ยืมโดยไม่คิดดอกเบี้ย

“กลุ่มออมทรัพย์ของเราที่เจ็ดริ้วนี้ตั้งมาได้ประมาณ 3 ปีกว่า (2542) แต่ก่อนเรียกกลุ่มผู้ใช้น้ำ พัฒนาการเขาเข้ามาตั้งเมื่อปี 2541 บอกว่าให้ใช้ชื่อนี้ เขาเข้ามาแจกปุ๋ยให้ชาวบ้าน แล้วให้อามาคืนเป็นเงิน ก็เอาเงินค่าปุ๋ยนั้นแหละมาเป็นทุนตั้งกลุ่ม เริ่มต้นได้เงินมาหมุนเวียน 60,000 บาท เขาคงจะให้เกษตรกรรวมกลุ่มกันนะ เพราะที่จริงการพัฒนาแหล่งน้ำเพื่อการเกษตรนี้เราก็ค่อยกันทำอยู่แล้ว อย่างลอกคลอง เก็บขยะ พอเป็นกลุ่มแล้วชาวบ้านก็เอาเงินมาออมกันเดือนละ 100 ตอนแรกจะเอา 20 บาท แต่มีคนแย้งว่าเสียเวลา ช่วงแรกๆ ก็มีปัญหบ้าง สิ้นส่งเงิน ตอนหลังก็เลยให้อาเงินส่งบวกกับเงินที่กู้ คือถ้ากู้ยืมเงินไป ถึงเวลาคืนเงินก็ให้บวกเงินออมอีก 6 เดือนด้วย คือเพิ่มจากเงินที่ต้องส่งคืนเงินกู้อีก 600 บาท” (ลุงเส็ง, ข้อมูลจากการสัมภาษณ์)

นอกจากกลุ่มออมทรัพย์จะเป็นแหล่งเงินทุนหมุนเวียนในหมู่บ้านแล้ว ก็ยังพยายามที่จะใช้ดอกผลของการกู้เงินให้เป็นประโยชน์กับสมาชิกอีกด้วย โดยเฉพาะสวัสดิการเล็ก ๆ น้อย ๆ ของสมาชิก เช่น กรณีกลุ่มออมทรัพย์ของหมู่ 6 นี้เคยไปดูงานกลุ่มสัจจะออมทรัพย์ของพระสุบินที่ตราด จึงนำแนวคิดบางส่วนมาประยุกต์ใช้กับกลุ่มของตัวเองที่บ้านแพ้ว โดยเฉพาะแนวคิดเรื่องสวัสดิการ คือมีการแบ่งดอกเบี้ย 12% ที่ได้รับมาแบ่งเป็นเงินสวัสดิการตามสัดส่วน คือ 4% เป็นเงินปันผลสิ้นปี อีก 8% เป็นเงินสบทบกลุ่ม เงินสวัสดิการสมาชิก เช่น ถ้าป่วยนอนโรงพยาบาลจะให้เงินช่วยเหลือคืนละ 100-300 บาท ถ้ามีการให้คณะกรรมการไปประชุมนอกพื้นที่ก็จะมีสวัสดิการให้คนละ 100 บาท และแบ่งบางส่วนมารวมกับเงินดอกเบี้ยกลุ่มกองทุนหมู่บ้านเพื่อให้ทุนการศึกษาแก่เด็กนักเรียน และขณะนี้ในหมู่กรรมการมีแนวคิดว่าจะซื้อโลงให้ผู้เสียชีวิตด้วย และขณะนี้กรรมการก็มีแนวคิดว่าจะนำเงินออมทรัพย์ไปลงทุนอย่างอื่นเพิ่มเติม เช่น ซื้อสลากออมสิน หรือซื้อหุ้น เพื่อเป็นการเพิ่มดอกเบี้ยให้กองทุน เนื่องจากมีบางเดือนที่เงินออมทรัพย์เหลือ เพราะมีคนกู้น้อยราย แต่ยิ่งช่วงใกล้เปิดเทอมคนยิ่งแย่งกันกู้

สำหรับสมาชิกที่ทำหน้าที่ในกลุ่มออมทรัพย์ ในหลายหมู่บ้านกรรมการของกลุ่มออมทรัพย์และของกองทุนหมู่บ้านเป็นคนชุดเดียวกัน เช่น หมู่ 5 หมู่ 8 หมู่ 9 ของบ้านแพ้วมีคณะกรรมการของทั้งสองกลุ่มเป็นคนชุดเดียวกัน ตั้งขึ้นพร้อมกัน แต่มีระเบียบคนละชุด และแยกบัญชีต่างหากจากกัน ส่วนใหญ่กรรมการในกลุ่มออมทรัพย์มักจะได้แก่สมาชิกอบต. ผู้นำชุมชนดำรงตำแหน่งต่าง ๆ เช่น ที่ปรึกษา ประธาน เจริญญิก คณะกรรมการของกลุ่มมีทั้งสิ้น 8 คน ในกลุ่มออมทรัพย์ส่วนใหญ่จะมีคนที่มิบทบาทจริง ๆ เพียง 2-3 คนเท่านั้น ซึ่งจะประชุมกันก็ต่อเมื่อมีเรื่องราวต่าง ๆ เช่น มีหนังสือจากทางอำเภอเข้ามา และจะทำการตัดสินใจกันอยู่ประมาณ 2-3 คน กลุ่มออม

ทรัพย์บางกลุ่มในหนึ่งเดือนคณะกรรมการจะทำงานเพียงหนึ่งวัน คือรับเงินที่กู้คืนมาพร้อมเงินออมทรัพย์นำเงินไปเข้าบัญชี แล้วถอนออกมาให้สมาชิกกู้ในวันเดียวกันนั้นเลย

อย่างไรก็ตาม เมื่อกลุ่มออมทรัพย์ทำหน้าที่เป็นแหล่งเงินทุนหมุนเวียนอย่างถูกระเบียบภายในท้องถิ่น ผลกระทบและการเปลี่ยนแปลงสำคัญที่เกิดจากการตั้งกลุ่มออมทรัพย์ก็คือ เงินหมุนเวียนนอกระบบที่เคยมีนั้นลดน้อยลงไปมาก เช่น การเล่นแชร์ในหมู่คนมีอาชีพเดียวกันหรือรู้จักใกล้ชิดสนิทสนมกัน เมื่อมีกลุ่มออมทรัพย์เข้ามาเป็นแหล่งเงินทุนใหม่ก็ทำให้เงินนอกระบบลดน้อยลง ขณะเดียวกันการให้สินเชื่อสินค้าประเภทปุ๋ย ยาฆ่าแมลงสำหรับชาวบ้านก็น้อยลง ส่วนใหญ่ต้องซื้อขายกันเป็นเงินสด ที่เป็นร้านขายประจำนั้นก็ให้เชื่อบ้างแต่น้อยลง

เงินหมุนเวียนจากกลุ่มออมทรัพย์นั้น ชาวบ้านบางส่วนเห็นว่าเป็นจำนวนเงินที่เล็กน้อยมาก และไม่ค่อยจำเป็นสำหรับการทำสวนผัก เนื่องจากการทำสวนไม่ว่าอะไรก็ตามมีการลงทุนที่ค่อนข้างสูง ซึ่งส่วนใหญ่ต้องอาศัยเงินกู้จากธกส.เป็นหลัก เงินสัจจะออมทรัพย์ที่กู้ได้ในหมู่บ้านนั้นเป็นเงินก้อนเล็กซึ่งอาจพอช่วยได้บ้าง ถ้าเดือดร้อนไม่มากนักก็สามารถพึ่งเงินจากตรงนี้ได้

“เงินสัจจะนี่เป็นที่พึ่งได้มากกว่ากองทุนหมู่บ้าน เพราะอย่างกองทุนหมู่บ้านนี้ครอบครัวหนึ่งกู้ได้แค่คนเดียวต่อปี ได้แค่ 15,000 บาท แต่เงินสัจจะนี้ครอบครัวหนึ่งเป็นสมาชิกได้หลายคน เวลากู้เขาก็รวมกันกู้มันก็ได้เยอะกว่า เอาไปทำอะไรได้มากกว่า แต่มันก็ยุ่งยากเหมือนกันแหละ เรื่องบริหารเรื่องอะไร นี่ก็ว่าจะเอาเงินไปคืนทักษิณแล้ว ยุ่ง คนไม่มีความรู้ให้มาบริหารมันก็ยุ่ง พอเราจะบริหารแบบพื้นบ้านเราก็ผิดระเบียบอีก ปวดหัว” (อามงคล, ข้อมูลจากการสัมภาษณ์)

(5). กลุ่มกองทุนหมู่บ้าน มีลักษณะของการก่อตัวเป็นกลุ่มที่เกิดขึ้นเนื่องจากนโยบายของรัฐบาลทักษิณ ชินวัตรที่ให้อำนาจจัดตั้งขึ้นในช่วงประมาณปีพ.ศ.2544-2545 ด้วยการสนับสนุนให้กู้ยืมเงินไปประกอบอาชีพหมู่บ้านละ 1 ล้านบาท กลุ่มกองทุนหมู่บ้านนี้เกิดขึ้นควบคู่กับกลุ่มสัจจะออมทรัพย์ ซึ่งเป็นกลุ่มพื้นฐานที่พบได้ในทุกหมู่บ้าน

สำหรับกลไกของกลุ่มในการทำงานนั้น กลุ่มกองทุนหมู่บ้านแต่ละกลุ่มมีระเบียบข้อปฏิบัติแบบเดียวกัน มีโครงสร้างการทำงานของกลุ่มเป็นทางการ อาทิ มีกรรมการบริหารมาจากการเลือกตั้ง มีการประชุมกลุ่มทุกเดือน และมีการประชุมสมาชิกทั้งหมดอย่างน้อยปีละหนึ่งครั้ง ซึ่งส่วนใหญ่จะไม่ค่อยประชุมกรรมการครบทั้งคณะ มีเพียงบรรดาผู้ที่มีส่วนในการตัดสินใจหลัก ๆ ในกลุ่มเล็ก ๆ เท่านั้น เว้นแต่ว่ามีวาระการประชุมที่สำคัญจึงจะประชุมสมาชิกทั้งหมดมาคุยและรับฟังชี้แจงภายในกลุ่ม

ในส่วนของสมาชิกที่ทำหน้าที่ในกลุ่มกองทุนหมู่บ้าน แม้ว่าจะมีการมอบหมายตำแหน่งทำการบริหารกลุ่มเป็นจำนวนถึง 10-15 คน แต่สมาชิกที่มีบทบาทหน้าที่สำคัญ ๆ และเป็นผู้กำหนดความเป็นไปในกลุ่มมีเพียงกรรมการ 3-4 คนเท่านั้น คือ กลุ่มผู้นำท้องถิ่นและผู้ใกล้ชิด ซึ่งเป็นผู้มี

บทบาทสำคัญตั้งแต่การริเริ่มจัดตั้ง โดยเฉพาะประธานและเหรัญญิกจะเป็นผู้ที่รับรู้รายละเอียดและเป็นผู้ตัดสินใจหลักของกลุ่ม ซึ่งมักจะเป็นเครือญาติหรือมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกัน (เช่น กำนันหมู่ 3 เป็นประธานกลุ่มและครูประไพเป็นเหรัญญิก หมู่ 5 ผู้ใหญ่บ้านเป็นประธานแต่คนที่รู้เรื่องเป็นเหรัญญิก เป็นต้น) การประชุมที่กำหนดให้มีขึ้นทุกเดือนนั้น จึงเพียงเป็นหน้าที่ของกรรมการไม่กี่คนเหล่านี้เท่านั้นที่จะประเมินและรับรู้การดำเนินงานภายในของกลุ่ม และส่วนใหญ่จะประชุมกันที่บ้านผู้ใหญ่บ้านหรือผู้ที่ประธานนั่นเอง

กิจกรรมสำคัญของกลุ่มกองทุนหมู่บ้าน ได้แก่ การออมเงินและให้กู้ยืมเงินไปประกอบอาชีพเกษตรต่าง ๆ ทำสวนผลไม้ เลี้ยงปลา เลี้ยงไก่ หรือค้าขาย ฯลฯ มีการกำหนดวงเงินกู้ได้สูงสุดคนละไม่เกิน 20,000 บาท เงินออมทรัพย์จะมีคณะกรรมการแบ่งสายกันไปเก็บตามบ้านสมาชิกที่อยู่ใกล้เคียง ในปีแรกคิดอัตราดอกเบี้ยร้อยละ 1 บาท เมื่อมีการปรับเปลี่ยนคณะกรรมการครบวาระ 1 ปี (กรรมการ 15 คนมาจากการเลือกตั้งของสมาชิก จับสลากออกครึ่งหนึ่งแล้วเลือกตั้งใหม่) ก็มีการตกลงปรับอัตราดอกเบี้ยเหลือร้อยละ 50 สตางค์ต่อเดือน (หรือ 6% ต่อปี) โดยมีกรรมการตรวจสอบว่านำเงินไปใช้ลงทุนตามวัตถุประสงค์ที่แจ้งไว้ในการทำสัญญาไว้หรือไม่ หากนำเงินไปใช้ผิดวัตถุประสงค์ก็ต้องแก้สัญญาใหม่ให้ตรงกับความเป็นจริง แม้ว่าจะระบุเป็นทางการเช่นนั้น แต่ในทางปฏิบัติก็ยังมีที่ยืดหยุ่นกันตามสมควร

“เงินจากกองทุนหมู่บ้านถือเป็นเพียงเงินช่วยเหลือเล็กๆ น้อยๆ สำหรับเกษตรกรเท่านั้น เพราะว่างานเกษตรต้องใช้เงินเยอะมาก ลำพังเงินหมื่นนั้นชั่ววูบก็หมดแล้ว แต่ถ้าเป็นอาชีพรับจ้างจะใช้ประโยชน์จากเงินได้มากกว่า อีกอย่างหนี้ระบียบกองทุนมีมากเกินไป ทำให้จำกัดการกู้ เช่น ไม่ให้กู้เพื่อการศึกษา แต่กองทุนก็เคยช่วยชาวบ้าน 2 รายที่มาขอกู้เพื่อนำเงินไปค้าประกันลูกเข้าทำงานก่อน ตอนนั้นถือว่าผิดระเบียบการกู้ แต่ก็ให้ไปปัจจุบันเมื่อลูกได้เงินเดือน คืนเงินให้กองทุนหมดแล้ว” (ลุงผู้ใหญ่อรุณ, ข้อมูลจากการสัมภาษณ์)

เมื่อพิจารณาในแง่ของการใช้และการเข้าถึงทรัพยากรแล้ว สมาชิกของกลุ่มส่วนใหญ่มองว่าหลังจากที่มีโครงการกองทุนหมู่บ้านก็เกิดการเปลี่ยนแปลงในทางที่ดีแก่หมู่บ้าน โดยเฉพาะเงินทุนหมุนเวียนในหมู่บ้านมีมากขึ้น ช่วยให้ดีขึ้นในเรื่องสร้างงานสร้างอาชีพ มีเงินไปลงทุนประกอบอาชีพมากขึ้น เกิดอาชีพใหม่ ๆ เช่นค้าขาย หรือมีเงินไปต่อยอดงานเก่า อาชีพเดิม ทำให้ดีขึ้นและช่วยให้ชาวบ้านรวมตัวกันบ่อยขึ้น ช่วยให้มีการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นมากขึ้น จากที่เคยอยู่แบบตัวใครตัวมัน ที่จะมีโอกาสได้คุยกันตอนมีงานบวช งานแต่ง งานศพเท่านั้น ก็มานั่งคุยกันเป็นเรื่องเป็นราวหรือจริงจังมากขึ้น

ที่ผ่านมาก็มีปัญหาความขัดแย้งจากความไม่เข้าใจบ้าง เพราะปัญหาคือเงินหนึ่งล้านไม่พอกับจำนวนคนขอกู้ วิธีแก้ไขก็คือขอเก็บดอกเบี้ยก่อน แล้วค่อยปล่อยเงินกู้ ถือเป็นข้อตกลงของชุมชน บางหมู่บ้านที่กองทุนเงินล้านไม่เพียงพอก็ต้องไปขอจากอบต.ที่เรียกว่ากองทุนเงินแสน

มาสมทบ ในขณะที่บางหมู่บ้าน (เช่นกรณีของหมู่ 9) ไม่ของบฯกระตุ้นเศรษฐกิจของอบต.เพราะต้องการหลีกเลี่ยงความขัดแย้ง เนื่องจากเงินกองทุนน้อยเกินไปสำหรับการกู้เงิน และต้องเสียดอกเบี้ยตามที่กำหนด

นอกจากการรวมกลุ่มในลักษณะที่กล่าวถึงดังตัวอย่างข้างต้นนี้แล้ว ในพื้นที่ทางสังคมของบ้านแพ้วยังมีการรวมตัวของชาวบ้านในลักษณะอื่น ๆ ผสมผสานกันอยู่อีก ได้แก่ การรวมตัวเป็นสโมสรโรตารีของชนชั้นกลางในเขตเทศบาล กลุ่มผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นเนื่องจากโครงการพัฒนาชนบทลุ่มน้ำแม่กลอง กลุ่มที่พยายามจะเรียกตัวเองว่าอนุรักษ์ประเพณีวัฒนธรรมมอญ หรือการรวมกลุ่มแบบธรรมชาติในชีวิตประจำวันของชาวบ้านเอง ซึ่งจะได้กล่าวโดยละเอียดในบทต่อไป

บทที่ 3

ลักษณะและบทบาทของกลุ่มประชาสังคมในบ้านแพ้ว

ในบทนี้ เป็นการนำเสนอตัวอย่างของการจัดการเรื่องราวสาธารณะในชุมชนของชาวบ้านแพ้ว ผ่านปฏิบัติการทางการสื่อสารและทางสังคม จนถึงกระบวนการเกิดกลุ่มองค์กรในลักษณะต่าง ๆ กัน ได้แก่ การก่อตั้งสโมสรโรตารีบ้านแพ้วเพื่อพัฒนาโรงพยาบาลบ้านแพ้ว การรวมกลุ่มของเกษตรกรเป็นกลุ่มยกกระบัตร์สามัคคีในตำบลยกกระบัตร์ ซึ่งเป็นตัวอย่างของกลุ่มที่เกิดขึ้นเนื่องจากโครงการพัฒนาชนบทลุ่มน้ำแม่กลอง และภายหลังเปลี่ยนแปลงปรับตัวไป เนื่องจากนโยบายของทางราชการที่เข้ามาแทรกซึมและปรับเปลี่ยนการทำงานของกลุ่ม นอกจากนี้ก็มีการรวมกลุ่มตามธรรมชาติของชาวบ้านที่เกิดขึ้นในชีวิตประจำวัน การรวมกลุ่มที่อยู่ภายใต้บริบททางวัฒนธรรมเชิงชาติพันธุ์ และตัวอย่างของกลุ่มเฉพาะกิจที่เกิดขึ้นเพื่อแก้ปัญหาความเดือดร้อนเรื่องน้ำประปาของหมู่บ้าน เป็นต้น กล่าวได้ว่าแม้กลุ่มองค์กรส่วนใหญ่ที่มีบทบาทอยู่ในระดับชุมชน จะเป็นกลุ่มที่เกิดขึ้นเพื่อตอบสนองนโยบายของทางราชการ หรือเป็นกลุ่มประชาสังคมที่อิงอยู่กับภาครัฐ ดังที่ได้เสนอไปในบทที่แล้ว แต่ก็ยังพอมองพื้นที่ให้กับกลุ่มประชาสังคมที่เป็นอิสระจากภาครัฐและตลาด ทำกิจกรรมทางสังคมเพื่อผลประโยชน์สาธารณะในชุมชน ได้แทรกเข้ามามีพื้นที่และร่วมเป็นส่วนหนึ่งของภาคประชาสังคมได้บ้าง

สโมสรโรตารีบ้านแพ้วกับการพัฒนาโรงพยาบาล

ประวัติของสโมสรโรตารี

กำเนิดของโรตารีนั้นเป็นสโมสรที่มีที่มำต้นกำเนิดจากต่างประเทศ ตั้งขึ้นเมื่อ 23 กุมภาพันธ์ ค.ศ.1905 โดยนักกฎหมายชื่อ พอล แฮร์ริส ประชุมก่อตั้งสโมสรของนักธุรกิจต่างอาชีพขึ้นในสำนักงานเล็กๆ ในนครชิคาโก ร่วมกับเพื่อนนักธุรกิจอีก 3 คน คือ ซิลเวสเตอร์ ซิล พ็อคว์ ถ่านหิน วัตสวีส โลว์ วิศวกรเหมืองแร่ และฮิแรม โวเรย์ ช่างตัดเลื้อยบุรุษ คำว่า "โรตารี" มาจากการที่สมาชิกได้มีการหมุนเวียน (rotate) สถานที่ประชุมไปตามที่ทำงานของสมาชิก เพื่อให้สมาชิกแต่ละคนได้แลกเปลี่ยนแนวคิด ประสบการณ์ และความรู้เกี่ยวกับอาชีพในธุรกิจของสมาชิกคนอื่นๆ ด้วย และต่อมากลายเป็นกลุ่มต้นแบบแพร่หลายออกไปสู่เมืองและทวีปต่าง ๆ ทั่วโลก เช่น สโมสรโรตารีแห่งแรกในลาตินอเมริกาตั้งขึ้นที่กรุงฮาวานาประเทศคิวบาในปี 1915 สโมสรโรตารีแห่งแรกในเอเชียตั้งขึ้นที่กรุงมะนิลาประเทศฟิลิปปินส์ ในปี 1919 เป็นต้น และเรียกเป็นโรตารีสากลในปี ค.ศ.1922 โดยสโมสรโรตารีทุกแห่งต่างเป็นสมาชิกของโรตารีสากล และรับเอาแบบแผนสากลมาใช้ปฏิบัติในท้องถิ่นของตัวเอง เช่น การต่อสู้กับความหิวโหย การอนุรักษ์สภาพแวดล้อม การ

ต่อต้านการใช้ความรุนแรง การไม่รู้หนังสือ การป้องกันยาเสพติด การกวาดล้างโปลิโอ บริการจัดให้แก่เยาวชนและผู้สูงอายุ การต่อต้านโรคเอดส์ และการให้การศึกษา เป็นต้น ภายใต้คำขวัญซึ่งกำหนดจากประธานสโมสรโรตารีสากล เป็นปรัชญาในการทำงานที่เปลี่ยนไปตามวาระในแต่ละปี เช่น Take time to serve (สละเวลาเพื่อให้บริการ) Mankind is our business (เพื่อเพื่อนมนุษย์ คือกิจพิสูทธิ์ของเรา) Sow the seed of love (มีน้ำใจ ให้ความรัก) Service Above Self (การบริการเหนือตนเอง) Lend a hand (เอื้อเฟื้อ เกื้อกูลกัน) เป็นต้น

กิจกรรมของสโมสรโรตารี นอกจากจะเป็นสมาคมของสมาชิกหลากหลายวิชาชีพที่มารวมกลุ่มพบปะพูดคุยแลกเปลี่ยนความคิดเห็นทุกสัปดาห์แล้ว ยังเป็นองค์กรที่พยายามทำกิจกรรมอาสาสาธารณะ ให้บริการและช่วยเหลือสังคมในด้านต่างๆ ทั้งที่เป็นการริเริ่มของสโมสรโรตารีเองและกิจกรรมที่ร่วมมือกับหน่วยงานภาครัฐ เอกชน และองค์กรระหว่างประเทศต่าง ๆ เช่น องค์การอนามัยโลก (WHO) และกองทุนช่วยเหลือเด็กแห่งสหประชาชาติ (UNICEF) ในช่วงแรกของการก่อตั้งสโมสรนั้น สมาชิกส่วนใหญ่เป็นผู้ชาย ในประเทศสหรัฐอเมริกาเพิ่งจะรับสมาชิกเพศหญิงเมื่อปี พ.ศ.2530 และมีมติให้สโมสรสามารถเปิดรับสมาชิกผู้หญิงได้ทั่วโลกเมื่อปีพ.ศ.2532

โรตารีจึงเป็นองค์กรภาคเอกชน ทำกิจกรรมบำเพ็ญประโยชน์เพื่อสาธารณะที่เก่าแก่ที่สุดองค์กรหนึ่งของโลกที่กำลังจะมีอายุครบ 100 ปีในปีที่จะถึงนี้ (2548) มีสมาชิกหรือ “โรแทเรียน” ทั้งหมดประมาณ 1,243,000 คน จากจำนวนสโมสรโรตารีประมาณ 31,256 สโมสรใน 164 ประเทศทั่วโลก สำหรับประเทศไทยขณะนี้แบ่งภาคโรตารีเป็น 4 ภาค มีสโมสรจำนวน 269 สโมสร มีสมาชิกประมาณ 6,900 คน

สำหรับสโมสรโรตารีแรกในประเทศไทยนั้น เกิดขึ้นโดยบรรดาชนชั้นสูงและนักเรียนนอกซึ่งเห็นแบบอย่างและได้รับอิทธิพลการรวมกลุ่มเป็นสมาคมจากตะวันตก เมื่อแรกตั้งกลุ่มนั้นเรียกว่า “สโมสรโรตารีกรุงเทพแห่งประเทศไทย” ได้รับสารตราตั้งเมื่อวันที่ 28 พฤศจิกายน 2473 ผู้แทนพิเศษประธานโรตารีสากลในการก่อตั้งสโมสรโรตารีในกรุงเทพ คือ James W. Davidson จากสโมสรโรตารีแอลเบอร์ตา ประเทศแคนาดา โดยมีนายกก่อตั้งคือ พลเอกพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระกำแพงเพชรอัครโยธิน ผู้ร่วมก่อตั้งมีทั้งสิ้น 69 คน 15 สัญชาติ ประชุมครั้งแรกเมื่อวันที่ 2 ตุลาคม 2473 และกำหนดประชุมทุกวันพฤหัสบดีเวลา 12.30 น. ณ โรงแรมราชธานี ราคาอาหารมื้อละ 1 บาท ต่อมาได้ย้ายที่ประชุมไปที่โรงแรมวังพญาไท ณ ขณะนี้ก็ยังประชุมทุกวันพฤหัสบดีเวลา 12.30 น. ณ โรงแรม Grand Hyatt Erawan สโมสรโรตารีในประเทศไทยปัจจุบันมีอยู่ทั่วไปในทุกจังหวัดทั่วประเทศ

การก่อตั้งสโมสรโรตารีบ้านแพ้ว

สโมสโรตารีบ้านแพ้ว เกิดขึ้นอย่างเชื่อมโยงกับปัญหาความเสื่อมศรัทธาของโรงพยาบาลบ้านแพ้ว นั่นคือก่อนหน้าที่นพ.วิฑิต อรรถเวชกุลจะย้ายมาเป็นผู้บริหารโรงพยาบาลในปี 2530 นั้น โรงพยาบาลบ้านแพ้วประสบปัญหาความเสื่อมศรัทธาจากประชาชนในบ้านแพ้วมาก เนื่องจากบริการไม่ดี การรักษาโรคก็ไม่ค่อยได้ผล ไม่มีหมออยู่ประจำเนื่องจากออกมาเปิดคลินิกส่วนตัว ชาวบ้านที่พอจะมีเงินทองเมื่อเจ็บป่วยก็ต้องไปรักษาตัวที่โรงพยาบาลใกล้เคียง เช่น โรงพยาบาลดำเนินสะดวก โรงพยาบาลสมุทรสาคร โรงพยาบาลนครปฐม จนชาวบ้านเรียกโรงพยาบาลบ้านแพ้วว่าโรงฆ่าสัตว์ เนื่องจากไม่ว่าจะเจ็บป่วยหนักเบาเพียงใด เมื่อมารักษาที่โรงพยาบาลบ้านแพ้วก็มักจะเป็นโรคร้ายแรง กระทั่งรักษาไม่หายทุกคราวไป เมื่อ นพ.วิฑิต อรรถเวชกุลย้ายมาเป็นผู้บริหารโรงพยาบาลบ้านแพ้ว จึงมีโอกาสดำเนินการได้พบกับกลุ่มคนจำนวนหนึ่งที่ประสงค์จะช่วยเหลือปรับปรุงโรงพยาบาลให้ดีขึ้น โดยส่วนใหญ่เป็นนักธุรกิจประกอบกิจการอยู่ในบ้านแพ้ว และเคยช่วยเหลือสนับสนุนโรงพยาบาลมาแต่เดิม นพ.วิฑิตจึงกลายเป็นตัวกลางในการสื่อสารและประสานเชื่อมโยงกลุ่มผู้นำชุมชนฝ่ายต่าง ๆ ให้เข้ามาร่วมพูดคุย หาทางแก้ไขปัญหา และตั้งเป็นคณะทำงานเพื่อปรับปรุงโรงพยาบาล เรียกว่า “คณะกรรมการพัฒนาโรงพยาบาลภาคเอกชน” ในที่สุด โดยมีบทบาทและหน้าที่ในการเสนอแนวคิดเกี่ยวกับนโยบายของโรงพยาบาล ให้คำปรึกษาแนะนำแก่โรงพยาบาลในการแก้ปัญหาด้านสาธารณสุขชุมชน และระดมทรัพยากรในชุมชนเพื่อที่จะพัฒนาโรงพยาบาลด้านต่าง ๆ โดยมีการปรึกษาหารือกันเป็นการเฉพาะกิจ เพื่อแก้ปัญหาเฉพาะหน้าของโรงพยาบาลที่ห้องผู้บริหารโรงพยาบาลบ้านแพ้วนั่นเอง

“ก็เรียกบรรดา key man เรียกผู้นำแต่ละคนมารวมกันที่โรงพยาบาลบ้านแพ้ว เรียกว่า คณะกรรมการพัฒนาโรงพยาบาลภาคเอกชน โดยจะมีตัวแทนจากทุกชุมชนมาช่วยกันคิดว่าต้องการอะไร เขาก็บอกว่าต้องการหมอมีคุณภาพ ต้องการพยาบาลที่น่ารัก ต้องการบริการที่รวดเร็วทันใจ แล้วก็ต้องการความสะอาด หมอก็บอกว่าทำได้” (อาจารย์วัฒนา, ข้อมูลจากการสัมภาษณ์)

“ใช้เวลาประมาณ 3 เดือน ก็เริ่มมีเหยื่อเดินเข้ามาแล้ว ผมออกไปหาหน้า ชี้จักรยานไปคุยกับคนนั้นคนนี้ แต่คนที่เราออกไปหาเหยื่อยังไม่มา คนที่เห็นเราเปิดตัวเขาเข้ามา แรก ๆ ที่ไปศรัทธาโรงพยาบาลค่อนข้างต่ำ ดิตลบ เราก็ต้องทนที่จะฟัง ใจหนึ่งเราก็ต้องคิดว่าเราไม่ได้เป็นคนทำ แต่คุณให้โอกาสผมมัย ถ้าคุณให้โอกาสผม ผมจะทำให้คุณดูก่อน ถ้าคุณเชื่อว่าผมทำจริงคุณก็ค่อยเข้ามาร่วม กลุ่มแรก ๆ ที่วิ่งออกไปคือผู้นำท้องถิ่น ผู้นำชุมชน แต่กลุ่มที่เข้ามาก็เป็นคนกลุ่มเดิมที่เคยสนับสนุนโรงพยาบาล แล้วถอยออกไป พอเข้ามาก็มีโครงการอะไรก็เชิญเขาเข้ามา เรียกว่าคณะกรรมการพัฒนาโรงพยาบาล มีภารกิจที่ก็เชิญที่เชิญมาขอความร่วมมือ จะซื้อเครื่องมือที่ ปรับปรุงตึกที่ก็เชิญที่ พอเป็นอย่างนี้เรื่อย ๆ ก็มองว่าระยะยาวคนเหล่านี้ก็จะสลาย เพราะถ้าไม่มีกิจกรรมเขาก็ไปทำอย่างอื่นกัน ก็คิดว่าน่าจะจัดตั้งขึ้นมาเป็นองค์กรที่พวกที่ชอบบำเพ็ญประโยชน์มารวมกัน” (วิฑิต อรรถเวชกุล, ข้อมูลจากการสัมภาษณ์)

จากการรวมกลุ่มเป็นคณะทำงานที่เน้นการพัฒนาโรงพยาบาลเป็นหลัก เป็นจุดเริ่มต้นที่ทำให้คนกลุ่มนี้ผูกพันกันด้วยเป้าหมายร่วมอย่างเดียวกัน นั่นคือ การระดมช่วยกันหาทรัพยากรนอกภาครัฐเข้ามาเสริมในส่วนที่โรงพยาบาลขาด ไม่ว่าจะเป็นเครื่องมือแพทย์ อาคาร ห้องผู้ป่วย จนกระทั่งนพ.วิฑิตเห็นว่าการรวมกลุ่มเฉพาะกิจเช่นนี้อาจไม่ยั่งยืนและมีพลังไม่มากพอที่จะทำประโยชน์ให้กับสังคม จึงได้พยายามโน้มน้าวสมาชิกให้จัดตั้งกลุ่มเป็นการถาวร ประกอบกับประสบการณ์ที่เคยเป็นสมาชิกสโมสรโรตารีที่อ.ตรอน จ.อุดรดิตถ์มาก่อน การจัดตั้งเป็นสโมสรโรตารีจึงกลายเป็นทางเลือกหนึ่งในการเข้ามาเป็นองค์กรรองรับความสัมพันธ์ของกลุ่มคนเหล่านี้

“มองว่าระยะยาวคนเหล่านี้ก็จะสลาย เพราะถ้าไม่มีกิจกรรมเขาก็ไปทำอย่างอื่นกัน ก็คิดว่าน่าจะจัดตั้งขึ้นมาเป็นองค์กรที่พวกที่ชอบบำเพ็ญประโยชน์มารวมกัน อันหนึ่งก็นายแพทย์สสจ.ที่เคยอยู่อุดรดิตถ์ด้วยกันย้ายมาอยู่ที่สมุทรสงคราม ก็ชวนว่าตั้งเหอะ ท่านเป็นผู้ใหญ่ แล้วทางโรตารีเขาก็มอบให้ท่านมาช่วยทำให้บ้านแพ้วมีโรตารีที่ เพราะโรตารีเขาต้องการขยาย ก็เห็นดีด้วย เป็นจังหวะว่าถ้าเอาคนที่บำเพ็ญประโยชน์มารวมเป็นองค์กรจัดตั้งมันก็น่าจะยั่งยืนกว่า เพราะคิดว่าพวกนี้ชวนไปบำเพ็ญประโยชน์ที่ไหน มันก็ไปกันทั้งนั้น nature มันใช่ แต่พอเรียกประชุมมันเคี้ยวจริง เขาไม่ยอมรับ

เราประชุมกันกลางคืน มีโรตารีของสมุทรสงครามกับราชบุรี 2 สโมสรพี่เลี้ยงมา แล้วก็บอกว่าโรตารีคืออะไร เป็นโรตารีแล้วได้อะไร เหมือนขายสินค้าอย่างนั้นเลย สมาชิกบางคนก็ถามว่า ถ้าจะทำดี จะบำเพ็ญประโยชน์กับบ้านตัวเอง จำเป็นที่จะต้องใช้สโมสรเป็นชื่อฝรั่ง จำเป็นที่จะต้องตามไอ้กันเหรือ ทำดีที่ไหนก็ได้ อยากทำก็ทำ ไม่ต้องมีเงื่อนไขมีหมวกก็ใบ ค่อนข้างติดลบมาก มีความรู้สึกปฏิเสธ แล้วก็กระแนะกระแหน คล้าย ๆ กับพวกไฮโซเขาทำกัน เขา positive กับการรวมกลุ่ม แต่เขาไม่ positive กับการที่ต้องมีตราโรตารีมาอยู่บนหน้าผาก

หลังจากนั้นก็เข้าไป ไม่พร้อมก็ช่าง ค่อยอีกตั้ง 2-3 รอบ ทั้งช่วงนานหลายเดือน ที่นี้ก็ใช้ความเกรงใจเข้าไปบอกรุ่น คล้าย ๆ กับว่าถ้าเห็นใจกันในฐานะที่มาช่วยบ้านแพ้วเหี้ย ตั้งก็ตั้งไปไม่เสียหายอะไร ก็ลองรวมดูก่อน ใส่ตราเข้าไปดู สุดท้ายพวกนี้ก็บอกว่า จะลองทำสัก 2-3 เดือน ถ้าบรรยากาศมันจืดชืด ไฟไม่ติดก็เลิก ก็เลยเริ่มต้น ที่ว่าวันจันทร์ไม่รู้จะคุยอะไร จันทร์แรกก็โทรนัดกันประชุม จันทร์ที่ 2 ก็ยังโทรนัดว่าให้มานะ จันทร์ที่ 3 มาเอง เรื่อยมาจนจันทร์ที่ 10 ปีแล้ว วาระประชุมจะคุยกันเรื่องโรตารี สาระไม่เท่าไร แต่สิ่งที่ concentrate ที่โฟกัสคือเรื่องโรงพยาบาล ฉะนั้นเรื่องโรงพยาบาลที่มีโครงการมีอะไรจะใส่เข้าไปทุกวาระ ก็รู้สึกว่ามันเริ่มได้นี้เหอะ” (วิฑิต อรรถเวชกุล, ข้อมูลจากการสัมภาษณ์)

“คำว่าโรตารี จริง ๆ เป็นองค์กรสากล ในจุดหนึ่งที่ก่อตั้งคือทำไมคนไทยต้องไปเลียนแบบคนต่างชาติ องค์กรอะไรก็ได้ โรตารีมันของพวกฝรั่งมั่งค่า ก็ชักถามกันดูพอสมควรกับคนที่มาจัดตั้ง เขาก็อธิบายหลายรูปแบบ จนเราไม่เชื่อว่ามันจะเป็นได้ ก็ไปพยายามไปศึกษาดูที่เขาประชุมกัน เห็นว่ามีเอกภาพของตัวเอง ก็เริ่มมีจุดสนใจเกิดขึ้นมา มาจับจุดได้

ว่าโรตารีไม่ใช่คนส่วนใหญ่เป็นหมื่นเป็นแสนทำ ที่ก่อตั้งที่แรกในโลกเกิดจากคนไม่กี่คนคุยกันในห้องกาแฟ จนขยายได้เยอะมากจนลามไปทั่วโลก ก็เห็นว่าถ้ามันไม่มีองค์กรที่มันคงในสังคมของเราเนี่ย เกษตรก็ดี งานกิจกรรมของอำเภอก็ดี มันเล็กแล้วเล็กเลย มีงานที่ก็มาคุยกันที่ ไม่เป็นเอกภาพ ไม่เป็นน้ำหนึ่งใจเดียว ก็เลยลองตั้งโรตารีขึ้น เขามีกำหนดให้ประชุมทุกวันจันทร์ ที่ประชุมบอกไม่มีเวลาหรอก ประชุมทุกจันทร์ ใครจะมีเวลา พอเป็นแล้วจริง ๆ ทุกจันทร์ไม่อยากหยุดหรอก อยากไปพบเพื่อน พูดคุยหยอกล้อ เออะอะไววายวาย ได้เนื้อหาสาระบ้าง ไม่มีเนื้อหาสาระบ้าง เลยติดการประชุม เห็นว่าองค์กรนี้ทำประโยชน์เพื่อสังคมจริง ๆ คนที่มาอยู่ในองค์กรนี้ก็กลั่นกรองพอสมควร อาชีพไม่ซ้ำกัน สังคมไม่รังเกียจ” (อาณัติใหญ่เสริม, ข้อมูลจากการสัมภาษณ์)

สโมสรโรตารีบ้านแพ้วจึงตั้งขึ้นอย่างเป็นทางการเมื่อ 26 มีนาคม 2534 กลายเป็นสโมสรโรตารีแห่งแรกของจังหวัดสมุทรสาคร อยู่ในเขตพื้นที่ 11 ภาค 3330 ของโรตารีสากล เมื่อแรกตั้งมี อ.ชูบ กล่อมจิตต์ ซึ่งเป็นอดีตเจ้าอาวาสวัดยกระบัตร์เป็นนายกก่อตั้ง ส่วนสมาชิกคนอื่น ๆ ของคณะกรรมการพัฒนาโรงพยาบาลก็แบ่งหน้าที่รับผิดชอบเป็นคณะกรรมการด้านต่าง ๆ ของสโมสร ซึ่งเป็นไปตามระเบียบข้อบังคับของสโมสร นอกจากโครงสร้างที่เป็นทางการเช่นนี้แล้ว ยังมีข้อบังคับกำหนดให้สมาชิกต้องมาประชุมพูดคุยแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกันสัปดาห์ละ 1 ครั้ง สำหรับโรตารีบ้านแพ้วคือทุกวันจันทร์ เวลาประมาณ 19.30 น.

“พอดังโรตารีก็เอาคณะกรรมการภาคเอกชนมาเป็นสมาชิกโรตารี แต่ขณะเดียวกันก็ทำงาน 2 บทบาท ส่วนใหญ่ภาคเอกชนจะมาอยู่ในโรตารี เวลาภาคเอกชนวางแผนเป้าหมายในการทำงานแล้วก็ทำไป ไม่ได้ประชุมกันบ่อย พอทำแล้วบางทีมีปัญหา บังเอิญโรตารีมีการประชุมสัปดาห์ละ 1 วัน ฉะนั้นการประชุมในโรตารีจึงเป็นการประชุมเพื่อติดตามประเมินผลโครงการ เลยเป็นกรรมการที่ทำหน้าที่ monitor ติดตามกำกับประเมินผลแล้วก็แก้ไขปัญห งานต่าง ๆ จึงไปกันได้เร็ว อย่างแผนงานการสร้างตึกสมเด็จย่าก็รับจากนายกคนนี้ไปยังคนนี้ ซึ่งก็เป็นคนในกรรมการภาคเอกชน แผนงานพัฒนาโรงพยาบาลจึงเป็นนโยบายของโรตารีต่อมาหลายปี จนกระทั่งเสร็จ” (อาจารย์วัฒนา, ข้อมูลจากการสัมภาษณ์)

ลักษณะกิจกรรมและบทบาทหน้าที่ของสโมสรโรตารีบ้านแพ้ว

เมื่อแรกก่อตั้งสโมสรฯนั้น เนื่องจากสมาชิกส่วนใหญ่เป็นคณะกรรมการพัฒนาโรงพยาบาล ฯ ภารกิจสำคัญเร่งด่วนสำหรับการดำเนินงานของสโมสร เป็นเรื่องการพัฒนาโรงพยาบาลบ้านแพ้วเป็นเป้าหมายหลัก ทั้งในแง่ของการจัดโครงสร้างและงานบริการของโรงพยาบาลบ้านแพ้ว เช่น การ

รวบรวมปัญหาความต้องการของชุมชน ร่วมกันวางแผน สรรหาและระดมทรัพยากร เงิน และบุคลากร เพื่อช่วยเหลือสนับสนุนงานบริการของโรงพยาบาล เช่น การซื้อเครื่องมือแพทย์ อุปกรณ์การแพทย์ สร้างตึกผู้ป่วย เป็นต้น เมื่อภารกิจด้านโรงพยาบาลสำเร็จลุล่วงไประดับหนึ่ง สโมสรโรตารีก็จะหันไปทำหน้าที่สังคมสงเคราะห์ หรือบำเพ็ญประโยชน์ให้กับสังคมในด้านอื่น ๆ ตามที่ธรรมนูญกำหนดไว้บ้าง เช่น การระดมสิ่งของไปแจกจ่ายแก่ผู้ประสบภัย การจัดซื้อเครื่องอำนวยความสะดวกให้แก่วัฒนสถาน การให้ทุนการศึกษาแก่เด็กนักเรียน เป็นต้น

ภารกิจหลักที่เป็นความภาคภูมิใจของสมาชิกโรตารีทุกคนก็คือ การก่อสร้างตึกกาญจนานิกเชก (สมเด็จพระเจ้า 90 พรรษา) ด้วยเงินบริจาค 45 ล้านบาท และมูลนิธิสำหรับสนับสนุนการบริหารโรงพยาบาลอีก 10 ล้านบาท โดยใช้เวลาในการดำเนินการ ทั้งการระดมทุนทรัพย์และการก่อสร้างทั้งสิ้น 5 ปี เปิดบริการอย่างเป็นทางการในปี 2541 ภารกิจนี้ได้ผ่านการรับสืบทอดจากนายกสโมสรทั้ง 5 ปีบริหารติดต่อกัน ด้วยแผนงานและกิจกรรมการหาทุนทรัพย์ในลักษณะต่าง ๆ ทุกวิถีทางเท่าที่จะทำได้ เช่น การระดมทุนผ่านการเทศนาของพระภิกษุในวัดต่าง ๆ ตามเทศกาล การจัดหาทุนจากคณะสงฆ์ การทอดผ้าป่าวัดคู่ก่อสร้างต่าง ๆ ตลอดจนการขอบริจาคเป็นการส่วนตัวตามสภาพฐานะ เป็นต้น

และจากกิจกรรมการระดมทุนเหล่านี้เอง ที่ทำให้ภาพของสโมสรโรตารีนั้นเป็นภาพของการทำกิจกรรมของผู้มีอันจะกินในชุมชน เนื่องจากการเข้ามาเป็นสมาชิกสโมสรโรตารีนั้นต้องเสียเงินค่าสมาชิกให้แก่โรตารีสากลที่ชिकाโกประมาณ 1,800 บาท และโรตารีที่กรุงเทพฯอีก 800 รวมแล้วสมาชิกแต่ละคนจะมีค่าใช้จ่ายประมาณ 10,000 บาท/คน/ปี ซึ่งยังไม่รวมการบริจาคที่เกิดขึ้นตามกิจกรรมโครงการต่าง ๆ อีกจำนวนหนึ่ง สโมสรโรตารีจึงมีสถานะเป็นการรวมกลุ่ม เป็นสมาคมของผู้มีฐานะ ผู้มีอันจะกินในสังคม ดังเสียงที่สะท้อนจากชาวสวนที่เคยได้รับการชักชวนให้เข้ากลุ่มคนหนึ่งว่า

“โรตารีไม่เอาด้วย เพราะถ้าเข้าโรตารีต้องมีสตางค์ ประชุมที่ก็ต้องเสีย ร้องเพลงทีละ 20 บาท มีกิจกรรมอะไรก็ต้องเสียเงินทั้งนั้น ไปช่วยที่คนละเท่าไรก็ได้ให้มา ตอนก่อตั้งก็รวมตัวคนมีสตางค์ เพื่อจะช่วยเหลือสังคม ก็ดีมีคนที่มั่งคั่งแล้วมาช่วยมาเสียสละ ก็ดี ทำให้คนไม่ซี้เหี้ยม ฝึกให้คนให้บ้าง เมื่อเราเข้าไปก็ต้องเอาสตางค์ไป อย่างฉันยังต้องทำมาหากินอยู่ ไม่มีกะตังค์มากมายอะไร” (ลุงมานะ, ข้อมูลจากการสัมภาษณ์)

ขณะที่เสียงสะท้อนจากบรรดาสมาชิกนั้น กลับไปในอีกลักษณะหนึ่ง

“โรตารี นี่หมายถึงคนที่มีฐานะ ที่เสียสละเพื่อส่วนรวม ช่วยเหลือผู้ด้อยโอกาส ผู้ยากไร้ ยากจน ต้องเป็นคนที่มีเวลา เรียกว่าที่บ้านไม่เดือดร้อนว่าฉันเถอะ เพราะต้องเสียสละทั้งเวลาและเงินทองไปช่วยเหลือสังคม ค่าสมาชิกตรงนี้เดือน ๆ หนึ่งก็ 500 บาท หนึ่งก็เก็บหมิ่นได้ แต่การเข้ามารวมกลุ่มกันนั้นจะได้มิตรภาพ ได้ความคิดความเห็นจากคนหลายอาชีพ มาร่วมทำกิจกรรมกัน อย่างบ้ายบอกทางที่โรตารีก็ทำ ซื้อเครื่องกรองน้ำให้โรง

เรียน ชื่อผ้าห่มไปแจกบนชาวเขา สมาชิกก็ต้องช่วยกันบริจาค ได้เงินทุนจากที่ของบไปทาง โรตารีสากลบ้าง” (อาพินิจ, ข้อมูลจากการสัมภาษณ์)

อย่างไรก็ตาม ความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดระหว่างสมาชิกสโมสรโรตารีบ้านแพ้วซึ่งส่วนใหญ่เป็นชนชั้นกลางผู้มีฐานะหรือเป็นเจ้าของกิจการ กับการพัฒนาปรับปรุงโรงพยาบาลบ้านแพ้วให้กลายเป็นโรงพยาบาลขนาด 100 เตียงพร้อมเครื่องมือทางการแพทย์ที่สะดวกมากขึ้นนั้น ก็เป็นภาพเชื่อมโยงที่นำไปสู่การเข้าใจผิดไปว่า สโมสรโรตารีจะเข้ามาบริหารโรงพยาบาล และทำให้โรงพยาบาลบ้านแพ้วกลายเป็นโรงพยาบาลเอกชนไปในที่สุด เพื่อหลีกเลี่ยงข้อเข้าใจผิดดังกล่าว สโมสรโรตารีจึงทำหน้าที่เป็นเพียงผู้สนับสนุนงานของโรงพยาบาลภาคเอกชนเท่านั้น และได้ขยายกิจกรรมไปสู่ด้านอื่น ๆ บ้าง แต่เมื่อใดก็ตามที่โรงพยาบาลต้องการปรับปรุงพัฒนา สโมสรโรตารีก็จะเป็นหัวเรี่ยวหัวแรงสำคัญในการระดมทรัพยากรให้แก่โรงพยาบาลเสมอ

“ถ้าโรตารีตั้งขึ้นมาแล้วไม่มีเป้าหมายอะไรเลยเดี๋ยวมันก็เล็ก โรงพยาบาลก็ต้องโยนเป้าหมายของงานเข้าไปเรื่อย ๆ เป็นตัวที่เชื่อมกับเขามากที่สุด ใกล้ชิดมากที่สุด เพราะ nature เดิมคือมาโรงพยาบาลแล้วเจอผม สร้างตึกบอกเหนื่อยกันมาก เดี๋ยวก็สร้างอีก ชื่อที่ดินอีก บังเอิญก็เป็นจังหวะของผมอยู่แล้วด้วย จะทำอยู่แล้ว ก็ชวนมาเป็น partner โรงพยาบาลคงต้องการเขาตลอด ถ้าพื้นที่เราพร้อมแล้วก็จะไปช่วยพื้นที่อื่น เช่น เดือนหน้าไปตาก เชียงใหม่ หรือไปต่างประเทศทำสโมสรคู่มิตร หย่า-เยือนกัน มีกิจกรรมที่สามารถสร้างเครือข่ายระดับโลกได้” (วิจิต วรรณเวชกุล, ข้อมูลจากการสัมภาษณ์)

“เวลานี้เงินบริจาคที่ดินไม่ต่ำกว่าวันละ 20,000 ขณะนี้กำลังทุบตึกอำนวยการเก่าสร้างเป็นลานจอดรถ เพราะโรงพยาบาลไม่มีที่จอดรถ ตึกที่ทุบก็เป็นตึกเก่า 25 ปีแล้ว ทั้งหมดนี้อาศัยเงินบริจาคทั้งนั้น เงินที่ใช้ในการพัฒนาเป็นเงินของประชาชน โรตารีก็ช่วยดูแลอยู่ ตอนนี้เตรียมทำผ้าป่าอยู่ ตารางวละ 4,000 บาท” (อาจารย์วัฒนา, ข้อมูลจากการสัมภาษณ์)

กลไกยึดเหนี่ยวความเป็นกลุ่มของสโมสรโรตารีบ้านแพ้ว

ตลอดระยะเวลา 13 ปีที่สโมสรโรตารีได้ก่อตั้งมานั้น ได้แสดงให้เห็นถึงพลังของการรวมกลุ่มที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างยืต่อโรงพยาบาลบ้านแพ้ว รวมถึงความรู้สึกมั่นใจภายในหมู่สมาชิกสโมสรทุกคน จากการต่อต้านในคราวแรกมาจนถึงความภาคภูมิใจในความเป็นโรตารีในวันนี้ นั้นส่งผลให้คนกลุ่มนี้ตระหนักถึงพลังแห่งการรวมกลุ่มของพวกเขาอย่างกว้างขวาง และกลายเป็นแรงยึดเหนี่ยวสำคัญอยู่ภายในกลุ่ม การสื่อสารกันภายในกลุ่มผ่านการประชุมทุกวันจันทร์จึงเป็นสิ่งที่ขาดไม่ได้ในชีวิต ไม่ว่าจะเป็นธุระส่วนตัวอย่างไรก็ไม่สำคัญไปกว่าการมาพบปะพูดคุยกัน ความเป็นกลุ่มของโรตารีเกิดขึ้นเนื่องจากปัจจัยหลายอย่างประกอบกัน ได้แก่ ความผูกพันภายในกลุ่มที่เกิดจากการมีส่วนร่วมในกิจกรรมของกลุ่ม ที่ต้องอาศัยความร่วมมือร่วมใจ ร่วมทุกข์ร่วมสุขกันของกลุ่ม การมีอุดมคติมีความเชื่อร่วมกัน มิตรภาพ การไม่ยึดติดในตัวผู้นำของกลุ่ม กฎระเบียบหรือ

แบบแผนปฏิบัติที่เป็นข้อกำหนดของกลุ่ม ความชัดเจนของเป้าหมายหรือวัตถุประสงค์ของกลุ่มที่กำหนดร่วมกัน และกิจกรรมทางสังคมของกลุ่มที่เคลื่อนไหวไปเพื่อผลประโยชน์ของสังคมส่วนรวมมากกว่าผลประโยชน์เฉพาะตัว เป็นต้น

“สิ่งที่โรตารีทำให้เกิดไม่รู้ตัวคือ มิตรภาพ เขาารู้สึกว่าเขามีเพื่อน มีพวก เช่น เวลาไม่มีใครตาย ทุกคนทำหน้าที่เหมือนเจ้าภาพเหมือนญาติเสียชีวิต มันเหมือนครอบครัวมากินข้าวกัน แต่เป็นระหว่างครอบครัว ระหว่างธุรกิจ เขาแลกเปลี่ยนข้อมูลกัน เอื้ออาทรกันในเรื่องความเป็นเพื่อน“ (วิฑิต อรรถเวชกุล, ข้อมูลจากการสัมภาษณ์)

“จะเป็นกลุ่มอะไรก็ตามแต่ พอไปเจอกันก็ไม่เหงา ตั้งแต่เป็นโรตารีรู้สึกดีมาก แต่ก่อนเป็นสมาชิกหลายกลุ่ม อย่างกลุ่มสตรีจะเน้นดูงาน เป็นเรื่องภายในครอบครัว พัฒนาแต่โรตารีจะเน้นทำประโยชน์ให้กับสังคม และก็มีหลายทางเลือก เช่น ดึงบจากต่างประเทศ กิจกรรมของโรตารีก็จะมีทุกอย่าง ตั้งแต่ครอบครัวไปจนถึงท้องถิ่นภายนอก โดยเฉพาะคนด้อยโอกาส ซึ่งทำคุณประโยชน์ได้มากกว่า คนที่เป็นโรตารีต้องมีจิตใจสูง รักที่จะเสียสละ” (ปัสมจิตร, ข้อมูลจากการสัมภาษณ์)

“การรวมตัวกันทำได้ทุกวันนี่ ต้องให้เครดิตกับพวกโรตารีว่า เหมือนทศกัณฐ์ มีพันดาพันมือพันหู ไม่ว่าจะอยู่มุมไหนย่อมมองเห็นได้หมด คนบ้านแพ้วจะอยู่ที่ไหนก็ตามก็ไปหาเพื่อขอความช่วยเหลือ ตอนนั้นมีโรตารีอยู่ 35 คน ตั้งกรรมการสร้างกัน 80 คน ช่วยกันไปตามหาคนบ้านแพ้วที่ไปรวยอยู่ที่อื่น เรียกว่าหาเงินกันรอบเมืองไทยเลย ก็รู้สึกแปลกใจเหมือนกัน เหมือนว่าคนเปื้อนวัด ตอนสร้างโรงพยาบาลนี้ 3 ปีเสร็จ 60-70 ล้านไม่เอาเงินรัฐเลยสักบาท นี่คือการรวมตัว โรตารีตอนนั้น นอกจากทำเรื่องโรงพยาบาลเป็นหลักแล้วก็ทำเรื่องการศึกษาเป็นงานจร คนบ้านแพ้วว่าไปแล้วก็รักกลุ่มรักก้อน แต่ก็แล้วแต่หัวหน้าหรือผู้นำ คนที่จะเข้าไปร่วมได้ต้องเป็นคนที่เขารัก นับถือ ไว้ใจ เพราะคนจะเชื่อถือผู้นำที่เก่ง เป็นปูชนียบุคคลของหมู่บ้าน ที่ทุกคนยอมรับในผลงาน” (ซุบ กล่อมจิตต์, ข้อมูลจากการสัมภาษณ์)

“กลไกที่ทำให้โรตารีมันแข็ง คือการมีระเบียบ มีระบบการบริหารจัดการองค์กรที่เรียกว่าธรรมนูญอยู่ ถ้ารวมตัวกันเองอาจจะมีพลังได้ในระดับหนึ่ง แต่สินค้านั้นไม่มีแบรนด์ อย่างถ้าบอกว่าเป็นโรตารีกำลังช่วยพัฒนาโรงพยาบาล เช่น ไปขอบริจาคจากสโมสรคูมิตรที่เกาหลี เขาก็ให้มา 5,000 เหรียญเลย เป็นเครือข่ายที่สามารถติดต่อได้ทั่วโลก สินค้านั้นมีแบรนด์ ใส่เสื้อมีแบรนด์กับเสื้อไม่มีแบรนด์ คุณค่ามันต่างกัน ถ้าเราจะสร้างแบรนด์ของตัวเอง มันก็ได้แค่บ้านแพ้ว เพราะเครือข่ายภาคประชาชนมันไม่เข้มแข็ง ฟังดูเหมือนเป็นแฟรนไชส์ แต่ละแห่งมันจะสำเร็จหรือไม่ขึ้นอยู่กับกลยุทธ์ในการบริหารของแต่ละแฟรนไชส์นั้น ๆ ว่าจะทำอย่างไร” (อาจารย์วัฒนา, ข้อมูลจากการสัมภาษณ์)

“หมอเขาเป็นคนดี ตั้งใจทำดีทั้งที่เป็นคนนอกมาจากที่อื่น เราเป็นคนบ้านแพ้วเองแท้ ๆ ก็ต้องช่วยกัน หมอเขาทุ่มเทก็เลยมาช่วยกันทุ่มเทกัน ก็เลยมีความรู้สึกหวงแหนมาก” (ปาดวงใจ, ข้อมูลจากการสัมภาษณ์)

ท้ายสุด ในฐานะที่เป็นหนึ่งในกลุ่มประชาสังคมที่เข้ามาจัดการปัญหาโรงพยาบาล อันเป็นเรื่องราวสาธารณะที่กระทบถึงคุณภาพชีวิตของคนในสังคมบ้านแพ้ว นพ.วิฑิต และอาจารย์วัฒนาได้ให้ความเห็นต่อประเด็นความเข้มแข็งของประชาสังคมไทยไว้ว่า

“ประชาสังคมไทยเข้มแข็งไม่จริง จริง ๆ แล้วต้องนิยามว่าเข้มแข็งคืออะไร คำว่าเข้มแข็งมันต้องมีทิศทาง (1) มีการจัดตั้งองค์กรที่เป็นรูปธรรม ไม่ใช่ตั้งเพราะเขาเกรงใจคนนั้นคนนี้ (2) มี network ภายในหรือเปล่า (3) อุดมการณ์ที่ตั้งขึ้น serve ชุมชนจริงหรือเปล่า หรือว่า serve นักการเมืองบางคน อีกอย่างที่สำคัญมากคือชาวบ้านต้องเชื่อว่ารวมแล้วมันมีพลัง มีประโยชน์ต่อตัวเองมากขึ้น พวกที่ไม่เข้มแข็งที่ล้มไปเพราะมันพึ่งคนคนเดียว แต่โรตารีดูแลตัวเองได้แล้ว มีชีวิตแล้ว ใครจะมาเป็นผู้นำก็ไม่ล้ม เพราะมันเป็นเรื่องของศักดิ์ศรี ทุกคนไม่อยากให้ยุบในยุคตัวเอง จะให้เลิกตอนนี้เลิกไม่ได้แล้ว” (วิฑิต อรรถเวชกุล, ข้อมูลจากการสัมภาษณ์)

“ประชาสังคมไทยเข้มแข็งด้วยการจัดตั้ง ถ้าวันใดมันหล่นก็อยู่ไม่ได้ แต่โรตารีบ้านแพ้ว ไม่ใช่ แม้หมอวิฑิตเป็นคนก่อตั้งโรตารี วันใดที่ไม่ได้เป็นนายกมันก็อยู่ได้

ที่จริง ชาวบ้านก็สามารถรวมตัวกันได้ หนึ่งในเขาจะต้องกำหนดวัตถุประสงค์ของแต่ละองค์กรให้ชัดเจนว่าทำอะไร อันที่สองจะอย่างไร ก็ขึ้นอยู่กับการบริหาร ฉะนั้น ทำอย่างไรจะสร้างวัฒนธรรมของกลุ่มนั้นให้องค์กรนั้นเรียนรู้ให้ได้ มีหลักอยู่ รวมคน ร่วมกันคิด ที่บ้านแพ้วใช้มาตลอด ร่วมกันทำ แบ่งหน้าที่ไปช่วยกันจัดทำ แล้วก็ร่วมกันเรียนรู้ ทำไปด้วยลองผิดลองถูก ที่ถูกก็ทำต่อไป ที่ผิดก็แก้ไข สุดท้ายก็ร่วมกันชื่นชมความสำเร็จ ร่วมกันรับผิดชอบ ทุกคนมีส่วนร่วมเท่ากัน ดีด้วยกันเสียด้วยกัน สังคมบ้านแพ้วคิดกันอย่างนี้ สรุปได้แบบนี้ แล้วทำมานานแล้ว

อันหนึ่งที่ชุมชนทั่วไปมันเป็นไปไม่ได้อย่างโรตารี คือ หนึ่ง รูปแบบหรือโครงสร้างการบริหารของกลุ่มไม่เข้มแข็ง ไม่มีกฎกติกาที่แน่นอน พอตั้งแล้วบทบาทอยู่ที่ผู้นำ ซึ่งไม่ค่อยคล้ายบทบาทหน้าที่ การทำงานขององค์กรเป็นไปตามความต้องการของผู้นำ เลยกลายเป็นว่าจัดองค์กรขึ้นเพื่อเสริมบารมี หรือเพื่อสร้างอิทธิพลให้กับตัวเอง แต่โรตารีแม้จะเก่งเท่าไรก็แล้วแต่ ธรรมนูญมันบอกเลยว่าคุณเป็นนายกได้ไม่เกินปี มันผลัดเปลี่ยนถ่ายเทกัน ต้องหมุนเวียนกัน แต่สังคมไทยพอเป็นผู้นำอยู่ในตำแหน่งก็อยู่ตลอดไป ลงไม่ได้ ในกลุ่มก็ไม่เกิดการเรียนรู้ ไม่สามารถที่จะเติบโตได้ ดูเหมือนว่าไม่มีความหมาย เป็นบ่าที่让别人มาเหยียบตลอดเวลา ไม่ได้เป็นผู้นำสักที สมาชิกที่เข้ามา ก็ออกไป ประการสุดท้ายไม่มีกิจกรรมที่ต่อเนื่อง มีแต่เป็นครั้งคราว ตามความต้องการของผู้นำหรือหน่วยงาน โรตารีแม้ไม่ใช่เครือญาติ พอไปรักใคร่ผูกพัน ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน การพบปะพูดคุยกันบ่อย ๆ

ทำให้เกิดความเข้าใจ ความเห็นอกเห็นใจ เกิดความช่วยเหลือเกื้อกูลกัน และกลายเป็น
ความรู้สึกเป็นเจ้าขององค์กรร่วมกัน” (อาจารย์วัฒนา, ข้อมูลจากการสัมภาษณ์)

กลุ่มออมทรัพย์ตำบลยกกระบัตรกับการกลืนกลายของรัฐ

กลุ่มออมทรัพย์หมู่ 5 และหมู่ 8 ของตำบลยกกระบัตรในปัจจุบันมีลักษณะและการดำเนินงานเช่นเดียวกับกลุ่มออมทรัพย์อื่น ๆ ในหลายหมู่บ้าน เพียงแต่เมื่อย้อนกลับไปในประวัติศาสตร์ที่มาของการจัดตั้งกลุ่มแล้วพบว่า กลุ่มออมทรัพย์ของยกกระบัตรกลุ่มนี้ได้ผ่านการต่อสู้ช่วงชิงระหว่างภาคส่วนต่าง ๆ มาโดยลำดับ จากการก่อตั้งของผู้นำชาวบ้านและโครงการพัฒนาชนบทกลุ่มน้ำแม่กลอง เรื่อยมาจนกระทั่งมีกลไกของอำนาจของรัฐเข้ามาจัดการและกลืนกลายไปสู่การเป็นกลุ่มจัดตั้งของรัฐไปในที่สุด กลุ่มออมทรัพย์กลุ่มนี้จึงเป็นตัวอย่างหนึ่งที่แสดงถึงกระบวนการเข้ามาปรับเปลี่ยนกลุ่มประชาสังคม ที่พื้นฐานแต่เดิมเคยเป็นการรวมตัวเพื่อจัดการปัญหาสาธารณะของชุมชนที่เป็นอิสระจากภาคการเมืองทางการเมือง ให้กลายเป็นกลุ่มประชาสังคมที่อิงอยู่กับภาครัฐและตอบสนองต่อนโยบายของรัฐอย่างชัดเจนในสมัยต่อมา

ประวัติของการก่อตั้งกลุ่ม

กลุ่มออมทรัพย์ของหมู่ 5 และหมู่ 8 ของตำบลยกกระบัตรเมื่อแรกตั้งนั้นเป็นกลุ่มเดียวกันสาเหตุที่มาแรกเริ่มของการก่อตั้งกลุ่มนั้น สืบเนื่องจากสภาพแวดล้อมทางภูมิศาสตร์แต่เดิมของตำบลยกกระบัตรนั้นแร้นแค้น มีปัญหาน้ำท่วม ดินเค็ม และมีปัญหาจากหนูนาและโรคพืช ทำให้การทำนาซึ่งเป็นอาชีพหลักของเกษตรกรไม่ได้ผล ขณะเดียวกันกลไกของรัฐก็เข้ามาช่วยเหลือได้ไม่ทั่วถึง ทำให้ชาวบ้านไม่มีทางเลือกมากนักและต้องช่วยเหลือตัวเองเป็นหลัก แทบทุกครัวเรือนที่ประสบปัญหาจึงต้องหาทางออกด้วยการไปประกอบอาชีพเป็นแรงงานรับจ้าง ทั้งในสวนองุ่น สวนผลไม้แถวคลองดำเนินสะดวก และในโรงงานอุตสาหกรรมใกล้เคียง และอีกส่วนหนึ่งออกไปดักลอบจับปลาในคลองและพายเรือเร่ขายเรื่อยไปถึงบางแค โดยลักษณะเช่นนี้ ทำให้ชาวบ้านต้องพึ่งตัวเองเป็นหลัก

การรวมตัวของเกษตรกรกลุ่มนี้ที่ยกกระบัตร ที่จริงแล้วเป็นเครือข่ายความสัมพันธ์ที่มีมาแต่เดิม โดยที่ผู้ก่อตั้งกลุ่มคนสำคัญได้แก่ อดีตผู้ใหญ่บ้านรัตน และอาจารย์ชูปหรือพระครูสาครสังวร กิจนั้น กล่าวได้ว่าเริ่มทำงานร่วมกันนับแต่ที่พระภิกษุชูป หรือพระครูสาครสังวร กิจ ย้ายมาเป็นเจ้าอาวาสวัดยกกระบัตรใหม่ ๆ เมื่อปีพ.ศ.2497 โดยมีเหตุการณ์วุ่นวายเนื่องจากการที่มีคนกลั่นแกล้งให้พระชูปออกจากวัดยกกระบัตรไปด้วยการปาข้าวของใส่หลังคาวัดบ้าง หรือแกล้งขโมยข้าวของในวัดบ้าง บรรดาผู้ใหญ่บ้านศิษย์วัดและชาวบ้านที่ต้องการพระดี ๆ ให้จำวัดอยู่ที่วัดยกกระบัตร จึงได้ร่วมมือกันจัดการปัญหาเหล่านี้ ด้วยการสลับกันจัดเวรยามดูแลสอดส่อง รวมตัวกันเป็นกลุ่มแบบหลวม ๆ จนกลายเป็นกลุ่มลูกศิษย์ลูกหาของพระชูป และเป็นเรี่ยวแรงสำคัญในการพัฒนาชีวิตความเป็นอยู่และสภาพทางเศรษฐกิจของชาวบ้านยกกระบัตรในเวลาต่อมา

กลุ่มแบบหลวม ๆ ที่ไร้การจัดตั้งไว้โครงสร้างกลุ่มนี้ มีเป้าหมายร่วมกันตรงที่พยายามจะร่วมกันพัฒนาและแก้ปัญหาของชุมชนตัวเอง ภายหลังกลายเป็นความร่วมมือร่วมใจกันระหว่างสงฆ์และฆราวาส ทั้งการช่วยเหลือเอาแรงกันเจาะน้ำบาดาล (พ.ศ.2500) ขุดลอกคลองส่งน้ำจี๊ดและ

ผนังกันน้ำเค็ม (พ.ศ.2503) สร้างโรงเรียน (พ.ศ.2505) สร้างศูนย์เด็กเล็ก (พ.ศ.2507) เป็นต้น และบทบาทที่สำคัญที่สุดของการพัฒนาของพระสุขก็คือการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของเกษตรกร ยกกระบัตร จากที่เคยทำนาไปสู่การทำสวนมะพร้าว ทำน้ำตาลปี๊บ และเลี้ยงปลา โดยริเริ่มทดลอง ปลุกในบริเวณวัดก่อน เมื่อได้ผลดีก็คัดเลือกพันธุ์มะพร้าวจากอัมพวา จังหวัดสมุทรสงคราม ออก แนะนำให้ชาวบ้านปลูกตาม ชาวบ้านหมู่ 6 และ 7 ซึ่งอยู่ใกล้คลองยกกระบัตรก็เริ่มทำสวน มะพร้าวและทำน้ำตาลตามบ้าง ซึ่งต่อมาก็มีฐานะดีขึ้น ยกกระบัตรในเวลาต่อมาจึงกลายเป็นแหล่ง ผลิตน้ำตาลมะพร้าว และมะพร้าวน้ำหอมสำคัญแหล่งหนึ่งของภาคกลาง

“ตอนที่มายกกระบัตรนี้ มีดบาดด้านจริง ๆ หาแสงสว่างตรงไหนไม่ได้เลย เพื่อนพระ ด้วยกันก็บอกว่าอย่าไปเลย เพราะลำบากมาก พายเรือไปเป็นวัน เวลान้ำแห้งก็ไปไม่ได้ น้ำ เค็มยุ่งชุม จะการประกอบอาชีพ การคมนาคม การศึกษา วัด อยู่ในห้วงแห่งความมืดบอด จริง ๆ จึงเกิดอารมณ์ต่อสู้ขึ้นมา เพราะที่นี่ไม่มีผู้นำที่ดี มีความรู้ พวกผู้นำหรือข้าราชการก็ เข้ามาไม่ถึง พอมาก็เหมือนเจ้านาย น้ำก็เค็มยุ่งชุม อยู่ยาก ทำอาชีพก็ยาก คมนาคมยิ่ง ยาก แค่ว่าไปอำเภอ ไปจังหวัดใช้เวลาเป็นวัน ๆ คนก็อดอยากยากจน ทำนาก็ต้องรอน้ำฝน ถอนกกขาย วางโพงพางดักลอบไปวัน ๆ ข้อสำคัญก็คือไม่มีผู้นำที่ดี งานแรกก็เลยต้องสร้าง ความรักความศรัทธาเคารพบูชาให้เกิดขึ้นมาก่อน เป็นพระก็มีโอกาสให้คนนับถือง่ายกว่า ชาวบ้านทั่วไป เพราะคนไทยเลื่อมใสพระอยู่แล้ว ขึ้นเทศน์ทุกวันพระชาวบ้านก็เชื่อฟัง ญาติโยมมีทุกข์เจ็บป่วยอะไรก็ดูแล ช่วยเท่าที่จะช่วยได้

ที่นี่จะแก้ความยากจนหิวโหยต้องรีบแก้ที่อาชีพ ให้ปากท้องอิ่ม พอได้ไปอ่านหนังสือเรื่อง เกี่ยวกับมะพร้าว แล้วก็ไปดูสวนมะพร้าวของลูกศิษย์ที่มาบวชที่ยกกระบัตร บ้านเขาอยู่ สมุทรสงคราม ไปดูการปลูกมะพร้าว ชื้อบ้าง ขอบ้าง ก็คิดเลยว่าปลูกข้าวไร่หนึ่งได้ 30 ถึง ปีหนึ่งได้เงินจากการทำนาแค่ประมาณ 400 บาทต่อไร่ ถ้าทำมะพร้าวจะได้ 2,000 กว่า บาทต่อไร่ ถ้าทำน้ำตาลจะได้ 10,000 บาทต่อไร่ ตอนนั้นก็มีเทศน์กันทุกวัน เริ่มเทศน์ ตั้งแต่ปี 2499 แต่ตอนแรกก็ไม่มีคนเชื่อเท่าไรนะ มีชาวบ้านถามเหมือนกันว่า แล้วจะเอา ข้าวที่ไหนกิน พอเริ่มเข้าปีที่ 3-4 ก็ทดลองปลูกในวัดเต็มไปหมด ขอแรงชาวบ้านช่วยกัน ขุดท้องร่อง ปลูกทั้งมันสำปะหลัง ข้าวโพด อ้อยแซมไปด้วย วัดมีเนื้อที่ 50 ไร่ก็ปลูกเสีย 40 ไร่ เพื่อเป็นแบบอย่างให้คน ต่อมาเวลาน้ำขึ้นก็กักน้ำเค็มไว้ได้กึ่งแซบวัยในสวนด้วยอีกต่าง หาก คนเห็นว่าได้ผลก็เริ่มทำตาม พองานได้ดังนั้นก็ทำกันใหญ่ ต้องไปเอาพันธุ์มาจากแม่ กลอง ทำมะพร้าวได้ปีละ 4-5 พันบาท พอน้ำเค็มขึ้นปิดร่องสวนก็มีกึ่งอีกได้เป็นพันต่อ ครั้ง แต่ก่อนเวลาพูดถึงยกกระบัตร ถือว่า มีที่ดินมีให้ไว้หมาขี้ เพราะว่ายากแค้นมาก พอ ปลูกมะพร้าวได้ราคาที่ดินก็แพงขึ้น สมัยนั้นทำงานทั้งวัน เข้าไปบิณฑบาต พระก็ต้องฉันท เพลก้นนอกวัด เย็นกลับมาทำวัตรเย็นไม่ไหว เพราะเหนื่อยกันมาก เลยไม่ได้ทำ เรียนก็ไม่ ได้เรียนเลย” (ชูป กล่อมจิตต์, ข้อมูลจากการสัมภาษณ์)

อย่างไรก็ตาม กลไกหนึ่งที่ทำให้การทำงานพัฒนาที่ยกกระบัตรของพระอาจารย์ชูปประสบความสำเร็จอย่างดี อาจเป็นเพราะการเผชิญปัญหาความยากจนแร้นแค้นเช่นเดียวกันของทั้งหมู่บ้าน ชาวบ้านส่วนใหญ่มีสภาพการดำรงชีวิต มีประสบการณ์ที่ลำบากเหมือน ๆ กัน เข้าใจและมีความรู้สึกในการเผชิญปัญหาเหล่านั้นร่วมกัน ทำให้การร่วมแรงร่วมใจกันแก้ปัญหาเป็นไปด้วยดี ขณะเดียวกัน ลักษณะการทำงานของอาจารย์ชูปนั้นคือการประสานความร่วมมือจากผู้นำจากส่วนต่าง ๆ เพื่อเป็นแรงเสริมสนับสนุนให้กิจกรรมการพัฒนาขับเคลื่อนไปได้สะดวกต่อเนื่อง

“งานพัฒนาทุกงานต้องพึ่งพาอาศัยชุมชนที่เข้มแข็ง ดังนั้นผู้นำต้องหากกลุ่ม 5 กลุ่มมาเป็นพวก เป็นคู่คิดมิตรแท้ให้ได้ก่อน คือพระสงฆ์ เจ้าอาวาส ข้าราชการทางอำเภอ ตำรวจ ครูอาจารย์ตามโรงเรียน กำนันผู้ใหญ่บ้าน และก็คนที่ชาวบ้านรักนับถือทั้งหลาย มารวมกลุ่มกันที่วัด ต้องเอามาเป็นกำลัง เป็นแนวร่วมให้หมด ถ้าร่วมมือกันทุกฝ่ายอย่างนี้แล้ว ก็ถือว่าคุณคนทั้งหมดของชุมชนแล้ว พอคุณได้ก็เท่ากับชักจูงได้ทั้งหมด ทำอะไรก็จะสำเร็จด้วยดี เหมือนที่ยกกระบัตรได้ทำมาแล้ว น้ำไหล ไฟสว่าง ทางสะดวก เศรษฐกิจดี” (ชูป กล่อมจิตต์, ข้อมูลจากการสัมภาษณ์)

จากการรวมกลุ่มชาวบ้านแบบเฉพาะกิจ ที่มีปฏิสัมพันธ์แบบไม่เป็นทางการของอาจารย์ชูป เช่นนี้ ต่อมาก็เริ่มปรับไปสู่การจัดตั้งเป็นกลุ่มรูปธรรมถาวรขึ้น เมื่อโครงการพัฒนาชนบทกลุ่มน้ำแม่กลองเริ่มเข้ามาทำงานพัฒนาในหมู่บ้าน โดยตำบลยกกระบัตรเป็นหนึ่งในพื้นที่ที่ทดลองงานพัฒนาชนบทในเขต 3 ของโครงการฯ โครงการพัฒนาชนบทกลุ่มน้ำแม่กลองนี้เป็นโครงการร่วมระหว่าง 3 มหาวิทยาลัยด้วยกัน คือ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ซึ่งเชี่ยวชาญทางด้านสังคม มหาวิทยาลัยมหิดลซึ่งเชี่ยวชาญทางด้านสุขภาพอนามัย และมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ซึ่งเชี่ยวชาญทางการเกษตร มีศ.ดร.ปวย อึ้งภากรณ์เป็นผู้อำนวยการโครงการฯ มีผู้ช่วยผู้อำนวยการ 3 คนจากมหาวิทยาลัยแต่ละแห่ง นอกจากนี้ก็มีนักศึกษาจากทั้ง 3 สถาบันมาร่วมทำงานในพื้นที่ด้วย โครงการฯนี้มีลักษณะผสมผสานระหว่างโครงการวิจัยและการปฏิบัติงานพัฒนาไปในเวลาเดียวกัน โดยเริ่มต้นเมื่อมกราคม 2517 ได้รับเงินสนับสนุนจากมูลนิธิร็อกกี้เฟลเลอร์ และเริ่มเข้ามาปฏิบัติงานพื้นที่ในยกกระบัตรช่วงปลายปี 2517-ตุลาคม 2519 และยกกระบัตรถือว่าเป็นสถานที่ทดลองปฏิบัติงานที่ประสบความสำเร็จสูงสุดของโครงการพัฒนาชนบทกลุ่มน้ำแม่กลอง

ในการเข้ามาทำงานพัฒนายกกระบัตรอย่างเต็มที่ของโครงการฯเมื่อกลางปี 2518 นั้น โครงการของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์จะเน้นที่การให้ศึกษาผู้ใหญ่ และสร้างการรวมกลุ่มเกษตรกร และการดำเนินงานแบบสหกรณ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์เน้นที่การปรับปรุงสภาพความเป็นอยู่ของชาวนา แก้ปัญหาดินเค็มและหนูนา โดยทดลองการเพาะปลูกและเลี้ยงสัตว์เพื่อสร้างระบบเกษตร และมหาวิทยาลัยมหิดลริเริ่มการอบรมอาสาสมัครสาธารณสุขหมู่บ้าน เพื่อให้ประจำที่ศูนย์อนามัยในหมู่บ้าน ภายหลังเหตุการณ์ทางการเมือง 6 ตุลาคม 2519 โครงการฯก็ได้ยุติตัวเองลงก่อนกำหนด

เมื่อแรกที่โครงการพัฒนาเข้ามาศึกษาข้อมูลในพื้นที่ยกกระบัตรในช่วงปลายปี 2518 นั้น ชาวบ้านเริ่มมีความคิดที่จะรวมตัวเป็นกลุ่มเล็ก ๆ ไม่เป็นทางการ พุดคุยถกเถียง และกระตือรือร้นที่จะแก้ปัญหากันในหมู่เพื่อนฝูงเพียง 2-3 คน เมื่อพบปะพูดคุยกันเป็นระยะเวลาหนึ่ง ก็ก่อเกิดเป็นกลุ่มและช่วยกันหาวิธีแก้ปัญหาความยากจนของตนเอง โดยมีนักวิชาการจากโครงการพัฒนาเป็นผู้ประสานงานและเป็นพี่เลี้ยงให้คำปรึกษาจัดตั้งกลุ่มเกษตรกรขึ้น ภายหลังเรียกชื่อกลุ่มว่า “กลุ่มสหมิตรธรรมโชติ” ซึ่งเป็นกลุ่มชาวนาที่พากันลาออกจากกลุ่มเกษตรกร มาเป็นกลุ่มลูกค้าโดยตรงของธกส. เนื่องจากเห็นว่าการเป็นสมาชิกของกลุ่มเกษตรกรที่ตั้งโดยกรมส่งเสริมการเกษตรนั้น ไม่สามารถกู้เงินมาลงทุนทำสวนมะพร้าวหรือเลี้ยงปลาได้ เพราะมีผู้สูญเสียผลประโยชน์จากการให้กู้ยืมเงินไม่อำนวยความสะดวกให้ อีกทั้งติดขัดในกฎระเบียบการกู้ยืมเงิน กลุ่มชาวบ้านเหล่านี้จึงต้องลาออกจากการเป็นสมาชิกของกลุ่มที่จัดตั้งโดยรัฐ และหันมาพึ่งพาความเป็นกลุ่มที่เกิดขึ้นอย่างเป็นทางการโดยนักพัฒนาจากสถาบันการศึกษาในที่สุด

นอกจากกลุ่มสหมิตรธรรมโชติแล้ว ในหมู่ชาวบ้านที่ต้องการจะเปลี่ยนอาชีพจากทำนาไปเลี้ยงปลาก็มีการจัดตั้งกลุ่มผู้เลี้ยงปลาในลักษณะเดียวกันขึ้นอีกในภายหลัง เรียกว่า “กลุ่มยกกระบัตรสามัคคี” ในเดือนพฤษภาคม 2519 ผู้ก่อตั้งคือผู้ใหญ่บ้านหมู่ 5 ชื่อรัตน์ (นามแฝง) โดยลาออกจากการเป็นสมาชิกกลุ่มเกษตรกรและมาเป็นลูกค้าโดยตรงของธกส.เช่นเดียวกัน

อ.อคิน รพีพัฒน์ ซึ่งขณะนั้นเป็นผู้ดูแลโครงการจากมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ได้กล่าวถึงกลุ่มยกกระบัตรสามัคคีและกลุ่มสหมิตรธรรมโชติไว้ว่า เป็นการรวมกลุ่มแบบเป็นกันเอง “กลุ่มเหล่านี้มีลักษณะแตกต่างจากกลุ่มเกษตรกรหรือสหกรณ์ในรูปแบบของสังคมตะวันตกเป็นอันมาก เราอาจเรียกกลุ่มเหล่านี้ว่าเป็นแบบหลวม ๆ ในรูปแบบที่มี “แกนกลางและวงรอบนอก” (core and periphery) คือจะมีคนประมาณ 10 คนที่เป็นแกนกลาง เป็นผู้ที่มีความสนใจและดำเนินกิจกรรมของกลุ่ม คนเหล่านี้จะปรึกษาหารือกันอยู่เสมอดังปัญหาต่าง ๆ และหาวิธีการแก้ปัญหา ตลอดจนริเริ่มกิจกรรมและเผยแพร่ความคิด ส่วนคนอีกกลุ่มหนึ่งซึ่งเราอาจจะเรียกว่า “เป็นผู้ที่อยู่ในวงรอบนอก” คือเป็นผู้ที่สนใจกิจกรรม อยากรับรู้แนวความคิดในการแก้ปัญหา และร่วมในการปรึกษาซักถามและร่วมในกิจกรรมด้วย แต่ไม่ได้เป็นผู้ที่ริเริ่มกิจกรรม และไม่ได้เป็นผู้นำในการทำกิจกรรม จำนวนคนในกลุ่มที่เป็นแกนอาจเปลี่ยนแปลงได้ จำนวนจะเพิ่มขึ้น เมื่อผู้ใดที่อยู่ “วงรอบนอก” เกิดความสนใจมากขึ้นและเข้าร่วมในการประชุมปรึกษาหารือเสมอ ๆ จำนวนคนในกลุ่มที่เป็นแกนอาจลดลงได้หากมีผู้ใดเบื่อที่ร่วมวงปรึกษาหารือ และไม่มาร่วมประชุมสม่ำเสมอ จำนวนคนที่อยู่ในวงรอบนอกก็อาจเพิ่มขึ้นหรือลดลงได้ ขึ้นอยู่กับว่ากิจกรรมที่กลุ่มทำนั้นเป็นสิ่งที่เขาต้องการหรือไม่ การประชุมของกลุ่ม “แกนกลาง” เป็นการประชุมอย่างไม่เป็นทางการ แต่จะประชุมเมื่อใดและสถานที่ใดก็จะเป็นที่ทราบทั่วกัน การประชุมทุกครั้งของกลุ่ม “แกนกลาง” ไม่เคยจำกัดอยู่เฉพาะคนในกลุ่ม แต่จะมีคนอื่นร่วมด้วยอยู่เสมอ ผู้ใดที่อยากเข้ามาร่วมในการประชุมสนทนาก็เข้าร่วมได้ ในกิจกรรมแต่ละเรื่อง เช่น การติดต่อขายปลา การติดต่อธนาคาร ในการประชุมก็จะมีการตั้งคนในกลุ่ม 2-3 คนเป็นผู้แทนชั่วคราวเพื่อกิจกรรมนั้น ๆ” (อคิน รพีพัฒน์, 2531: 51-52)

กลุ่มเหล่านี้แม้ไม่มีการสร้างกฎเกณฑ์ของกลุ่มขึ้นมาบังคับใช้ แต่ก็มีธรรมเนียมที่ถือปฏิบัติกันอยู่ในกลุ่ม โดยเฉพาะการแลกเปลี่ยนแรงงานกันในหมู่สมาชิก ทั้งการขุดบ่อปลา การสร้างเขื่อนดินสำหรับเลี้ยงปลา การจัดระบบวิดปลาออกขายไม่ให้ชนกัน เพื่อป้องกันราคาตก การขายพันธุ์ปลาให้แก่สมาชิกในราคาถูก การจัดเวรยามป้องกันขโมย ตลอดจนการแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารกันภายใน และร่วมกันต่อต้านบริษัทที่จะเข้ามาเลี้ยงปลาในพื้นที่ด้วยการไม่รับจ้างทำงานให้ เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม การเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดตั้งกลุ่มชาวบ้านของโครงการพัฒนาครั้งนี้ ส่งผลกระทบในเชิงความขัดแย้งขึ้นในหมู่บ้านอยู่บ้างไม่มากนักน้อย เนื่องจากกว่าการจัดตั้งกลุ่มเกษตรกรที่ดำเนินไปโดยเกษตรกรอำเภอนั้น ก็เป็นไปในลักษณะเดียวกับหมู่บ้านอื่น ๆ นั่นคือ การที่เกษตรกรอำเภอเข้ามาติดต่อประสานงานกับกำนันผู้ใหญ่บ้าน แล้วก็เชิญชวนกันสมัครสมาชิกตั้งเป็นกลุ่มเกษตรกรขึ้น โดยที่สมาชิกไม่ได้รับรู้และเข้าใจถึงบทบาทของกลุ่มอย่างแน่ชัด การที่ชาวบ้านส่วนหนึ่งลาออกจากการเป็นสมาชิกกลุ่มเกษตรกรนั้นย่อมทำให้เกิดความขัดแย้งระหว่างชาวบ้านผู้เป็นสมาชิก กับผู้จัดตั้งคือเกษตรกรอำเภอและกำนันซึ่งสนิทสนมคุ้นเคยกับเกษตรกรอำเภอขึ้นอย่างช่วยไม่ได้

นอกจากนี้ บรรยากาศทางการเมืองในช่วงก่อนเหตุการณ์ 6 ตุลาคม 2519 ก็ยิ่งขยายวงของความขัดแย้งให้ชัดเจนขึ้น เนื่องจากเจ้าหน้าที่ของรัฐและผู้สูญเสียผลประโยชน์จากการดำเนินโครงการก็มองว่า โครงการพัฒนาเป็นปฏิปักษ์และกำลังทำให้ชาวบ้านลุกขึ้นมาต่อต้านรัฐ มีนิสิตนักศึกษาหัวรุนแรงเป็นคอมมิวนิสต์เข้ามาปลุกระดมชาวบ้าน ความหวุ่นไหวต่อกระแสความขัดแย้งทางการเมืองทำให้โครงการต้องถอนทีมออกจากพื้นที่ไปในที่สุด ส่วนชาวบ้านที่มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับทีมงานของโครงการก็โดนกำนันและตำรวจนำกำลังมาตรวจค้นบ้าน และพยายามแนะนำให้ชาวบ้านเลิกทำกิจกรรมทุกอย่างที่โครงการได้ริเริ่มไว้ แต่ชาวบ้านก็ยังคงเลี้ยงปลาเป็นอาชีพต่อไป

ลักษณะของกลุ่มช่วยเหลือตัวเองที่เกิดขึ้นในช่วงที่โครงการพัฒนาเข้ามาดำเนินการข้างต้นนี้ มีพื้นฐานของความเป็นกลุ่มอยู่บนความสัมพันธ์ระหว่างเครือญาติหรือเพื่อนบ้านเป็นสำคัญ มีการแลกเปลี่ยนแรงงานในระหว่างสมาชิกกลุ่ม ระดมความคิด และช่วยกันแก้ไขปัญหาเรื่องการยังชีพ ซึ่งเป็นปัญหาร่วมของคนส่วนใหญ่ในหมู่บ้านจนกระทั่งคลี่คลายไปได้ แม้ปัจจัยสำคัญของการเคลื่อนไหวของกลุ่มจะเนื่องจากอิทธิพลของโครงการเป็นสำคัญก็ตาม แต่ก็ถือได้ว่าเป็นกลุ่มประชาสังคมลักษณะหนึ่งของบ้านแพ้วที่เข้ามามีส่วนร่วมในการตัดสินใจ และกำหนดชะตาชีวิตของตัวเองโดยไม่ต้องพึ่งพิงต่ออำนาจการเมืองที่เป็นทางการหรือภาครัฐ ตัวอย่างของยกกระบัตรจึงเป็นหนึ่งในพื้นที่ที่เรียกว่าประสบความสำเร็จของโครงการที่ได้รับการพูดถึงเสมอในยุคต่อมา แต่ขณะเดียวกัน เมื่อโครงการพัฒนาต้องถอนทีมออกจากพื้นที่ เนื่องจากเหตุการณ์ทางการเมืองและการเข้าถึงของอำนาจของการเมืองที่เป็นทางการ โดยรัฐบาลธานินทร์ กรัยวิเชียร ได้ให้กรมพัฒนาชุมชนเป็นผู้รับผิดชอบดูแลโครงการพัฒนาชนบทลุ่มน้ำแม่กลอง โดยมีพัฒนากรเป็นผู้ดำเนินการในพื้นที่

และทีมวิชาการเป็นเพียงที่ปรึกษาประเมินผลเท่านั้น ในที่สุดกลุ่มของชาวบ้านเหล่านี้จึงถูกปรับทิศทางและลักษณะของกลุ่ม ไปสู่การตอบสนองนโยบายของรัฐมากขึ้น โดยการจัดตั้งเป็นกลุ่มเครดิตยูเนียน และเปลี่ยนรูปไปสู่กลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิตของหมู่บ้านไปในเวลาต่อมา

จากกลุ่มยกรกระบัตรสามัคคีสู่กลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิต

นับตั้งแต่ที่โครงการพัฒนาต้องถอนทีมออกไปจากพื้นที่ยกรกระบัตร และมีเจ้าหน้าที่ทางการเข้ามาดูแลแทน กลุ่มยกรกระบัตรสามัคคีในยุคนั้นก็ได้กลายมาเป็นส่วนหนึ่งของกลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิตหมู่ 5 โดยมีอดีตผู้ใหญ่บ้านเป็นประธานกลุ่มมาตลอด จนกระทั่งลาออกเนื่องจากเหตุผลทางสุขภาพเมื่อปีที่แล้ว (2545) และมีลุงพรเทพเป็นประธานกลุ่มต่อมา แต่ผู้ที่สืบทบาทจริง ๆ ในกลุ่มกลับเป็นผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านเอกชัย ซึ่งสมัครเป็นสมาชิกกลุ่มตั้งแต่สมัยที่เป็นกลุ่มยกรกระบัตรสามัคคี มีชาวบ้านร่วมเป็นสมาชิกเพียง 30 คน จนในปัจจุบันมีสมาชิกประมาณ 126 คน

ลักษณะกิจกรรมของกลุ่มออมทรัพย์ก็คือ การให้ออมเงินและกู้ยืมเงินทุกเดือน มีการส่งเงินสัจจะทุกเดือนๆ ละ 20 บาทตลอดปี ระดมหุ้น ๆ ละ 100 บาท เพื่อนำมาปล่อยเงินกู้ให้สมาชิก โดยคิดดอกเบี้ยร้อยละ 2 บาท/เดือน และมีการปันผลร้อยละบาทตอนสิ้นปี โดยมีเจ้าหน้าที่จากกรมพัฒนาชุมชนมาเป็นพี่เลี้ยงและตรวจสอบการทำบัญชีของกลุ่มฯ ทุกปี การจัดการเรื่องการให้เงินกู้ของกลุ่มออมทรัพย์เองก็มีการปรับเปลี่ยนเรื่อยมา เพื่อที่จะให้เหมาะสมกับสภาพเงื่อนไขต่าง ๆ ที่เปลี่ยนไป เช่น เรื่องดอกเบี้ยนั้น แรกเริ่มเดิมทีเก็บในอัตราร้อยละ 2 ต่อเดือน ภายหลังเปลี่ยนมาเป็นร้อยละ 1 ร้อยละ 1.50 และท้ายที่สุดก็กลับมาเป็นร้อยละ 2 ดังเดิม แม้ว่าอัตราดอกเบี้ยดูจะสูง แต่กลุ่มก็มีการปันผลให้สมาชิก 2 ประเภท คือ ปันผลค่าหุ้นและปันผลดอกเบี้ยคืนร้อยละ 4

นอกจากนี้ก็มีการตั้งเป็นกลุ่มฅาปนกิจ (กิจกรรมหลัก ๆ ก็คือ หากมีสมาชิกคนใดเสียชีวิต กลุ่มฯ จะช่วยเงิน ซึ่งได้จากการเก็บเงินสมาชิกคนละ 50 บาท แล้วนำไปช่วยงาน หลังจากนั้นก็เก็บเงินค่าฅาปนกิจอีกคนละ 50 บาท แล้วนำไปฝากธนาคารไว้ พอมีคนเสียชีวิต ก็ไปเบิกมาใช้ แล้วก็เก็บเงินกันใหม่อีก) ซึ่งการเกิดขึ้นของกลุ่มต่าง ๆ เหล่านี้ได้รับความช่วยเหลือและสนับสนุนจากพัฒนาชุมชนเป็นหลัก ทั้งการจัดตั้งศูนย์สาธิตเพื่อการตลาด กลุ่มเยาวชน กลุ่มแม่บ้าน กลุ่มประกอบอาชีพ และกลุ่มปศุสัตว์ เป็นต้น แต่กลุ่มเหล่านั้นเมื่อวิถีชีวิตของชาวสวนไม่สอดคล้องต่อการรวมกลุ่ม และไม่สืบทบาทอะไรในชุมชนนักก็ทยอยเลิกล้มไปที่ละกลุ่ม ดังกรณีของกลุ่มแม่บ้าน

“ปีพ.ศ.2528 นี่มีการตั้งกลุ่มแม่บ้านทำเครื่องจักสานกัน ก็เป็นคนจากกลุ่มออมทรัพย์ส่วนหนึ่งที่ต้องการตั้งขึ้นก็ไปรวมกับชาวบ้านที่ไม่ได้เป็นสมาชิกกลุ่มฯ พอดีมีงบส่งเสริมอาชีพ ก็เลยทำเรื่องของบผ่านในนามของกลุ่มฯ เพื่อให้ได้เงินมาดำเนินการ พอได้เงินมาความจริงก็ไม่มากเท่าไร เขาก็เอามาลงทุนสานตะกร้า กระเป๋าจากก้านมะพร้าวเพื่อขายกัน แต่ส่วนใหญ่ก็จะนำไปประกวดตามที่ต่างๆ แต่ก็สู้เขาไม่ได้ ก็เลิกอีก...สุดท้ายหันมาทำดอกไม้จันทร์ แต่ตอนนี้ก็ไม่ทำแล้วนะ ตอนที่มาทำดอกไม้จันทร์เนี่ย กลุ่มแม่บ้านได้แยก

ออกจากกลุ่มออมทรัพย์แล้ว เขาไปทำร่วมกับวัดยกกระบัตร์แทน เพราะสะดวกที่อยู่ใกล้วัด เวลามีคนมาสั่งดอกไม้” (อาผู้ช่วยเอกชัย, ข้อมูลจากการสัมภาษณ์)

อีกกิจกรรมหนึ่งของกลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิต ซึ่งเป็นหนึ่งในนโยบายของกรมพัฒนาชุมชนก็คือ การจัดตั้ง**ศูนย์สาธิตทางการตลาด** ช่วงประมาณปี 2528-2529 โดยเปิดบริการขายน้ำมันเงินเชื่อให้สมาชิกและขายของชำ และนี่ก็เป็นที่มาของวิกฤตที่สำคัญของกลุ่มฯ เนื่องจากมีปัญหาความไม่เข้าใจและกลายเป็นความขัดแย้งในการบริหารงาน โดยปัญหาเกิดจากเจ้าหน้าที่ที่กลุ่มจ้างมาขายน้ำมันไม่ซื่อสัตย์ ขายน้ำมันได้แต่ไม่มีเงินเข้าบัญชี จึงทำให้ขาดทุน ส่วนที่ขายของชำก็ไม่ค่อยได้กำไรนัก และจากปัญหาค้างค้ำนี้ทำให้เกิดความขัดแย้งชาวบ้านแบ่งเป็น 2 ฝ่าย สมาชิกส่วนหนึ่งลาออกไปกว่าครึ่ง ประกอบกับทางราชการแยกหมู่บ้านออกไปเป็นหมู่ 8 สมาชิกส่วนหนึ่งจึงออกไปตั้งกลุ่มออมทรัพย์กลุ่มใหม่ในเขตหมู่บ้านของตนเอง นำโดยผู้ใหญ่ไสว หลังจากเหตุการณ์นี้กลุ่มออมทรัพย์หมู่ 5 เดิมก็ยังคงดำเนินงานอยู่ต่อไป ประคับประคองกลุ่มเรื่อยมาและไม่ได้มีปัญหาอะไรที่ถือว่าเป็นวิกฤตอีก สำหรับการแก้ปัญหาเงินขาดทุนนั้น ก็มีการเอาเงินส่วนตัวของผู้ใหญ่รัตนและทุนสำรองมาช่วยแก้ปัญหาเฉพาะหน้าไปก่อน เมื่อเวลาผ่านไปกลุ่มก็เริ่มรับสมาชิกเพิ่มขึ้น และบางคนก็ออกไปก็เริ่มย้อนกลับเข้ามาเป็นสมาชิกอีกครั้ง โดยบทสรุปของการดำรงอยู่ของกลุ่มก็คือ

“กลุ่มฯนี้ตั้งขึ้นเพื่อช่วยเหลือกัน คนทำต้องเสียสละ ตอนลุงเป็นประธาน เวลาใครมากู้เงินกลุ่มฯแต่ไม่มีเงิน ลุงก็เอาเงินส่วนตัวออกไปให้เขาก่อน...คนที่ทำอยู่นี้ (หมายถึงหัวเรี่ยวหัวแรงสำคัญของกลุ่มออมทรัพย์หมู่ 5 คือผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านเอกชัย และสุชาติ กรรมการกลุ่มปัจจุบัน) ก็ทำด้วยความซื่อสัตย์...คนที่ออกไปก่อนหน้านี้ เอาเงินติดตัวกันไปทั้งนั้น” (ลุงผู้ใหญ่รัตน, ข้อมูลจากการสัมภาษณ์)

“สิ่งที่ทำให้กลุ่มคงอยู่ก็คือความซื่อสัตย์ ถ้าเกิดความไม่ซื่อสัตย์ขึ้นในกลุ่ม สมาชิกก็จะออกไป เพราะไม่ไว้วางใจกันแล้ว แล้วก็ความช่วยเหลือกัน มีจุดยืนที่ดี อย่างกลุ่มที่ผู้ใหญ่รัตนเป็นประธาน แก่ก็บอกว่าล้มไม่ได้ ต้องประคับประคองไปให้ได้” (อาผู้ช่วยเอกชัย, ข้อมูลจากการสัมภาษณ์)

ปัจจุบันของกลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิตหมู่ 5 ยกกระบัตร์ ขึ้นอยู่กับการทำงานของผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านเอกชัยและอาชาติชายที่เป็นเหรียญกษาปณ์หลัก แม้ว่าจะมีที่ปรึกษาที่คอยดูแลอยู่ห่าง ๆ อย่างอดีตผู้ใหญ่รัตนและอาจารย์ชูปก็ตาม แต่ความสัมพันธ์ภายในกลุ่มออมทรัพย์ก็ไม่ได้มีความสัมพันธ์ที่แน่นแฟ้นเหมือนญาติสนิทอย่างแต่ก่อน เนื่องจากการจัดการปัญหาส่วนรวมของชุมชนกลายเป็นหน้าที่รับผิดชอบของหน่วยงานทางราชการฝ่ายต่าง ๆ กลุ่มออมทรัพย์เองก็มีหน้าที่เพียงเป็นช่องทางหนึ่งในการสนับสนุนปัจจัยการผลิต นั่นคือการเป็นแหล่งเงินกู้ในหมู่บ้านที่ช่วยประหยัดเวลาในการเดินทางและการกู้ยืมเงินเท่านั้น หาได้เป็นแหล่งแลกเปลี่ยนความคิดเห็นความรู้ในเรื่องการประกอบอาชีพ หรือเป็นกลุ่มที่คอยแก้ปัญหาาร่วมของชุมชนแต่อย่างใด ทั้งนี้อาจเป็นเพราะการเข้ามาถึงของระบบตลาดที่ทำให้ต่างครอบครัวต่างทำงานตามถนัดของตัวเอง หรือการเข้ามาถึงของอำนาจราชการ ที่ต้องการให้ชาวบ้านมีบทบาทเพียงตอบสนองนโยบายบางเรื่องของบางหน่วยงาน

เท่านั้น กลุ่มยกกระบัตร์สามัคคีในอดีตจึงกลายเป็นกลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิตหมู่ 5 ในปัจจุบัน ที่อ่อนแรงเต็มที่ในการดำรงความเป็นกลุ่มด้วยอุดมการณ์การพึ่งตัวเองเหมือนเมื่อแรกเกิดกลุ่ม และไม่สามารถทัดทานกับบทบาทในการตอบสนองนโยบายของรัฐตั้งที่หน่วยงานต่าง ๆ คาดหวังได้ ความเจริญก้าวหน้าหรือความอยู่รอดของกลุ่มเช่นนี้จึงผูกติดอยู่กับตัวบุคคล ขึ้นอยู่กับความสามารถและความทุ่มเทของผู้นำกลุ่มคือผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน และความเอาใจใส่ของผู้สนับสนุนคือหน่วยงานทางราชการเท่านั้นเอง โดยที่สมาชิกที่มีผลประโยชน์มีส่วนได้เสียในกิจกรรมของกลุ่มนั้น ไม่ได้มีส่วนร่วมในการดำเนินงานและควบคุมการบริหารงานของกลุ่มเท่าใดนัก และเมื่อกลุ่มในปัจจุบันสูญเสียอุดมคติร่วมของชุมชน การทำหน้าที่ของกลุ่มเพียงแค่สนับสนุนปัจจัยการผลิตซึ่งไม่พ้นไปจากผลประโยชน์เฉพาะตัวเท่านั้น พลั้งในการเคลื่อนไหวของกลุ่มฯจึงไม่มีนัยสำคัญใด ๆ ในพื้นที่ประชาสังคมมากนัก

ขณะเดียวกัน เมื่อมีการแยกหมู่บ้านและปัญหาความขัดแย้งในกลุ่มออมทรัพย์หมู่ 5 ผู้ใหญ่ไสวและบรรดาลูกน้องใกล้ชิดก็ได้้นำแนวคิดเรื่องกลุ่มออมทรัพย์มาตั้งในหมู่ 8 มีสมาชิกเริ่มแรก 34 คน โดยดำเนินการทุกอย่างตามแบบแผนปฏิบัติจากทางราชการคล้ายกับกลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิตหมู่ 5 นั่นคือการทำกลุ่มออมทรัพย์ให้มีความเป็นแหล่งเงินทุนในหมู่บ้าน มีการตั้งศูนย์สาธิตทางการตลาด และการตั้งกฎระเบียบสำหรับการกู้ยืมเงิน ซึ่งเป็นปัญหาที่มีความเห็นไม่ตรงกับกรรมการกลุ่มออมทรัพย์หมู่ 5 เดิม

“การบริหารงานมันไม่ค่อยตรงใจกัน ระเบียบอะไรต่ออะไรมันไม่ตรงกัน ตอนนั้นเป็นกรรมการอยู่หมู่ 5 ด้วย ตั้งกฎระเบียบแล้วเราเห็นว่ามันไม่ถูกต้อง มีช่องโหว่...อย่างเช่น ผมจะกู้เงิน แต่ไม่มีโฉนด อีกคนจะกู้เหมือนกัน แต่มีโฉนด กรรมการก็ให้คนที่ไม่มีโฉนดกู้ เอาโฉนดค้ำ ที่นี้คนที่ไม่มีโฉนด คนจนก็อดกู้ ตามกฎเขาให้สมาชิกค้ำได้” (อาผู้ใหญ่ไสว, ข้อมูลจากการสัมภาษณ์)

จากที่เคยเห็นช่องโหว่ของกฎระเบียบการกู้เงินขณะอยู่ในกลุ่มออมทรัพย์ของหมู่ 5 เมื่อมาตั้งกลุ่มออมทรัพย์ในหมู่บ้านของตนเอง ผู้ใหญ่ไสวจึงอนุญาตให้คนที่ไม่มีโฉนดกู้เงินได้ โดยหาสมาชิก 2 คนเป็นผู้ค้ำประกัน และสมาชิก 2 คนนั้นจะต้องมีเงินฝากสัจจะรวมกันเท่ากับจำนวนเงินที่จะขอกู้ แต่ถ้าไม่มีโฉนด ไม่มีคนค้ำประกันให้ ก็จะได้เงินกู้เพียง 80% ของเงินสัจจะที่ตัวเองมีอยู่เท่านั้น การส่งเงินสัจจะกำหนดให้ต้องส่งทุกเดือน ถ้าขาดส่ง 3 เดือนติดต่อกันจะยกเลิกการเป็นสมาชิกทันที หากมีการขาดส่งก็จะส่งผลต่อการพิจารณาเงิน สำหรับกฎเกณฑ์ในการค้ำประกันก็คือ หากคนค้ำประกันกู้เงินจากกลุ่มไปจะไม่สามารถกู้เพิ่มหรือค้ำประกันใครไม่ได้ เว้นแต่จะใช้หนี้หมดก่อน และหมุนเวียนกันไป ทำให้คนค้ำประกันกับคนที่ต้องการกู้ไปเร่งรัดกันเอาเอง ระบบของกลุ่มอันนี้แตกต่างจากกฎของกองทุนหมู่บ้าน ที่ทั้งคนกู้และคนค้ำประกันสามารถค้ำประกันและกู้พร้อมกันไปได้ การใช้หนี้ของกลุ่มออมทรัพย์หมู่ 8 ก็ใช้ระบบที่ต่างจากหมู่ 5 เช่นกันคือ ให้สมาชิกสามารถผ่อนส่งเงินกู้ได้เป็นรายเดือน ไม่จำเป็นต้องใช้เงินคืนเป็นก้อน เพราะเห็นว่าชาวบ้านส่วนใหญ่ไม่มีเงินเป็นจำนวนมาก ๆ และบางที่ต้องไปกู้นอกระบบเพื่อมาจ่ายเสียดอกเบี้ยร้อยละ 5 บ้าง

ร้อยละ 10 บ้าง สำหรับดอกเบี้ยเงินฝากนั้นขณะนี้ใช้อัตราดอกเบี้ยร้อยละ 1 บาท/เดือนตามกฎหมายของพัฒนาชุมชน มีเงินปันผลสิ้นปีอีกร้อยละ 7 โดยแบ่งส่วนจากเงินปันผลมาเป็นเงินบำรุงการศึกษา 10% เพื่อสาธารณประโยชน์ 10% และการบริหารจัดการของกลุ่มอีก 10% เงินของกลุ่มฯ เดิมที่นั้นฝากกับธนาคารกรุงเทพ ภายหลังเปลี่ยนมาเป็นธนาคารกรุงไทย และสุดท้ายมาฝากที่ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ในปัจจุบัน ปัจจุบันกลุ่มออมทรัพย์หมู่ 8 มีสมาชิกอยู่ 223 คน จากที่เคยมีสูงสุดถึง 433 คน โดยมีสมาชิกกระจายอยู่ในหลายหมู่บ้านหลายตำบล

อย่างไรก็ดี การดำเนินงานของกลุ่มออมทรัพย์หมู่ 8 นี้ก็เกิดปัญหาเรื่องเดียวกันอีกครั้ง เมื่อกลุ่มต้องทำหน้าที่และมีบทบาทเข้าไปสู่การบริหารกิจการของกลุ่ม คือการตั้งร้านค้าของกลุ่มขึ้น ทั้งขายน้ำมันเชื้อเพลิง ปุ๋ย ยาฆ่าแมลง ฯลฯ ในราคาที่ถูกกว่าร้านข้างนอกและตลาดทั่วไป แต่ต่อมาไม่นานก็ประสบปัญหาสภาพคล่องของเงินหมุนเวียน เนื่องจากประธานเอาเงินไปหมุนเวียนส่วนตัว ร้านค้าจึงเลิกไป

“ตอนแยกหมู่บ้านมา เราก็มาปรึกษากันว่าจะตั้งกลุ่มออมทรัพย์ และก็มีการขายน้ำมัน ในปีเดียวกับที่เริ่มตั้งกลุ่มนั้นเอง แต่ขายอยู่ได้แค่ปีเดียว ประธานทำไม่ได้ เอาเงินไปใช้ ผู้ใหญ่ไสวแกใจสปอร์ต แต่แถมเงินหมุนไม่ทัน ทำให้เป็นหนี้ 30,000 บาท ผมเป็นเหรัญญิกก็ทวงมาเรื่อย สิ้นปีผมก็ทวง ผู้ใหญ่แกก็เคืองผมเหมือนกันนะ แต่จะให้ผมทวงชาวบ้านเหอ พอสิ้นปีแกก็ตั้งตารอดเป็นประธาน แล้วให้เอาเงินมาฝาก 30,000 ผมก็ไม่ยอมสิ ก็รู้อยู่ว่าจะมาเอาปันผลตอนต้นปี คนอื่นเขาก็แบ่งได้น้อยลงไปอีก เพราะตรงนั้นมันตั้ง 300 หุ่นนะ พอต้นปีแกก็เลยถอนหุ้นออกแล้วก็เอาเงินมาใช้ให้กลุ่ม ตอนนั้นสมาชิกก็ลาออกเยอะเหมือนกันล่ะ” (ลุงมัน, ข้อมูลจากการสัมภาษณ์)

สิ่งที่เกิดขึ้นกับการดำเนินงานของกลุ่มออมทรัพย์ทั้งหมู่ 5 และหมู่ 8 นี้ สะท้อนให้เห็นผลประโยชน์ขัดแย้งที่เกิดขึ้นเนื่องจากการจัดการทรัพยากรที่เป็นตัวเงิน จากการที่ทำให้ชาวบ้านมาพบกัน ร่วมงานกัน และช่วยเหลือกัน เชื่อมเป็นความสัมพันธ์ภายในชุมชนขึ้นมา ก่อให้เกิดกิจกรรมอื่น ๆ ตามมา เช่น การแลกเปลี่ยนแรงงาน การหมุนเวียนแก้ปัญหาดังต่าง ๆ ในชุมชน เมื่อมีผลประโยชน์เข้ามาเกี่ยวข้องมากขึ้น เงินจึงกลายเป็นที่มาสำคัญประการหนึ่งของความขัดแย้งในที่สุด นอกจากนี้ การเมืองในระดับท้องถิ่นก็เป็นอีกหนึ่งปัจจัยที่ทำให้ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของกลุ่มต้องกระเทาะกระเทือนไป และนำมาซึ่งการแบ่งแยกเป็นฝักเป็นฝ่าย โดยเฉพาะในช่วงที่มีการเลือกตั้ง ไม่ว่าจะเป็นการเลือกตั้งกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ส.ส. หรือสมาชิกสภาเทศบาล เนื่องจากประธานกลุ่มและสมาชิกต้องการสนับสนุนผู้สมัครคนละฝ่าย จึงเกิดเป็นปัญหาความขัดแย้งไม่พอใจและนำไปสู่การพาพรรคพวกที่มีความคิดเดียวกันถอนเงิน และลาออกจากการเป็นสมาชิกของกลุ่มออมทรัพย์ในที่สุด

“เลือกตั้งที่ไรเป็นต้องทะเลาะกันทุกที อย่างตอนเลือกตั้งผู้ใหญ่บ้านหลังจากที่ผู้ใหญ่ไสวลาออกจากผู้ใหญ่แล้วนะ (ราวพ.ศ.2536-2537) ตอนนั้นชาวบ้านแบ่งเป็น 2 ฝ่าย

ปรากฏว่าผลออกมาฝ่ายของผู้ใหญ่บุญช่วยได้ อีกฝ่ายเขาก็ไม่พอใจ เลยถอนสมาชิกออกไป 50 กว่าคน เงินตั้งสองแสนก็จ่ายให้ ยายากออกก็ออกไป เพื่อให้รู้ว่าอยู่หรือจะไปเมื่อไหร่ก็ได้ ช่วงนั้นเลย ‘หั่นตก’ เลย” (ลุงมัน, ข้อมูลจากการสัมภาษณ์)

ต่อมาเมื่อรัฐบาลมีนโยบายให้เงินสนับสนุนหมู่บ้านละหนึ่งล้านบาท หรือที่เรียกว่ากองทุนหมู่บ้านเมื่อปีพ.ศ.2544-2545 นั้น กลุ่มคนที่เข้ามาจัดการเงินจำนวนนี้ก็ยังคงเป็นคนกลุ่มเดิม ๆ ในชุมชน ได้แก่ กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน อบต. และบรรดากรรมการกลุ่มต่าง ๆ ที่กระตือรือร้นหรือใกล้ชิดกับเจ้าหน้าที่ของรัฐในหมู่บ้านนั่นเอง ดังนั้นจึงเป็นเรื่องปกติที่กรรมการของกลุ่มออมทรัพย์และกลุ่มกองทุนหมู่บ้านส่วนใหญ่จะเป็นคนกลุ่มเดียวกัน เช่น กรณีของกลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิตหมู่ 5 ยกกระบัตรนั้น ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านเอกชัยก็เป็นทั้งเหรัญญิกและกรรมการเงินกู้ของกลุ่มออมทรัพย์ และเป็นเลขานุการของกองทุนหมู่บ้านด้วย โดยมีผู้ใหญ่บ้านเป็นประธาน ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านเอกชัยมีหน้าที่ทำบัญชีทั้งของกลุ่มออมทรัพย์และกองทุนหมู่บ้าน ขณะที่กรณีของหมู่ 8 นั้นพยายามอย่างยิ่งที่จะแยกบัญชีระหว่าง 2 กลุ่มนี้ออกจากกัน เพื่อหลีกเลี่ยงปัญหาที่อาจจะเกิดขึ้นเมื่อมีความเกี่ยวข้องกับการจัดสรรเงิน

“ไม่ทำกองทุนฯ เพราะมันซ้ำซ้อนกัน ชาวบ้านเป็นสมาชิกทั้งสองที่ได้ แต่เราก็ต้องพิจารณาหลักฐาน ต้องให้แน่นกว่าปกติ เพราะเท่ากับเขาต้องใช้หนี้ 2 ทาง ต้องหาคนค้าไม่นั้นก็ต้องมีหลักทรัพย์ หรือจะเอาบัญชีสัจจะค้าก็ได้ โดยมากคนในหมู่บ้านจะรู้ว่าใครเป็นสมาชิกอะไรอยู่แล้ว คนบ้านเดียวกันเห็นหน้ากัน” (อาผู้ใหญ่บุญช่วย, ข้อมูลจากการสัมภาษณ์)

“ตอนแรกเขาก็จะเอามาให้ทำอยู่หรอก เขามารวมกับออมทรัพย์ แต่ไม่ไหว เราก็ต้องดูแลออมทรัพย์ คนอื่นเขาคิดว่าเขาทำได้ เขาจึงรับเอาไปทำ กรรมการกองทุนฯก็คนละชุดกับออมทรัพย์ สมาชิกบางคนก็ออกไปเข้ากองทุนหมู่บ้าน เราก็ไม่ว่า แต่ก็กลับเข้ามา ของเขานั้นมีตรวจสอบว่าจะเงินไปทำอะไร จริงไหม แต่ของเราไม่ถาม จะเอาไปเผาทิ้งก็ตามใจ เพราะเวลาให้กู้ เราดูที่สมุดค้า คนมันอยู่ละแวกเดียวกัน แต่เราไม่แข่งกับเขาหรอก เราค่อย ๆ ดัง” (ลุงเจริญ, ข้อมูลจากการสัมภาษณ์)

การเข้ามาของรัฐกับความเป็นไปในหมู่บ้าน

จากประสบการณ์ที่ต้องจัดการเรื่องราวสาธารณะต่าง ๆ ในหมู่บ้าน นับแต่การสร้างถนน การขุดคลอง การปรับปรุงผลิตผลทางการเกษตร ฯลฯ ในสมัยที่พระชูปเป็นผู้นำสำคัญ ซึ่งส่วนใหญ่เกิดขึ้นเนื่องจากการไม่ได้รับความช่วยเหลือใด ๆ จากทางราชการ เมื่อเกิดปัญหาหรือความเดือดร้อนขึ้นในหมู่บ้าน กลไกสำคัญสำหรับการแก้ปัญหาของชาวบ้านก็คือการร่วมมือกันแก้ปัญหาด้วยตัวเอง หรือพึ่งพาผู้มีอิทธิพลในท้องถิ่นมากกว่า ดังเช่น กรณีความขัดแย้งเรื่องการใช้น้ำบาดาลในหมู่บ้าน ชาวบ้านซึ่งผิดหวังจากการพึ่งพากลไกของรัฐ จะหันไปพึ่งพาผู้แทนระดับต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นสมาชิกสภาเทศบาล สมาชิกสภาจังหวัด หรือสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร เพื่อการช่วยเหลือเป็น

การส่วนตัว แล้วแต่ว่าช่องทางใดจะสามารถเข้าถึงระดับใดได้ ดังนั้น ทศนคติของชาวบ้านที่มีต่อเจ้าหน้าที่ของรัฐจึงไม่ค่อยเป็นไปในเชิงบวกนัก เพียงแต่ไม่ได้แสดงออกถึงความขัดแย้งซึ่งหน้า ดังที่ผู้ให้สัมภาษณ์บางคนกล่าวถึงการเข้ามาสนับสนุนการก่อตั้งกลุ่มต่าง ๆ ของเจ้าหน้าที่ของรัฐว่า

“ทางรัฐเหอ จะว่ายังไ่ดี จะว่าซุบมือเปิบก็หน้าเกลียด กลุ่มพอตั้งแล้วก็ค่อยเข้ามานิดๆ หน่อยๆ โดยมากพอเราจะขออะไรก็ไมให้ บอกว่าไม่มีงบฯ อย่างแค่สัญญา หรือสมุดออกม ทรัพย์สินนาคาร ไปขอเขาเขาก็ไม่ให้ เราต้องจัดทำกันเอง จ่ายกันไป ขอไปมันก็ไม่ได้ผลอะไร อย่างแต่ก่อนสมัยผู้ใหญ่ไสจะทำอะไรที่ ส่วนใหญ่จะต้องใช้งบฯของชาวบ้าน เพราะว่าขอ เทศบาลก็ไมให้ ขอใครก็ไมได้ กลายเป็นว่าต้องใช้แรงประชาชนมาช่วยกันสร้าง อย่างการสร้างหอกระจายข่าวก็ช่วยกันเอง พอสร้างเสร็จก็ยกให้สาธารณสุข ชาวบ้านทำกันเองก่อน ทั้งนี้ ทางการนะเข้ามาทีหลัง” (อาผู้ใหญ่บุญช่วย, ข้อมูลจากการสัมภาษณ์)

“ไม่กล้าเข้ามาหรอก เพราะฉันก็ว่าเอา พวกซื้อขนมมาหลอกเด็กเหี้ย ฉันรู้ พอเข้ามา ก็ให้ประกวดโน่นประกวดนี่ ได้โล่หมากก็ตั้งไม่รู้กี่อัน จนปลวกกินไปหมดแล้ว ได้ก็แค่ระดับจังหวัดเท่านั้น แล้วเขาก็ได้ผลงาน อย่างสมุดสัจจะนี่พัฒนาชุมชนเอามาให้ แต่ก่อนไม่เสียเงิน แต่เดี๋ยวนีต้องซื้อ ให้เหไปเอาที่อำเภอ แต่ยังไม่ตัวจักรใหญ่ก็คือ พัฒนาชุมชนอยู่ดี เขามีส่วนที่จะได้เงินอะไรมาได้ เวลากลุ่มฯเดือดร้อนก็ไปหาเขา เราต้องมีเขา ทำให้ชาวบ้านเชื่อถือ มีแก่นสาร เขาก็ต้องมีเรา เพื่อที่จะเอาข้อมูล ก็เขาเป็นคนริเริ่มตรงนี่” (ลุงเจริญ, ข้อมูลจากการสัมภาษณ์)

อาจกล่าวได้ว่า งานพัฒนาชุมชนและการฟื้นฟูชีวิตชนบท เป็นแนวคิดที่ได้รับการริเริ่มและกำกับให้นำไปสู่การปฏิบัติในทุกพื้นที่ทั่วประเทศโดยรัฐบาล โดยการกระตุ้นให้ชาวชนบทช่วยกันทำงานเพื่อวัตถุประสงค์ของงานพัฒนาและสนับสนุนนโยบายรัฐบาล การมีส่วนร่วมของประชาชนจึงเกิดขึ้นอย่างจำกัดและมักถูกชี้นำด้วยเจ้าหน้าที่ผู้ปฏิบัติของรัฐซึ่งเป็นผู้วางแนวทางทั้งหมดให้ความร่วมมือระหว่างรัฐกับชาวบ้านในชนบทจึงเป็นเพียงเรื่องของการกระจายข่าวสารข้อมูลและทรัพยากรสู่ชาวบ้านเท่านั้น ทศนคติของเจ้าหน้าที่ของรัฐยังคงมองว่าชาวบ้านเป็นผู้รับการพัฒนาอยู่ นั้นเอง โดยเฉพาะมุมมองของผู้ที่เป็นพัฒนาการดูแลพื้นที่ยกกระบัตร

“บทบาทของพัฒนาการต้องกระตุ้นสร้างจิตสำนึกแรงจูงใจให้คนในชุมชนมาออม ปกติชาวบ้านไม่มีความรู้สึกนี้ วัฒนธรรมหมู่บ้านไม่มีให้เก็บหอมรอมริบ ได้มาก็ใช้ไป เราต้องไปประชุมชาวบ้าน พูดจาชี้แนะให้คนในหมู่บ้านมารวมกัน จัดตั้งกลุ่มสัจจะ จิตสำนึกแบบนี้หล่อหลอมค่อนข้างยาก เมื่อก่อนชาวบ้านเขาก็รวมเงินกันแบบหลวมๆ อย่างลงแขกแบบเล่นแชร์อะไรแบบนี้ แต่ชาวบ้านทำตามวัฒนธรรมที่เคยทำมา มันไม่มีกฎเกณฑ์ชัดเจน มันอันตราย เราเลยลงไปช่วยทำให้มันเป็นระบบ เอาความรู้ทางบัญชีที่ถูกต้องตามหลักสากลค่อยๆ ใส่ให้เขาไป ตอนแรกเขาก็ต่อต้าน แต่ก็ค่อยๆ ซึมซับให้เขารูปร่างเข้ารอย เราเอาคู่มือให้เหรียญศึกษา พาไปดูงาน ไปอบรม ใหม่ๆ คนมานั่งฟังแนวทางก็ไม่อยากจะเอาด้วย กลัวจะโกงมั่ง ก็ไม่ร่วมมือ แต่นับวันมันเห็นเป็นรูปธรรม จากร้อยเป็นหมื่น บางคนมี

เงินสัจจะเป็นแสน ชาวบ้านได้ประโยชน์มากจากการออม วันละเล็กละน้อย เงินก็โตขึ้น ได้ดอกเบี้ย บัณฑิต บางกลุ่มที่ไม่สำเร็จ เพราะไม่มีวินัย ไม่มีการบริหารจัดการที่ดี แนวทางปฏิบัติจนได้ ปรับให้เข้ากับหลักสากล มันก็จะดีขึ้น” (พีสมศักดิ์, ข้อมูลจากการสัมภาษณ์)

กลุ่มประชาสังคมลักษณะนี้ แม้ว่าจะเคยมีพลังในการเคลื่อนไหวและกำหนดชะตาชีวิตของตัวเองเมื่อแรกตั้งกลุ่ม แต่ก็สามารถเปลี่ยนรูปกลายไปสู่กลุ่มประชาสังคมที่อิงและพึ่งพิงอยู่กับภาครัฐได้ ด้วยการใช้นโยบายและอำนาจการเมืองที่มีอยู่เข้ามาแทรกแซงและช่วงชิงพื้นที่ในภาคส่วนประชาสังคม ในนามของกลุ่มองค์กรระดับท้องถิ่นเช่นนี้นั่นเอง

“สภากาแฟ”

การรวมกลุ่มในลักษณะที่ผู้เขียนเรียกว่า “สภากาแฟ” ในงานศึกษาชิ้นนี้ ที่จริงแล้วมีลักษณะทางกายภาพของสถานที่ที่เป็นร้านค้าขายของกินของใช้ในชีวิตประจำวันในหมู่บ้าน ซึ่งเป็นสถานที่ที่ชาวบ้านมักจะมารวมกลุ่มพบปะพูดคุยอยู่เป็นประจำ จนเรียกได้ว่าเป็นพื้นที่สาธารณะในรูปแบบหนึ่ง “สภากาแฟ” ในบางหมู่บ้านเป็นร้านขายของชำ บางหมู่บ้านเป็นร้านขายกาแฟโบราณ บางหมู่บ้านก็เป็นร้านขายอาหาร ความน่าสนใจของ “สภากาแฟ” เหล่านี้ก็คือ การเป็นพื้นที่เปิดหรือพื้นที่สาธารณะ ซึ่งมีความเห็นและข้อมูลข่าวสารต่าง ๆ ของชุมชนไหลเวียนอยู่เป็นจำนวนมาก

ร้านค้าลักษณะต่าง ๆ เหล่านี้ นอกเหนือจากการขายสินค้าต่าง ๆ แล้ว ส่วนใหญ่มีกิจกรรมอย่างอื่นเกิดขึ้นร่วมด้วยแทบทุกร้าน ที่สำคัญคือการเป็นแหล่งรวมของข้อมูลข่าวสารต่าง ๆ ของหมู่บ้าน และเป็นพื้นที่ของการสื่อสารและการแลกเปลี่ยนข้อมูลต่าง ๆ ของชาวบ้านและทางราชการ เช่น เป็นที่กระจายข่าวของหมู่บ้าน ปิดประกาศแจ้งยอดเงินออม เงินกู้ และเงินปันผลของกองทุนหมู่บ้าน เป็นที่อ่านหนังสือพิมพ์ประจำหมู่บ้าน เป็นที่เก็บแบร์เปี้ยแบร์ เป็นที่ส่งเงินออมทรัพย์เงินกองทุน เป็นที่แลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารทั้งข่าวสารบ้านเมืองและราคาสินค้าผลผลิตของชาวสวน เป็นที่ขายหอย ทั้งไต่ดินและบนดิน นอกจากนี้ยังเป็นจุดที่ชาวสวนนำผลผลิตต่าง ๆ มาวางไว้ให้พ่อค้าคนกลางอีกด้วย ฯลฯ จากการศึกษาลักษณะของการรวมกลุ่มเช่นนี้ ผู้เขียนขอนำเสนอภาพกิจกรรมทางสังคมที่เกิดขึ้นใน “สภากาแฟ” จำนวนหนึ่ง เพื่อเป็นกรณีตัวอย่างให้เห็นการก่อตัวของกลุ่มประชาสังคมในลักษณะที่เน้นปฏิบัติการทางการสื่อสารเป็นสำคัญ อันเป็นหนึ่งในความหลากหลายของประชาสังคมอีกแบบหนึ่งดังต่อไปนี้

ร้านกาแฟของลุงสวด

ร้านของลุงสวดเป็นร้านขายกาแฟโบราณมีป้ายชื่อหน้าร้านว่า “ร้านเจริญแสงการค้า” แต่ทั่วไปแล้วรู้จักกันในชื่อว่าร้านลุงสวด เนื่องจากเจ้าของร้านชื่อสวด เป็นคนไทยเชื้อสายจีนอายุประมาณ 60 กว่าปี ตัวร้านตั้งอยู่ริมคลองดำเนินสะดวก บริเวณปากคลองตาปลั่งซึ่งเป็นคลองซอยของคลองดำเนินสะดวกอีกทีหนึ่ง ร้านลุงสวดอยู่ในเขตหมู่ 10 ของตำบลบ้านแพ้ว ร้านนี้เปิดขายกาแฟตอนเช้ามา 40 กว่าปีแล้ว ตั้งแต่สมัยรุ่นพ่อและเพิ่งเลิกกิจการไปในสมัยรุ่นลูกเมื่อประมาณ 2 ปีผ่านมานี้เอง เนื่องจากชาวบ้านที่มากินกาแฟมีจำนวนลดน้อยลงมาก สาเหตุสำคัญก็เป็นเพราะความเจริญและการพัฒนาต่าง ๆ ที่เข้ามาถึงหมู่บ้าน โดยเฉพาะการตัดถนนเชื่อมหมู่บ้านต่าง ๆ ทำให้วิถีชีวิตที่แต่เดิมเคยอาศัยคลองดำเนินสะดวกเป็นเส้นทางสัญจรสายหลัก ต้องปรับเปลี่ยนไปสู่การใช้รถและถนนมากขึ้น ร้านค้าต่าง ๆ ที่อยู่ริมคลองดำเนินสะดวกจึงค่อย ๆ หายไปปิดตัวเองลงทีละร้าน ร้านกาแฟของลุงสวดก็เช่นเดียวกัน ที่จริงนอกจากสาเหตุเรื่องจำนวนลูกค้าที่ลดน้อยลงจนทำให้กิจการไม่มีกำไรแล้ว ก็ยังประสบปัญหาที่ว่าบรรดารุ่นลูกรุ่นหลานไม่สนใจจะสืบทอดกิจการร้านค้าเหล่านี้ต่อ เพราะต่างแยกย้ายไปทำงานในกรุงเทพฯ หรือจังหวัดต่าง ๆ โดยเฉพาะการไปเป็นแรงงานรับจ้างในโรงงานอุตสาหกรรม และทำสวนส้มที่จังหวัดทางภาคเหนือ ร้านของลุงสวดจึงปรับ

เปลี่ยนรูปแบบจากการต้มน้ำขายกาแฟโบราณ มาเป็นตู้แช่ขายกาแฟกระป๋องสำเร็จรูป เครื่องดื่มบำรุงกำลัง น้ำอัดลม และขายอุปกรณ์เครื่องยนต์เรือ จำพวกไม้พาย น็อต น้ำมันเครื่อง และอุปกรณ์เครื่องใช้ในสวนแทน เนื่องจากว่ายังมีลูกค้าประจำจำนวนหนึ่งที่ต้องมานั่งกินกาแฟตอนเช้ามีดเมื่อแรกเปิดร้านอยู่เป็นประจำ แม้จะไม่มากเหมือนเก่าแต่ก็เป็นเหตุผลหนึ่งที่ทำให้ลุงฮวดยังต้องเปิดร้านขายกาแฟตั้งแต่ตีสี่อยู่ทุกวัน

ลุงฮวดเจ้าของร้านเล่าให้ฟังว่า แต่ก่อนจะมีร้านต้องพายเรือขายกาแฟไปตามคลองดำเนินสะดวกและคลองซอยสายต่าง ๆ ต่อมาภายหลังคลองดำเนินสะดวกมีเรือยนต์เพิ่มขึ้นมากจึงขึ้นมาตั้งร้านขายบนบก อยู่ตรงจุดตัดของคลองดำเนินสะดวกและคลองตาปลั้งแทน ร้านของลุงฮวดจึงกลายเป็นจุดแวะพักของบรรดาเรือโยง เรือพ่วง และเรือต่าง ๆ ที่ผ่านไปผ่านมาระหว่างราชบุรี-กรุงเทพฯ บ้างก็มาแวะพักกินกาแฟ นั่งคุยถึงเรื่องต่าง ๆ ระหว่างพักเรือ บ้างก็มาแวะกินกล้วยเดี่ยวร้านข้าง ๆ นอกจากบรรดาเรือขนส่งสินค้าเหล่านี้แล้ว ร้านของลุงฮวดยังกลายเป็นตลาดปากซอยที่มักจะมีเรือขายของต่าง ๆ มาจอดพักและจอดเทียบหน้าร้านขายของอยู่เสมอ เริ่มตั้งแต่เรือขายเนื้อหมูที่จะมาจอดเทียบหน้าร้านตั้งแต่เช้ามีด ประมาณตี 4 ตี 5 โดยจะมีลูกค้าจำนวนหนึ่งพายเรือมาซื้อเป็นประจำ ก่อนจะพายเข้าไปเร่ขายตามคลองซอยต่าง ๆ ลักประมาณ 6-7 โมงเช้า นอกจากเรือขายเนื้อหมูแล้วยังมีเรือขายของอื่น ๆ มาจอดเทียบเป็นประจำตลอดทั้งวัน ทั้งเรือขายน้ำแข็ง ขายผัก ผลไม้ ขายกล้วยเดี่ยว ขายหอยทอด ขายขนม ฯลฯ

“ที่นี้ก็เรียกสภากาแฟมาแต่เดิมแหละ เพราะแต่ก่อนมีกาแฟขงาย แล้วก็มีคนมานั่งกินกันไปคุยกันไป ประมาณช่วงปี.ศ.2506-2509 คนจะเยอะมาก นั่งกันที่ 20-30 คน เห็นจะได้ เขาก็จับกลุ่มคุยกัน บางทีก็เรื่องเดียวกัน บางทีก็แล้วแต่คุยกลุ่มใครกลุ่มมันก็มี” (ผู้ใหญ่นวมพงศ์, ข้อมูลจากการสัมภาษณ์)

“ร้านนี้เปิดตั้งแต่ตี 4 ครึ่ง ก็จะมีคนมานั่งตรงหน้าบ้านแล้ว เป็นอย่างนี้มาตั้งแต่สมัยเตี้ยแกยังไม่ตาย ตอนนั้นก็ยังขายกาแฟโบราณอยู่ สมัยก่อนคนเยอะมาก นั่งกันอยู่หน้าร้านเนี่ย เป็นสิบ ยี่สิบคนก็มี เพราะมันเป็นจุดพักระหว่างทางของบรรดาเรือขายของ เรือพ่วงเข้ากรุงเทพฯ ฯลฯ ข้าง ๆ ร้านแต่ก่อนก็มีร้านขายกล้วยเดี่ยว คนผ่านไปผ่านมาก็มาแวะกินกาแฟ กินกล้วยเดี่ยว บางทีก็มาซื้อหมูจากเรือขายหมูเป็นประจำทุกวัน เรือน้ำแข็งก็จะมาจอดที่ท่าหน้าร้าน ลงน้ำแข็งเสร็จก็ไปต่อ เรือพวกนี้ส่วนใหญ่เป็นเรือที่วิ่งเร่ขายอยู่ตามคลองต่าง ๆ พอสายหน่อย-6 โมงกว่า ๆ ก็จะวิ่งเข้าไปขายตามคลอง ที่ร้านจะมีคนมาคอยเรียกซื้อของ มีเรือเร่ขายของมาจอดแวะพักเป็นประจำทุกวัน” (ลุงฮวด, ข้อมูลจากการสัมภาษณ์)

เรื่องที่พูดคุยกันส่วนใหญ่เป็นเรื่องของการทำมาหากิน เรื่องราวทั่วไปในชีวิตประจำวัน ที่ร้านลุงฮวดจะมีโทรทัศน์ให้ดู มีหนังสือพิมพ์วางไว้ให้อ่าน มีร้านขายกล้วยเดี่ยวของเพื่อนบ้านเปิดอยู่ข้าง ๆ กัน ยิ่งเสริมความคึกคัก เพราะเป็นจุดพักของพวกเรือพ่วงเรือโยงต่าง ๆ พอตี แต่เมื่อถนนหนทางสะดวกสบายและเชื่อมโยงกันทั่วถึง การขนส่งสินค้าและผลผลิตทางการเกษตรก็ทำได้

สะดวกขึ้น การใช้คลองจึงไม่ค่อยสะดวกดังแต่ก่อน นอกจากนี้การมีตลาดนัดกระจายตัวอยู่ทั่วไปในหมู่บ้าน ก็ยังเป็นปัจจัยที่ทำให้คลองดำเนินสะดวกคลายความคึกคักลงไป ร้านค้าเหล่านี้รวมถึงร้านของבקเล็งจึงต้องปิดร้าน เนื่องจากลูกค้าน้อยลงมากจนขาดทุนในที่สุด

“แต่ก่อนร้านลุงฮวดนี้คึกคักมาก เพิ่งจะเริ่ม ๆ น้อยลงเอาก็ตอนประมาณปี 2518 ที่เริ่มมีถนน เริ่มสร้างรถกัน พอคนน้อยลง ชายขาดทุน แกก็เลยเลิกขาย ร้านก้วยเตี้ยวนี้ก็เพิ่งจะเลิกขายเมื่อไม่กี่ปีมานี้เอง ที่มาแทนอีกอย่างคือตลาดนัด มีมาสักประมาณ 10 ปีหลังนี้ได้ พอถนนไปได้สะดวก คนก็ไปทางรถหมด เพราะไปกันได้ทั้งหมด ไปตลาดก็สะดวก ไปซื้อของนครปฐมก็สะดวก แต่ก่อนต้องรอซื้อตามเรือที่มาเร่ขาย บางทีไม่มีก็ต้องฝากซื้อกัน พอเปลี่ยนไปอย่างนี้ ร้านตามคลองก็เลยเจียบเหงา ททยอยปิดร้านกันหมดละ” (ลุงเกียง, ข้อมูลจากการสัมภาษณ์)

แต่ลุงฮวดก็ยังคงเปิดร้านขายกาแฟด้วยตู้แช่เครื่องดื่มสำเร็จรูปของแกต่อไป เนื่องจากว่าแม่กิจการร้านกาแฟจะขาดทุน แต่หน้าที่แม่ของร้านกาแฟตอนเช้าก็ยังคงทำหน้าที่ของแม่อยู่ นั่นคือการเป็นแหล่งพบปะพูดคุยแลกเปลี่ยนความคิดเห็นของชาวบ้านในละแวกใกล้เคียง ที่ต้องมาเป็นกิจวัตรประจำทุกวัน จากสภากาแฟจึงจึงปรับเปลี่ยนมาเป็นสภากาแฟกระป๋องสำเร็จรูปและเครื่องดื่มบำรุงกำลัง จำพวกเอ็ม กระทั่งแดง และลูกทุ่งแทน เนื่องจากลานหน้าร้านลุงฮวดไม่เคยขาดผู้คนมานั่งพูดคุยทุกเช้าเลย

ประเด็นของการสื่อสารพูดคุยให้พื้นที่เปิดแห่งนี้ ส่วนใหญ่เป็นเรื่องราวข่าวสารที่เกิดขึ้นทั่วไปในหมู่บ้าน และในชีวิตประจำวัน ทั้งเรื่องการเมือง เศรษฐกิจ และสังคม นอกจากนี้ บริเวณหน้าร้านลุงฮวดตรงที่เป็นลานให้ผู้คนที่นั่งคุยนั้น มักจะมีประกาศข่าวสารของทางการปิดไว้ด้วยเสมอ ทั้งเรื่องกองทุนหมู่บ้าน กลุ่มออมทรัพย์ แจกยอดเงินออม เงินกู้ และเงินปันผล เรื่องยาเสพติด และประกาศของทางราชการอื่น ๆ นอกจากนี้ลูกค้าบางคนของבקเล็งก็เป็นสมาชิกอบต. เป็นผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน ซึ่งหากต้องการการสื่อสารหรือแลกเปลี่ยนความคิดเห็นในเรื่องเหล่านี้ก็จะเข้ามาพูดคุยในร้านเสมอ ดังนั้น การพูดคุยบางทีจึงเป็นเรื่องกองทุนหมู่บ้านบ้าง เรื่องของงบประมาณบ้าง เรื่องสร้างถนนในหมู่บ้านบ้าง จนอาจกล่าวได้ว่ามีประเด็นสาธารณะไม่น้อยทีเดียวที่ไหลเวียนและผ่านการตัดสินใจกันในร้านกาแฟแห่งนี้

“ไม่รู้เป็นอะไร ว่างไม่ได้ต้องมา ไม่มาไม่ได้ รู้สึกกระวนกระวายต้องมา มาที่นี่แล้วจะรู้ทุกเรื่อง”

“พอตื่นเช้าตี 4 กว่าก็วิ่งเรือมาก่อนเลย มากันอย่างนี้ทุกวันละ ไม่รู้ทำไมต้องมา แต่ก็มากันทุกวันตั้งแต่สมัยพ่อนุ่น มาคุยกัน บางทีเราก็ไม่รู้บางเรื่อง พอมาที่นี่ก็รู้หมดละ พวกที่มานั่งกันประจำก็มีประมาณ 5-6 คน มานั่งคุยกันอย่างเนี้ยแหละ เวลากินกาแฟ คุยกันหลายเรื่อง มีเรื่องอะไรก็เอามาคุยกัน เรื่องทั่วไปในหมู่บ้านก็คุย ใครแต่งงาน ใครตาย วัดมีงานอะไร เรื่องทำมาหากินก็คุย เรื่องข้าวของ ผลผลิตที่เก็บเกี่ยวว่าได้ตั้มัย ส่วนใหญ่ก็ทำ

สวณะ อย่างราคามะนาวก็มาถามกันว่าขายไปราคาเท่าไร มีคุยเรื่องการเมืองบ้าง สงครามอิรักบ้าง พอคุยกันสักพักต่างคนก็ซื้อของกลับบ้าน แยกย้ายเข้าบ้านใครบ้านมัน ไปทำสวนกันต่อ“ (พิริยา, ข้อมูลจากการสัมภาษณ์)

ร้านชำของป่าพวง

ร้านป่าพวงเป็นร้านขายของชำ ตั้งอยู่ในคลองตาปลั่งหรือคลองพระยาศรีพิพัฒน์ ซึ่งที่ดินบริเวณละแวกใกล้เคียงร้านป่าพวงนั้นล้วนเป็นที่ดินของบรรดาเครือญาติใกล้ชิดของป่าพวงทั้งสิ้น เนื่องจากการตั้งบ้านเรือนสมัยก่อนเป็นครอบครัวใหญ่ สร้างบ้านอยู่รวมกันเป็นกลุ่มญาติ 2-3 บ้าน เมื่อแต่งงานก็ตั้งบ้านแยกครอบครัวออกไปอยู่ในละแวกใกล้เคียง จึงเรียกได้ว่ามีความสัมพันธ์ทั้งแบบที่เป็นเครือญาติทางสายเลือดและการแต่งงาน ความเป็นครอบครัวขยายและมีเครือญาติมากมาย ทำให้ตระกูลบริเวณนี้ค่อนข้างใหญ่โต เป็นที่รู้จักของชาวบ้าน และเข้าไปเกี่ยวข้องกับการบริหารบ้านเมืองได้ง่าย ดังจะเห็นได้จากการสืบทอดตำแหน่งผู้ใหญ่บ้านจากรุ่นพ่อไปยังรุ่นลูก รุ่นแล้วรุ่นเล่า จนสืบทอดันตระกูลไปได้ถึงการเป็นกำนันคนแรกของบ้านแพ้ว จากทุนทางสังคมวัฒนธรรมและความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดกับเจ้าหน้าที่บ้านเมืองเช่นนี้ ทำให้ร้านป่าพวงกลายเป็นหนึ่งในศูนย์กลางการสื่อสารของชุมชน

ร้านชำของป่าพวงมีสินค้าหลากหลายประเภท ทั้งขนมขบเคี้ยว เครื่องใช้ในครัวเรือน เครื่องปรุงอาหาร ไปจนถึงข้าวสารอาหารแห้ง ปลากระป๋อง น้ำอัดลม ฯลฯ มีกาแฟซองแบบโบราณขายตอนเช้า เป็นที่อ่านหนังสือพิมพ์ของหมู่บ้าน เป็นจุดที่ชาวบ้านเอาผลผลิตทางการเกษตรมาฝากขายหรือรวบรวมเพื่อส่งต่อไปขายยังตลาดข้างนอกหมู่บ้าน และยังมีตู้และหม้อต้มก๋วยเตี๋ยวตั้งอยู่ด้วย ซึ่งจะขายเฉพาะวันเสาร์-อาทิตย์เท่านั้น เนื่องจากวันธรรมดาผู้คนแวะเวียนเข้าร้านเป็นบางช่วงคือเฉพาะช่วงเช้าและเย็น แต่จะคึกคักมากกว่าในวันเสาร์อาทิตย์ นอกจากนี้ในร้านป่าพวงยังมีโทรทัศน์จอใหญ่อยู่หน้าตักไม้ขนาดใหญ่ให้ชาวบ้านได้นั่งดูอีกด้วย

ร้านป่าพวงเปิดขายมาประมาณ 30 ปีแล้ว โดยเปิดร้านตั้งแต่ 6 โมงเช้า ชาวบ้านละแวกใกล้เคียงก็จะค่อยๆ ทอยมาที่ร้าน โดยพายเรือกันมา มีทั้งผู้หญิงและผู้ชาย ส่วนใหญ่ที่มาწყัยตอนเช้าจะเป็นผู้ชาย และมีอาชีพทำสวน เรื่องราวที่พูดกันในงานสนทนา ส่วนใหญ่ก็เป็นเรื่องทั่วไป เช่น เรื่องราคาพืชผัก การทำสวน ค่าขาย เชื้อราคาของต่าง ๆ เป็นต้น อ่านหนังสือพิมพ์บ้าง พอเวลาล่วงราว 8 โมงเช้า สภากาแฟตอนเช้าก็ค่อย ๆ ลาวง ต่างคนต่างพายเรือเข้าสวนทำงานกันหมด หลังจากนั้นร้านก็จะเงียบ นานๆ ที่จึงจะมีเรือผ่านมาซื้อของเล็ก ๆ น้อย ๆ หรือแวะคุยทักทายบ้าง จนกระทั่งตอนเย็น ๆ บรรดาแม่บ้านก็จะออกมาจากสวนเพื่อจ่ายกับข้าวบ้าง แวะซื้อของเล็ก ๆ น้อย ๆ บ้าง ความคึกคักของร้านป่าพวงอยู่ที่วันเสาร์-อาทิตย์ เนื่องจากชาวบ้านในละแวกใกล้เคียงจะพายเรือกันออกมาดูมวดยู้ นั่งเชียร์กันหน้าโทรทัศน์เครื่องใหญ่ในร้านนั่นเอง

“ร้านนี้เปิดมาตั้งแต่ปี 16 พอเช้าก็มากันแล้ว ทั้งเรือพาย เรือเครื่องมาจอดกินกาแฟหน้าร้าน ส่วนใหญ่ก็หน้าเดิม ๆ ทั้งนั้น กินข้าวร้อน กาแฟร้อนกัน คุยกันสักพักก็กลับไปทำ

สวน ฟรุ้งนี้ค่อยมาใหม่ ดูมวยก็แค่สนุกสนานกัน พนันก็มีบ้าง...ดูคนเดียวมันไม่มัน” (พี่ตาล, ข้อมูลจากการสัมภาษณ์)

“ร้านแกมีทุกอย่างพร้อม เย็นๆ คอเหล้าจะตั้งวง พอเสาร์-อาทิตย์ก็มีพนันมวย เย็นๆ มีไฮโลเล่นด้วยหลังบ้าน แต่เขาเล่นกันไม่ได้ดื้อร้อน ไม่ข้ามวันข้ามคืน เคยมีตำรวจมาเหมือนกัน แต่เราเป็นผู้ใหญ่ก็รับประกันว่าไม่มีปัญหา ถ้าเกิดอะไรขึ้นเราจะรับผิดชอบเอง เพราะเป็นชาวบ้านทำสวนกันทั้งนั้น และร้านป่าพวงพอ 2 ทุ่มก็ปิด ขายแค่นั้น เคาะประตูก็ไม่เปิด” (ลุงผู้ใหญ่ไพฑูรย์, ข้อมูลจากการสัมภาษณ์)

ร้านกาแฟของลุงสวดและร้านชาของป่าพวงนี้ อาจมีความเป็นประชาสังคมในลักษณะที่เป็นพื้นที่เปิดของการติดต่อสื่อสารกันระหว่างชาวบ้านที่มากินกาแฟ หรือมีกิจกรรมอื่น ๆ ที่ร้านทั้งสองเป็นประจำ จนเกิดความรู้สึกร่วมกันทางใจต่อการมีปฏิสัมพันธ์ทางสังคมกับสมาชิกคนอื่น ๆ แม้ว่าเรื่องราวที่พูดคุย ถกเถียง และแลกเปลี่ยนกันนั้นอาจจะไม่ได้นำไปสู่การจัดการเชิงนโยบาย หรือการมีส่วนร่วมทางการเมือง หรือการตัดสินใจใด ๆ ได้โดยตรง แต่สถานที่แบบนี้ก็เป็นเวทีที่จำเป็นสำหรับการสื่อสารแสดงความคิดเห็นของชาวบ้าน โดยที่พวกเขารู้สึกเป็นเจ้าของ เป็นกันเอง กล้าแสดงออกซึ่งความเห็นร่วมและความเห็นแย้งได้อย่างเสรีและเท่าเทียม เนื่องจากคุณสมบัติที่สำคัญของพื้นที่แบบนี้คือ การเป็นอิสระจากอำนาจทางการเมืองและไม่เกี่ยวข้องกับผลประโยชน์ทางธุรกิจ วัฒนธรรมการกินกาแฟและการอ่านหนังสือพิมพ์ก็เป็นอีกส่วนหนึ่งที่ทำให้ปฏิสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกที่มาเป็นประจำได้พูดคุย ถกเถียง และแสดงความเห็นต่อเรื่องต่าง ๆ เป็นไปอย่างสนุกสนานและมีรสชาติมากขึ้น ซึ่งในบางครั้งอาจเป็นการนำไปสู่ความเห็นร่วมกันและมีส่วนไปถึงการจัดการเรื่องราวต่าง ๆ ในชุมชนได้โดยไม่รู้ตัว

ร้านชาของลุงฉลองกับการแก้ปัญหาเรื่องน้ำประปา

บ้านของลุงฉลองอยู่ในเขตพื้นที่หมู่บ้านหนึ่งของตำบลยกกระบัตร ด้านหน้าที่ติดริมถนนแบ่งส่วนเป็นร้านขายของชำเล็ก ๆ น้อย ๆ จำพวกเครื่องดื่ม ขนมขบเคี้ยว มีตู้โทรศัพท์สาธารณะตั้งอยู่หน้าบ้านพอดี อีกด้านหนึ่งของบ้านลุงฉลองสร้างเป็นเรือนแถวชั้นเดียวไว้ให้เช่า คนเช่าส่วนใหญ่เป็นพวกแรงงานรับจ้างที่ทำงานในโรงงานอุตสาหกรรมแถวมหาชัย ลุงฉลองอายุ 72 ปี มีอาชีพปอกมะพร้าวขายส่ง เลี้ยงตัวอยู่กับภรรยาและหลานอีก 1 คน จากการที่บ้านเป็นร้านค้าและความตรงไปตรงมาทำให้ลุงฉลองเป็นที่รู้จักและคนคบหาสมาคมมากมาย จนกระทั่งลุงและพรรคพวกใกล้ชิดอีก 6 คนได้รับเลือกจากเทศบาลตำบลหลักห้าให้เข้าไปร่วมเป็นกรรมการชุมชนของหมู่บ้าน และการเข้าไปเป็นกรรมการชุมชนนี้เอง ที่ทำให้ลุงสำรวจและพวกต้องรวมกลุ่มกันจัดการปัญหาเรื่องน้ำกินน้ำใช้ในหมู่บ้านด้วยตัวเอง

แต่ก่อนชาวบ้านในเขตหมู่บ้านนี้ใช้น้ำจากคลองดำเนินสะดวกและคลองซอยที่แยกมา ส่วนน้ำกินก็ใช้น้ำฝน เมื่อน้ำเริ่มเสียจึงได้มีการวิ่งเต้นขุดบ่อบาดาลของหมู่บ้านขึ้นมาในสมัยที่ผู้ใหญ่เสริมยังเป็นผู้ใหญ่บ้านอยู่ (ก่อนหน้าที่ยกกระบัตรจะถูกรวมอยู่ในเขตเทศบาลตำบลหลักห้า) โดย

ทำการขุดอยู่ในบ้านของผู้ใหญ่เอง ซึ่งมีชาวบ้านเพียง 10 กว่าครัวเรือนในละแวกใกล้เคียงเท่านั้นที่ได้รับประโยชน์จากบ่อนี้ และผู้ใหญ่เสริมก็จะเป็นผู้ดูแลจัดการเรื่องสาธารณูปโภคต่างๆ ในหมู่บ้าน อาทิ การวางท่อประปาไปตามบ้านต่างๆ ผู้ใหญ่จะช่วยจัดการส่วนหนึ่ง โดยให้ชาวบ้านรวมกันเก็บเงินบ้านละ 500 บาทเป็นค่าติดตั้งมาตรวัดน้ำ และมีการเก็บค่าน้ำหน่วยละ 5 บาท เนื่องจากมีงบประมาณสำหรับสร้างแท็งก์น้ำเท่านั้น แท็งก์น้ำที่หนึ่งของหมู่บ้านจึงอยู่ในบ้านผู้ใหญ่เสริม ส่วนแท็งก์น้ำที่สองตั้งอยู่กลางหมู่บ้าน (เรียกว่าแท็งก์บ้านพี่เขียว) กระจายน้ำไปสู่ชาวบ้านส่วนใหญ่ในหมู่บ้านกว่า 200 ครอบครัวยุติ เป็นระยะทางทั้งสิ้น 9 กิโลเมตร สร้างเมื่อปี 2542 ซึ่งตอนนั้นผู้ใหญ่เสริมยังไม่หมดวาระการเป็นผู้ใหญ่บ้าน แท็งก์น้ำ 2 ซึ่งสูงกว่าจึงได้ต่อเชื่อมกับแท็งก์น้ำที่ 1 น้ำก็ไหลไปสู่แท็งก์น้ำ 1 แต่เนื่องจากขณะนั้นชาวบ้านยังมีจำนวนไม่มาก อีกทั้งผู้ใหญ่เสริมก็ยังไม่ได้ทำฟาร์มไก่และวังปลา น้ำจึงยังไหลดีอยู่ น้ำประปาของหมู่บ้านเริ่มมีปัญหาในช่วงปี 2543 เมื่อผู้ใหญ่ทำฟาร์มไก่ใช้ซึ่งต้องใช้น้ำมากนั่นเอง เนื่องจากทำให้น้ำไหลไปสู่ชาวบ้านไม่ทั่วถึง

ในช่วงเวลาเดียวกันนี้เองที่ยกกระทาเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของเทศบาล ประกอบกับตำแหน่งผู้ใหญ่บ้านหมดวาระลง ข้อกำหนดของเทศบาลระบุให้มีตัวแทนชุมชนเข้ามาทำหน้าที่เป็นกรรมการชุมชน ดูแลด้านต่าง ๆ แทนผู้ใหญ่บ้าน รวมถึงการจัดการเรื่องสาธารณูปโภคในหมู่บ้านด้วย ประธานชุมชนหมู่ 1 คือลุงสมเดชจึงมีความคิดที่จะรับเอาการจัดการน้ำประปามาเป็นหน้าที่ของกลุ่มกรรมการ แต่การไปรับภาระในการจัดการน้ำมาครั้งนี้ ลุงสมเดชยังรับเอาหนี้สินของการจัดการน้ำในอดีตมาอีกจำนวนหนึ่ง ซึ่งเป็นจุดสำคัญที่ทำให้ลุงฉลองและพวกไม่เห็นด้วย จนกลายเป็นความขัดแย้งและพวกลุงฉลองพากันลาออกจากการเป็นกรรมการชุมชนในที่สุด

“ตอนเจาะบ่อนี้ในบ้านของผู้ใหญ่เสริม ก็เริ่มเห็นว่าผู้ใหญ่เสริมเอาน้ำไปใช้ส่วนตัว เพื่อกิจการเลี้ยงไก่ของแก ชาวบ้านเดือดร้อนเพราะแกปล่อยน้ำเสียด้วย ในลำคลองหน้าบ้านนะแหละ พอชาวบ้านไปร้องเรียนเทศบาล (หลักห้า) ก็ไม่มีใครทำอะไร แต่ตอนนั้นแกก็ไม่ได้ปล่อยน้ำเสียแล้ว ชาวบ้านเขาก็รู้กันแต่ก็ทำอะไรไม่ได้ เพราะผู้ใหญ่แกก็เป็นคนที่มีอิทธิพลมากพอสมควร พ่อตาแกก็เป็นผู้ใหญ่มาก่อน ไปขอแกว่ากรรมการชุมชนจะดูแลเรื่องน้ำเอง แกบอกว่าขาดทุนอยู่นะ เอาใบเสร็จมาให้ดู มีหนี้ค่าไฟค้างอยู่อีกหมื่นกว่าบาท แกก็โอนมาให้ทั้งบ่อ ทั้งหนี้ ที่นี้ในกรรมการเขาก็จะไม่เอา ไม่เอาได้ไง ก็ไปขอเขามาแล้ว ก็เลยขัดใจกัน เพิ่งจะมาไม่ลงกันกับผู้ใหญ่เสริมก็เรื่องน้ำนี่แหละ คนอื่นเลยต้องไปเจรจา” (ลุงสมเดช, ข้อมูลจากการสัมภาษณ์)

“เรื่องน้ำนี้เริ่มจากผู้ใหญ่เสริมทำหนังสือขอขอบาดาลจากกรมโยธาฯ แล้วก็ได้มา และผู้ใหญ่เขาก็ดูแลเก็บค่าไฟอยู่ตอนนั้น พอมีกรรมการชุมชนขึ้นมาทำหน้าที่ โดยมีตาสมเดชเป็นประธาน ก็ได้ไปพูดจาขอ บางทีก็กระทบกระทั่งกับผู้ใหญ่เสริม เพราะอยากดูแลบ่อบาดาลนั่นเอง ผู้ใหญ่เสริมแกฉลาด แกก็ให้ไปบอกกับเทศบาลเอง ก็โอนให้กรรมการชุมชนเข้ามาดูแลแทนตั้งแต่นั้น แต่พอโอนได้ 3 เดือน submerge ก็เสีย พวกกรรมการก็ช่วยกันออกเงินรวมได้ 12,000 บาทไปเปลี่ยน ใช้ได้อาทิตย์เดียวเสียอีกแล้ว คราวนี้กรรมการเลย

ใช้วิธีไปกู้เงินจากผู้ใหญ่เสริมมา 29,000 บาท ตอนนี้กรรมการเป็นหนี้รวม 39,000 บาท เพื่อหามาใช้ซ่อมบ่อนี้ (บ่อบ้านพี่เขี้ยว) คิดดูละกัน วันนั้นที่ submerge เสีย เราก็คิดว่าลัวน้ำ น้ำในหมู่บ้านเลยไม่ไหล ต้องไปจ้างช่างจากนครปฐมมาทำ 3 คน กับพวกเราว่า 10 คน ผู้ใหญ่เสริมก็มาดู ซ่อมกัน 4 หุ่บยังไม่เสร็จ รอถึงตี 1 ให้น้ำขึ้นไปเก็บได้ระดับก่อนจึงปล่อยน้ำให้ชาวบ้าน” (อาบัญชา, ข้อมูลจากการสัมภาษณ์)

สรุปแล้ว การจัดการเรื่องน้ำประปาของหมู่ 1 ยกกระบัตรจึงยังอยู่ในความดูแลของกลุ่มลุงฉลอง และพรรคพวก เมื่อมีปัญหาอะไรทางกลุ่มก็ช่วยกันแก้ไขเฉพาะหน้าไปก่อน โดยเฉพาะเรื่องเงินกู้ส่วนตัวที่ต้องใช้ในการซ่อม ตลอดจนการเก็บค่าน้ำรายเดือน ซึ่งขณะนี้ ลุงฉลองเป็นหนี้ที่เกิดจากการจัดการเรื่องน้ำประปาอยู่ 30,000 บาท และมีการคุยกันในกลุ่มผู้ดูแลเรื่องน้ำว่า จะขอขึ้นค่าบริการเป็น 10 บาท/เดือน จากแต่เดิมที่เคยเก็บเพียง 6 บาท และเก็บค่ามาตรวัดน้ำอีกบ้านละ 5 บาทต่อเดือน เพื่อมาเป็นทุนสำรองสำหรับจ่ายค่าดำเนินการทั้งหมด ซึ่งกระบวนการทั้งหมดที่เกิดขึ้นในการจัดการปัญหาเรื่องนี้ยับยั้งจากการดำเนินการอย่างเป็นทางการในกลุ่มกรรมการชุมชน ไปสู่การพูดคุยถกเถียงและตัดสินใจในร้านขายของชำของลุงฉลองและพรรคพวก โดยที่ทางเทศบาลและกรรมการชุมชนส่วนอื่นไม่ได้เข้ามารับผิดชอบร่วมเลย

ในส่วนของการแก้ปัญหาน้ำใช้ไม่พอนั้น ก็ได้มีการนัดประชุมชาวบ้านก่อนจะไปเจรจากับผู้ใหญ่เสริมขอตัดท่อใหม่ที่เชื่อมแท็งก์น้ำ 1 และ 2 ไว้ก่อน โดยใช้วิธีทำหนังสือเขียนแจกให้ชาวบ้านรู้ และประกาศทางหอกระจายข่าว หลังจากการประชุมทางคนกลุ่มนี้ก็ได้ไปเจรจากับผู้ใหญ่เสริมขอตัดท่อที่เชื่อมอยู่ ผู้ใหญ่เสริมก็ไม่ว่าอะไร เพราะได้เตรียมการติดต่อขอแท็งก์น้ำที่ 3 ไว้แล้ว โดยใช้ความสัมพันธ์ส่วนตัวที่มีกับทางราชการของบจ.จากอบจ.ผ่านทางสจ. ด้วยการล่ำซื้อชาวบ้านในละแวกนั้นประมาณกว่า 20 บ้าน และในที่สุดก็มีการขุดบ่อบาดาลที่ 3 โดยกรมโยธาธิการเข้ามาดำเนินการให้จนเรียบร้อยในบ้านผู้ใหญ่เสริมนั่นเอง ชาวบ้านส่วนใหญ่จึงใช้น้ำจากบ่อบาดาลกลางหมู่บ้านเพียงบ่อเดียว

ปัจจุบัน แม้ว่าลุงฉลองและกรรมการอีกส่วนหนึ่งจะผิดหวังจากการเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของกรรมการชุมชน ซึ่งควรจะมีหน้าที่ความรับผิดชอบโดยตรงในการจัดการปัญหาของชุมชน จนพากันลาออกจากการเป็นกรรมการชุมชนแล้วก็ตาม แต่ก็ยังคงจัดการดูแลเรื่องการจัดการน้ำประปาของหมู่บ้านนี้อยู่ต่อไป จนกว่าทางเทศบาลจะเลือกตั้งใหม่ และแต่งตั้งกรรมการชุดใหม่เข้ามาดูแลต่อ ดังนั้น สถานที่ทำงานของลุงฉลองและพวกจึงเป็นร้านขายของชำและลานหน้าบ้านของลุงนั่นเอง ซึ่งจะมีบรรดาพรรคพวกเพื่อนฝูง ตลอดจนญาติผู้ใหญ่บ้าน กำนันแะเวียงเข้ามาทักทาย พูดคุยอยู่เป็นประจำทุกวัน อีกเหตุผลหนึ่งก็เนื่องจากว่าคนกลุ่มนี้ยังมีตำแหน่งสำคัญ ๆ อยู่ในกองทุนหมู่บ้านและกลุ่มออมทรัพย์ร่วมด้วย การตัดสินใจในเรื่องราวสาธารณะต่าง ๆ จึงเกิดขึ้นบ่อยครั้งผ่านการประชุมที่ลานหน้าบ้านอย่างไม่เป็นทางการตลอดวันเช่นนี้

เรื่องราวของลุงฉลองกับการจัดการเรื่องน้ำประปาของหมู่บ้าน เป็นอีกลักษณะหนึ่งของการรวมกลุ่มประชาสังคมในระดับชุมชน ที่อาศัยจิตสำนึกสาธารณะ ความเป็นอิสระจากผลประโยชน์ใด ๆ ทั้งทางการเมืองและการเงิน รวมกลุ่มกันเคลื่อนไหวและเข้าไปมีส่วนร่วมในการจัดการเรื่องน้ำประปา ซึ่งเป็นประเด็นสาธารณะของชุมชน โดยไม่พึ่งพิงอำนาจการเมืองและหน่วยงานของรัฐ แม้ว่าสิ่งที่เกิดขึ้นอาจจะเป็นเพียงปฏิบัติการทางสังคมชั่วคราวของกลุ่มเพื่อนสนิทที่มาพบปะพูดคุยในเรื่องต่าง ๆ ร่วมกันเป็นประจำ อาจไม่ได้นำไปสู่การตั้งเป็นกลุ่มที่เป็นทางการ หรือกำหนดเป้าหมายเคลื่อนไหวในเรื่องสาธารณะอื่น ๆ อย่างยั่งยืนถาวร แต่ประสบการณ์การต่อสู้ต่อรองของลุงฉลองและพวกก็เป็นสิ่งหนึ่งที่สะท้อนให้เห็นว่า ประชาสังคมสามารถเกิดขึ้นได้ในทุกระดับ อาจเป็นเพียงจุดเล็ก ๆ ในหมู่บ้าน และมีลักษณะที่หลากหลาย อาจเพียงเป็นกลุ่มเพื่อนสนิทมาพูดคุยกัน อาจเพียงไม่ต้องการเข้าไป “ยุ่ง” กับรัฐหรืออำนาจการเมือง หรืออาจต้องการเคลื่อนไหวเพื่อผลประโยชน์สาธารณะ นอกจากนี้ ก็ยังสะท้อนให้เห็นว่า ชาวบ้านมีความสามารถในการจัดการกับความขัดแย้งที่พวกเขาต้องเผชิญหน้าและดำรงอยู่ในชุมชนร่วมกันได้อย่างมีศิลปะ โดยไม่ต้องเป็นกำหนดยุทธศาสตร์ในการต่อสู้ต่อรองใด หากแต่เกิดขึ้นอย่างเป็นธรรมชาติในการพูดคุย ถกเถียงในพื้นที่สาธารณะเหล่านั้นนั่นเอง

กลุ่มอนุรักษ์ประเพณีและวัฒนธรรมมอญที่เจ็ดริ้ว

การรวมกลุ่มในลักษณะที่เรียกว่า กลุ่มอนุรักษ์ประเพณีและวัฒนธรรมมอญที่ตำบลเจ็ดริ้วนี้ ที่จริงไม่ได้เป็นการรวมตัวจัดตั้งเป็นกลุ่มก้อนหรือองค์กรที่เป็นทางการแต่อย่างใด หากแต่เป็นเพียงการรวมตัวกันชั่วคราวครั้งชั่วคราวของชาวบ้าน เมื่อยามที่วัดเจ็ดริ้วซึ่งเป็นศูนย์กลางของชุมชนมีงานประเพณีสำคัญ ๆ ของชาวไทยและชาวมอญเท่านั้น ลักษณะของการรวมกลุ่มคล้ายจะเป็นกลุ่มผู้ถือศีลที่มักจะมาถือศีลกันทุกวันพระ ด้วยความที่ชาวบ้านในตำบลเจ็ดริ้วมีรากเหง้าที่มาทางชาติพันธุ์เดียวกัน ต่างสืบทอดวัฒนธรรมความเป็นมอญมาเช่นเดียวกัน จึงทำให้ปัจจุบันยังคงรักษาประเพณีเดิมไว้ได้ค่อนข้างมาก แม้ว่าบางส่วนจะเริ่มเลือนหายไปจากชีวิตเด็กรุ่นใหม่บ้างแล้วก็ตาม โดยเฉพาะการใช้ภาษามอญในการพูดสื่อสารในชีวิตประจำวัน และการเข้าร่วมประเพณีท้องถิ่นบางอย่าง การจัดงานประเพณีที่ยิ่งใหญ่ที่สุดในรอบปีของชาวมอญเจ็ดริ้วก็คือ ประเพณีสงกรานต์ ซึ่งจะมีพิธีกรรมและกิจกรรมตามแบบมอญผสมผสานรวมอยู่ด้วย เนื่องจากถือเป็นวันปีใหม่มอญ เช่น การกวนกะละแม การเล่นทรายมอญ และการแห่ธงตะขาบ (ใช้ผ้าสีสดใสทำเป็นธงยาวลักษณะคล้ายตะขาบ แขนงไว้ที่เสาอยู่ในบริเวณวัด เปลี่ยนปีละหนึ่งครั้งทุกวันสงกรานต์) นอกจากนี้ก็มีการทำบุญตามประเพณีพุทธ ตามวันสำคัญทางศาสนาเช่นเดียวกับที่อื่น ๆ เช่น ตักบาตรน้ำผึ้งในช่วงวันพระกลางเดือน 10 ล้างเท้าพระในวันออกพรรษา เป็นต้น

เมื่อมีงานประเพณีขึ้น วัดเจ็ดริ้วก็จะเป็นศูนย์กลางของทุกกิจกรรม นับแต่เริ่มต้นคิด วางแผน เตรียมการ แบ่งหน้าที่รับผิดชอบ จนกระทั่งจบพิธีกรรมหรือประเพณีในแต่ละครั้ง ผู้ที่มีบทบาทสำคัญในการจัดงานแต่ละครั้งก็คือ บรรดาผู้นำของชุมชนด้านต่าง ๆ ซึ่งส่วนใหญ่เป็นผู้ชาย ทั้งที่เป็นฆราวาสหรือภิกษุ ผู้ใหญ่บ้าน สมาชิก อบต. กรรมการตัวแทนจากหมู่บ้านต่าง ๆ เข้ามาร่วมกันคิดเป็นหัวเรี่ยวหัวแรง และแบ่งแยกหน้าที่กระจายกำลังกันไปทำงานในแต่ละส่วนตามรับผิดชอบ กลุ่มผู้ชายเหล่านี้มักจะมีการพบปะพูดคุยกันเป็นประจำบนศาลาการเปรียญวัดเจ็ดริ้วอยู่แล้วทุกวัน การตกลงตัดสินใจร่วมกันจึงมักจะเริ่มต้นบนศาลา ก่อนจะขยับลงมาเข้าสู่การประชุมอย่างเป็นทางการในที่ทำการ อบต. ซึ่งอยู่ด้านล่างในบริเวณวัดเจ็ดริ้วนั่นเอง ด้วยความที่เป็นชุมชนที่ยึดมั่นในประเพณีและชาติพันธุ์มอญอยู่มาก ทำให้การแบ่งบทบาทหน้าที่ตามเพศในหมู่ชาวมอญเจ็ดริ้วนี้ยังมีอิทธิพลอยู่ในชีวิตประจำวันอย่างยิ่ง ดังจะเห็นได้จากการที่ผู้ชายจะมีบทบาทเป็นสำคัญในการทำงานและการประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ กระทั่งการฟังเทศน์บนศาลาวัดก็ยังมีแยกพื้นที่ระหว่างหญิงและชายให้อยู่คนละฝั่งศาลาไม่ปะปนกัน ความคิดในการจัดเตรียมงานประเพณีแต่ละครั้งจึงส่งผ่านความคิดจากผู้ชายมาสู่ผู้หญิงในฐานะที่เป็นผู้ปฏิบัติ ผู้หญิงในสังคมมอญมีส่วนร่วมในการตัดสินใจในเรื่องราวสาธารณะของชุมชนน้อยมากหรือแทบไม่มีเลย

“มาเจอกันทุกวันพระนั่นแหละ เหมือนกับสภากาแฟนะ พอถึงวันนี้มีงานศพด้วย ส่วนใหญ่เวลาวัดมีงานบวช งานแต่ง งานศพก็จะมานั่งตั้งวงกินชาไปคุยกันไปอย่างนี้ละ 7-8 คนนี่ก็เป็นกรรมการวัดบ้าง กรรมการวัดมีตั้ง 40 คน บางคนก็เป็นอบต. มาตั้งกะเข้าคุยกันเรื่อยไปจนเพล พอบ่ายก็แยกย้ายบ้านใครบ้านมัน จัดงานที่ก็คุยกัน ช่วยกัน ใครจะทำ

อะไรก็แบ่ง ๆ กันไป บอกต่อ ๆ กันไป ใครอยากจะช่วยถึงเวลาเขาก็มาตัวเอง เต็มวัดไปหมด งานของวัด มีอะไรยังไม่เสร็จ หรือจะจัดงานอะไรวันไหนก็คุย ๆ กัน ไม่ต้องมีประชุมอะไรหรอก แต่อยู่บนวัดพูดนินทาไม่ได้ เรื่องไม่ดีก็ไม่พูดด้วยพระไต่ยืน สงกรานต์นี้งานใหญ่นะ มีแห่ปลา แห่นก แห่รถ มีกลองยาว มีแตร มีเครื่องสาย อย่างธงตะขาบที่เห็นก็พวกลุงนี้แหละช่วยกันทำ ผู้หญิงก็เย็บผ้าตัดผ้า อ้อ..ปอยผมที่ติดตรงปลายธงตะขาบนะเหวรอ มันเป็นความเชื่อมาแต่เดิม สมัยก่อนผู้ชายมอญไว้มวยผม เอามาติดตรงก็กันไม่ให้หัวล้าน เกิดมาก็เห็นเขาทำกันแล้ว เราก็ทำกันต่อไปให้ลูกหลานเห็น แต่อย่างภาษาเนี่ย เด็กสมัยนี้ไม่พูดมอญกันแล้ว ได้แต่ฟังพ่อแม่พูด สมัยก่อนยังมีเรียนกันที่วัด สมัยนี้ไม่มีแล้ว เด็กมันอาย” (ลุงยอด, ข้อมูลจากการสัมภาษณ์)

การอนุรักษ์ประเพณีและวัฒนธรรมมอญที่เจ็ดริ้ว กลายมาเป็นประเด็นสาธารณะของชุมชน เนื่องจากความสอดคล้องต้องกันระหว่างกระแสแนวคิดที่ตระหนักถึงภูมิปัญญาพื้นบ้าน การอนุรักษ์และความภาคภูมิใจในวัฒนธรรมท้องถิ่น กระแสความคิดเรื่องการรื้อฟื้นวัฒนธรรม ซึ่งส่งผ่านมาทางหน่วยงานจัดการความรู้สมัยใหม่อย่างโรงเรียน ริเริ่มขึ้นโดยครูเมตตาที่สอนระดับชั้นมัธยมต้นอยู่ที่โรงเรียนวัดเจ็ดริ้ว ครูเมตตาพยายามจะถ่ายทอดเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชาติพันธุ์มอญให้แก่เด็กนักเรียนรุ่นหลัง ด้วยการสอดแทรกความรู้ ทั้งด้านภูมิปัญญาท้องถิ่น ประเพณีและวัฒนธรรมมอญของชาวเจ็ดริ้วเข้าไปในวิชาเรียน เพื่อให้เป็นไปตามหลักสูตรการเรียนการสอนแบบบูรณาการกับท้องถิ่น โดยการเชิญผู้ทรงคุณวุฒิ ผู้เฒ่าผู้แก่หรือชาวบ้านที่ชำนาญในภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านต่าง ๆ ในเจ็ดริ้ว เช่น เจ้าอาวาสวัดเจ็ดริ้วมาให้ความรู้เรื่องภาษามอญ ยายฉลาด ร้อยอำแพง ซึ่งจะถนัดเรื่องภาษา ประเพณี พิธีกรรมและการละเล่นตามความเชื่อดั้งเดิมของมอญ และบอน ร้อยอำแพง ที่ชำนาญการทำลอบจับปลา การเล่นทะเลมอญ มาพูดบรรยายถึงเรื่องเล่าและเรื่องราวต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับความเป็นมอญ ทั้งในแง่ของภาษา ประเพณีต่าง ๆ และอาชีพของคนมอญ ที่นี้ให้เด็กนักเรียนฟัง นอกจากนี้ยังส่งเสริมให้เด็กนักเรียนกลับไปสอบถามข้อมูลจากพ่อแม่ ผู้ปกครอง หรือญาติพี่น้องของตนเอง หรือคนเฒ่าคนแก่ผู้รู้ในท้องถิ่น และเขียนเรียงความเกี่ยวกับประเพณีและวัฒนธรรมมอญ แล้วนำผลงานมาจัดเป็นนิทรรศการเพื่อให้เห็นภาพรวมของวิถีชีวิตของท้องถิ่นตัวเอง และพยายามให้นักเรียนชั้นต่าง ๆ เข้าไปมีส่วนร่วมในการจัดงานประเพณีต่าง ๆ ที่วัดเจ็ดริ้วอย่างสม่ำเสมอ เพื่อให้ให้นักเรียนได้ซึมซับประเพณีของชาวมอญ ด้วยความหวังว่าสิ่งเหล่านี้จะนำไปสู่การตระหนักรู้คุณค่า และสืบทอดเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชาวมอญต่อไป

ขณะเดียวกัน ก็สอดคล้องพอดีกับกระแสแนวคิดประชาสังคมหรือชุมชนเข้มแข็ง ที่ส่งผ่านมาทางหน่วยงานฝ่ายปกครอง ซึ่งในทางรูปธรรมก็คือการให้ชาวบ้านจัดตั้งกลุ่มในชุมชนขึ้นมาทำกิจกรรมทางสังคมต่าง ๆ ร่วมกัน กลุ่มอนุรักษ์ประเพณีและวัฒนธรรมมอญจึงกลายเป็นทางออกที่ลงตัวของทั้งสองแนวคิด ที่หลายหน่วยงานต้องการจะเข้ามามีส่วนร่วมด้วย เนื่องจากเอกลักษณ์ทางชาติพันธุ์ของเจ็ดริ้วเป็นสิ่งที่โดดเด่นเป็นเอกลักษณ์มากที่สุด เป็นทุนทางวัฒนธรรมที่น่าสนใจที่สุด และจะเป็นตัวอย่างของประชาสังคมที่ใช้ชาติพันธุ์และวัฒนธรรมมาเป็นพื้นฐานสำคัญสำหรับการรวมกลุ่มชาวบ้าน โดยมีประเพณีและพิธีกรรมต่าง ๆ เป็นประเด็นสาธารณะของชุมชน แต่ในทาง

ปฏิบัติแล้ว แง่มุมเชิงวัฒนธรรมบางประการกลับทำให้การเคลื่อนไหวเรื่องนี้ไม่ราบรื่นสวยงามอย่างที่คิด เนื่องจากการที่เพศชายมีบทบาทสูงในการออกความเห็น เป็นผู้ตัดสินใจในเรื่องราวสาธารณะต่าง ๆ พื้นที่ของการแสดงความเห็น ถกเถียง พุดคุย และกำหนดสิ่งต่าง ๆ เหล่านี้รวมศูนย์อยู่ที่วัดเจ็ดริ้ว ซึ่งเพศชายผูกขาดมาแต่เดิม ผู้หญิงซึ่งมีสถานะเป็นรองจึงเป็นเพียงผู้ปฏิบัติตามข้อกำหนดเหล่านั้นตลอดมา

“กลุ่มอนุรักษ์ประเพณีและวัฒนธรรมที่ว่าเนีย ไม่ได้มีการจัดตั้งเป็นทางการอะไรหรอก รวมตัวกันที่หนึ่งเวลาวัดมีงาน ก็เท่านั้นเอง ใจพีนะอยากทำเป็นศูนย์วัฒนธรรมท้องถิ่น แต่ฝืนก็ยังไม่อีกไกล เพราะไม่มีคนสนับสนุน ต้องคนมีพลังพอสมควรที่พอจะทำอะไรเป็นเรื่องเป็นราว แต่อบต.เขาก็ไม่ได้ให้ความสำคัญกับการอนุรักษ์วัฒนธรรมประเพณีเท่าไร อย่างเวลาเขาประชุมเรื่องอะไรกัน เขาก็ไม่ได้ให้เข้าร่วมตัดสินใจอะไร คิดกันเสร็จแล้วค่อยมาประสานกับทางโรงเรียนว่าจะเอาเด็กเท่าไร อาจเป็นเพราะเราเป็นผู้หญิง ตอนประชุมเขาก็คุยกับครูผู้ชายอีกคนหนึ่ง ซึ่งไม่ใช่คนที่นี่ เขาจึงไม่ค่อยสนใจ สังคมเราก็ไม่ได้ให้เกียรติผู้หญิงด้วย เราออกแรงคนเดียวก็ทำไม่ไหว แต่ปีนี้จะฟื้นฟูการตักบาตรน้ำผึ้ง จะพาเด็กนักเรียนไปร่วมงานที่วัด ให้เขาเห็นของดั้งเดิมที่พ่อแม่ปู่ย่าตายายเคยทำกันมา” (ครูเมตตา, ข้อมูลจากการสัมภาษณ์)

ความขัดแย้งที่เกิดขึ้นในกรณีนี้ จึงกลายเป็นความขัดแย้งเงียบ ๆ ระหว่างการดำรงไว้ซึ่งแบบแผนปฏิบัติตามขนบธรรมเนียมเดิมที่ให้ความสำคัญกับเพศชาย และความต้องการเข้าไปมีส่วนร่วมในกิจการสาธารณะอย่างเท่าเทียมในฐานะที่เป็นพลเมืองของผู้หญิง เรื่องราวของการรวมกลุ่มและสถานะที่เป็นรองของเพศหญิงในวัฒนธรรมมอญที่เจ็ดริ้ว จึงยังเป็นสิ่งที่จะต้องต่อสู้กันต่อไป กลุ่มอนุรักษ์ประเพณีของครูเมตตา ซึ่งส่วนตัวแล้วอาจอาศัยบทบาทหน้าที่ความเป็นครูที่ทุกคนให้ความเคารพนับถือ เอาชนะข้อจำกัดเรื่องเพศสภาพในวัฒนธรรมมอญได้ไม่ยากนัก และอาจจะนำไปสู่การจัดตั้งเป็นศูนย์วัฒนธรรมท้องถิ่นดังตั้งใจได้ในอนาคต หากแต่ความพยายามรวมกลุ่มทำกิจกรรมของตนเองของผู้หญิงมอญในระดับชาวบ้านนั้น การเอาชนะกรอบคิดในทางวัฒนธรรมเช่นนี้ยังเป็นเรื่องที่ยากยิ่งอยู่ ดังตัวอย่างในกรณีที่สามของประธานกลุ่มแม่บ้านกลุ่มหนึ่งไม่ให้ภรรยาทำงานลักษณะนี้ และทำให้กลุ่มแม่บ้านกลุ่มนี้ต้องยุบตัวเองลงไปที่สุดในที่สุด ผู้หญิงกับประชาสังคมสำหรับกรณีนี้ จึงอาจเป็นอะไรที่ต้องเกาะเกี่ยวกับกระแสหรืออยู่ภายใต้การนำของผู้ชายต่อไปก่อน เนื่องจากการให้ความสำคัญกับวัฒนธรรมและชาติพันธุ์ที่เป็นแรงยึดเหนี่ยวสำคัญของชุมชน

บทที่ 4

บทสรุป

จากตัวอย่างของการศึกษาพื้นฐานของประชาสังคม ผ่านรูปธรรมของปฏิบัติการทางสังคม ในลักษณะของการรวมกลุ่มต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในระดับชุมชนของบ้านแพ้วข้างต้น เราจะเห็นได้ว่าภาพของประชาสังคมในระดับหมู่บ้านหรือชุมชนนั้น เกิดขึ้นและดำเนินไปอย่างไร้แบบแผนตายตัวในหลายลักษณะด้วยกัน การรวมตัวเป็นกลุ่ม ชมรม สมาคม หรือองค์กรของชาวบ้านในปริมณฑล สาธารณะอาจเกิดขึ้นอย่างกระจัดกระจายในทุกที่ ดำเนินไปในหลายรูปแบบ และถูกกำกับความเป็นไปของกลุ่มด้วยหลายปัจจัย ทั้งที่เป็นประชาสังคมที่อาศัยพึ่งพิงใกล้ชิดกับรัฐ หรือกลุ่มองค์กรที่จัดตั้งขึ้นเพื่อตอบสนองต่อนโยบายของภาครัฐ ในรูปแบบที่มีการจัดโครงสร้างความสัมพันธ์ภายในกลุ่มอย่างเป็นทางการ เช่น การจัดตั้งกลุ่มกองทุนหมู่บ้าน กลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มแม่บ้าน ฯลฯ เป็นประชาสังคมในแบบที่ดำเนินไปด้วยความสัมพันธ์ทางสังคมที่มีเครือข่ายตึงเครียด หรือโครงสร้างความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์เป็นสิ่งยึดเหนี่ยวสำคัญของกลุ่ม ซึ่งตั้งกลุ่มเพื่อช่วงชิงทรัพยากรและโอกาสที่เข้ามายังชุมชนในรูปแบบต่าง ๆ หรือเป็นประชาสังคมในแบบที่อาศัยความสนิทสนมของกลุ่มเพื่อนบ้านใกล้ชิด เป็นแรงยึดเหนี่ยวสำคัญของกลุ่ม ที่เพียงพบปะพูดคุย แลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารในชีวิตประจำวันเท่านั้น ไปจนถึงการเป็นประชาสังคมที่เป็นอิสระจากอำนาจการเมืองและผลประโยชน์ส่วนตัว มีการรวมตัวของสมาชิกที่เข้มแข็ง ทำกิจกรรมอาสาสาธารณะ และเป็นพลังในการแก้ไขปัญหาสาธารณะของชุมชนด้วยตัวเองหรือร่วมกับภาครัฐ

ด้วยลักษณะของประชาสังคมที่บรรดานักคิดต่าง ๆ ได้นำเสนอไว้นั้น โดยภาพรวมแล้วสรุปได้ว่าประชาสังคม หมายถึง การเป็นพื้นที่เปิดหรือเป็นช่องทางและโอกาสในการแสดงออกซึ่งความเห็นต่าง ๆ โดยเฉพาะความเห็นในเรื่องการจัดการเรื่องราวสาธารณะของชุมชนหรือกิจกรรมทางสังคมอื่น ๆ การเคลื่อนไหวเพื่อผลประโยชน์สาธารณะที่กว้างกว่าผลประโยชน์เฉพาะตัว และความพยายามมีส่วนร่วมในการกำหนดชะตากรรมของชุมชน ประชาสังคมนั้นจะต้องมีสถานะเป็นอิสระจากการกำกับของภาครัฐหรือการเมืองที่เป็นทางการ และภาคตลาดหรือธุรกิจเพื่อหากำไร รวมถึงองค์ประกอบของประชาสังคมในด้านอื่น ๆ โดยเฉพาะมิติในเชิงอารมณ์ความรู้สึก อันได้แก่การเห็นถึงคุณค่าของความรู้สึกที่สมาชิกมีความรัก มีความเอื้ออาทรต่อกัน ความสมานฉันท์ มีมิตรภาพ เห็นอกเห็นใจ มีความไว้วางใจ ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน มุ่งหาความยุติธรรม ความเท่าเทียมและความถูกต้อง และมีความอดกลั้นต่อความขัดแย้ง เคารพและเปิดกว้างยอมรับในความแตกต่างหลากหลาย รวมถึงการที่สมาชิกของประชาสังคมมีความกระตือรือร้นเอาการเอางาน มีอุดมคติร่วมกัน มีความเชื่อร่วมกัน มีการเรียนรู้ร่วมกัน และมีจิตสำนึกร่วมกัน

การสำรวจการดำรงอยู่ของประชาสังคม ผ่านกลุ่มองค์กรลักษณะต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในระดับชุมชนที่บ้านแพ้วแสดงให้เห็นว่า การรวมกลุ่มในระดับชุมชนมีรูปแบบและลักษณะที่แตกต่างหลากหลาย

หลาย เกิดขึ้นและดำเนินไปด้วยหลายปัจจัย และกระจัดกระจายอยู่ทั่วไปตามภาคส่วนต่าง ๆ ในพื้นที่สาธารณะของชุมชน กลุ่มต่าง ๆ เหล่านี้มีการผสมผสานระหว่างลักษณะการรวมกลุ่มแบบจารีตของท้องถิ่น ที่อิงอยู่กับระบบความสัมพันธ์แบบเครือญาติหรือแบบอุปถัมภ์หลวม ๆ กับลักษณะที่เป็นการรวมกลุ่มแบบประชาสังคมตามตัวแบบของทฤษฎีจากตะวันตก อย่างไรก็ตาม กลุ่มแต่ละประเภทที่เกิดขึ้นในพื้นที่สาธารณะของสังคมนั้น มิได้เกิดขึ้นลอย ๆ ไร้จุดมุ่งหมายเสียทีเดียว หากแต่ดำเนินไปภายใต้เงื่อนไขทางประวัติศาสตร์สังคมหนึ่ง ๆ สอดคล้องพอเหมาะพอดีกับสถานการณ์ทางสังคมและวัฒนธรรมเฉพาะตัวของแต่ละท้องถิ่น และมีเหตุผลเชิงการทำหน้าที่ของกลุ่มเหล่านั้นที่แตกต่างกันไปในแต่ละช่วงเวลา เป็นต้นว่า การเกิดกลุ่มยกกระบัตรสามัคคีช่วงที่โครงการพัฒนาชนบทลุ่มน้ำแม่กลองเข้ามาในหมู่บ้าน ก็เนื่องจากความต้องการร่วมกันของชาวบ้านและกลุ่มคนที่ทำงานพัฒนาชนบท ในการที่จะแก้ไขปัญหาความทุกข์ยากเดือดร้อนของชาวบ้าน การเกิดสโมสรโรตารีในช่วงที่โรงพยาบาลบ้านแพ้วกำลังประสบปัญหาวิกฤตศรัทธาจากชุมชน ก็แสดงให้เห็นถึงความต้องการที่จะมีส่วนร่วมในการจัดการกับปัญหาสาธารณะของชุมชนโดยกลุ่มคนชั้นกลางที่กระตือรือร้น มีความพร้อมที่จะเข้ามาช่วยเหลือสังคมชุมชนของตนเอง หรือแม้แต่การเกิดกลุ่มในระดับเล็ก ๆ ที่เคลื่อนไหวอยู่ในระดับหมู่บ้าน เช่น การรวมกลุ่มเพื่อแก้ปัญหาเรื่องน้ำประปาหมู่บ้านของยกกระบัตร ก็ล้วนเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นเมื่อคนในสังคมหรือชุมชนต่างตระหนักถึงความสำคัญของการเข้ามารวมกลุ่ม เพื่อการแก้ไขสถานการณ์ปัญหาที่เดือดร้อนร่วมกัน หรือเป็นประเด็นผลประโยชน์สาธารณะของชุมชนอย่างใดอย่างหนึ่งทั้งสิ้น

แม้ว่าแต่ละกลุ่มประชาสังคมจะมีลักษณะของการก่อตัวทางประวัติศาสตร์สังคม หรืออาจมีที่มาต่างกันไปตามเหตุปัจจัยที่ต่างกัน แต่ลักษณะหนึ่งที่มีร่วมกันก็คือ เป็นกลไกหนึ่งของความพยายามของภาคสังคมในการเปิดพื้นที่ หาช่องทางและโอกาสเพื่อเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งในการรับผิดชอบกับการจัดการเรื่องราวของชุมชนตัวเอง โดยไม่คิดพึ่งพาอาศัยหน่วยงานของทางราชการ การเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการกับเรื่องราวของชุมชนนี้ อาจอยู่ในรูปของการแสดงความคิดเห็น การร่วมตัดสินใจ ไปจนถึงการร่วมมือร่วมใจทำกิจกรรมเพื่อชุมชน และกำหนดความเป็นไปของชุมชนได้ด้วยตัวเอง ซึ่งในความเป็นจริงแล้วสิ่งเหล่านี้ยังมีความแตกต่างหลากหลายเป็นลักษณะเฉพาะตัวของการรวมกลุ่มในแต่ละท้องถิ่น

ในงานวิจัยชิ้นนี้ ผู้ศึกษาขอประมวลสรุปภาพของประชาสังคมออกเป็น 3 ลักษณะด้วยกัน คือ (1). ประชาสังคมในลักษณะที่อิงอยู่กับรัฐและตลาด (2). ประชาสังคมในลักษณะที่มีพื้นที่อยู่ในภาคสังคม และ (3). ประชาสังคมที่อยู่ในภาคส่วนปัจเจกหรือปริณทลส่วนตัว ทั้งนี้ จะอาศัยลักษณะองค์ประกอบของประชาสังคม ตามที่นักคิดต่าง ๆ มีความเห็นร่วมกัน โดยจะนำเสนอภาพในมิติต่าง ๆ ของประชาสังคมเหล่านี้พิจารณาใน 4 ประเด็นด้วยกัน ดังนี้คือ

1. ในแง่ของสมาชิกของกลุ่มประชาสังคมนั้น ได้แก่ การที่สมาชิกของประชาสังคมมีความกระตือรือร้นเอาการเอางาน มารวมกลุ่มกันโดยมีวัตถุประสงค์บางอย่างร่วมกัน มีอุดมคติร่วมกัน มีความเชื่อร่วมกัน และนำไปสู่การมีจิตสำนึกร่วมกันในที่สุด สมาชิกมีการติดต่อสื่อสารกัน แลก

เปลี่ยนความเห็น และมีการเรียนรู้ร่วมกันในปฏิบัติการทางสังคม ทั้งนี้จะพิจารณาถึงรูปแบบและลักษณะของการใช้สื่อของกลุ่มประกอบด้วย

2. มิติในเชิงอารมณ์ความรู้สึกของสมาชิก ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของแรงยึดเหนี่ยวของความสัมพันธ์ทางสังคม ได้แก่ การเห็นถึงคุณค่าของความรู้สึกที่สมาชิกมีความเอื้ออาทรต่อกัน มีความรัก ความสมานฉันท์ มีมิตรภาพ เห็นอกเห็นใจ มีความไว้วางใจและเชื่อถือกัน ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน โดยใช้ความสมัครใจเป็นสำคัญ ต้องการเห็นความเป็นธรรมและผลประโยชน์ของคนส่วนใหญ่ในสังคม ต้องการมีส่วนร่วมทางสังคม มุ่งหาความยุติธรรม ความเท่าเทียมกัน และความถูกต้อง และมีความอดกลั้นต่อความขัดแย้ง เคารพและเปิดกว้างยอมรับในความแตกต่างหลากหลาย

3. ในแง่ของลักษณะและสถานะของกลุ่ม ได้แก่ การที่กลุ่มมีลักษณะเป็นอิสระ เป็นตัวของตัวเอง มีอิสรภาพทางความคิดและอุดมคติ ไม่ขึ้นอยู่กับรัฐและตลาด นั่นคือการที่ประชาสังคมมีสถานะอยู่ระหว่างภาครัฐหรือระบบการเมืองที่เป็นทางการ และตลาดซึ่งเป็นภาคส่วนที่แสวงหากำไร มีโครงสร้างและเครือข่ายของปฏิสัมพันธ์หรือความสัมพันธ์ในสังคม มีระบบการจัดการในระดับกลุ่ม โดยมีปฏิวัติกกรรมทางสังคมเป็นพื้นฐาน

4. ในแง่ของการทำหน้าที่ (function) ของกลุ่มนั้น พิจารณาถึงการมุ่งผลประโยชน์ของกลุ่ม ซึ่งอาจมีการทำกิจกรรมที่หลากหลาย มีบทบาทในการสร้างสรรค์ ก่อตั้งขึ้นมาเพื่อสาธารณะประโยชน์ หรืออาจเป็นการสะท้อนปัญหาและต่อรองผลประโยชน์กับรัฐในบางโอกาส โดยรวมแล้วประชาสังคมก็เป็นได้ทั้งพื้นที่หรือเวทีเปิดสำหรับการช่วงชิงการนิยาม ประเด็น ญัตติ ความเห็น สาธารณะ เป็นช่องทางระหว่างโอกาสแห่งการเข้าถึง การแสดงออก และเป็นชุดของกิจกรรมหรือปฏิวัติกกรรมทางสังคม ซึ่งช่วยให้มีการพูดคุย ถกเถียง และแลกเปลี่ยนความเห็นกันในหมู่สมาชิก และให้สมาชิกมีส่วนในการกำหนดชะตากรรมของตนเอง โดยที่อาจนำไปสู่การก่อเกิดเป็นเจตจำนงทางการเมืองหรือนโยบายได้ในที่สุด

จากสถานะของประชาสังคม และลักษณะองค์ประกอบของประชาสังคมทั้ง 4 ประการข้างต้น อาจนำมาเป็นแนวทางในการวิเคราะห์ภาพรวมของประชาสังคม และการรวมเป็นกลุ่มรูปธรรมในระดับชุมชนของบ้านแพ้วได้ดังนี้

1. ประชาสังคมในลักษณะที่อิงอยู่กับภาครัฐและตลาด

การรวมกลุ่มของประชาสังคมในลักษณะนี้ เป็นลักษณะของกลุ่มประชาสังคมที่สามารถพบได้อยู่ทั่วไปในทุกหมู่บ้านของประเทศ กลายเป็นกลุ่มพื้นฐานของชุมชนที่จำเป็นต้องมี และเรียกได้ว่าเป็นประชาสังคมที่มีพื้นที่อยู่จำนวนมากในปริณิณทสาธารณะ เนื่องจากเป็นการรวมกลุ่มที่ก่อตั้งขึ้นเพื่อตอบสนองนโยบายของทางราชการในด้านต่าง ๆ ผู้ศึกษาจัดให้กลุ่มประชาสังคมที่อิงอยู่กับรัฐและตลาดเป็นกลุ่มเดียวกันในที่นี้ด้วยเหตุผลที่ว่า ทั้งสองภาคส่วนนี้ต่างต้องพึ่งพาซึ่งกันและกัน ต่างส่งผลถึงสถานะและความมั่นคงของกันและกัน ภาครัฐเป็นผู้ที่มีบทบาทหลักอยู่ในระบบเศรษฐกิจ การพึ่งพาอาศัยของทั้งสองภาคในกรณีของประชาสังคมนี้เห็นได้ชัดในกรณีของการจัดตั้ง

กลุ่มต่าง ๆ ในชุมชน ซึ่งส่วนใหญ่แล้วเป็นการจัดตั้งกลุ่มเพื่อการส่งเสริมและสนับสนุนปัจจัยการผลิตต่าง ๆ รวมไปถึงการเพิ่มผลประโยชน์ในทางการตลาดให้แก่ชาวบ้าน ไม่ว่าจะเป็นกลุ่มเกษตรกร กลุ่มกองทุนหมู่บ้าน กลุ่มออมทรัพย์ ซึ่งสนับสนุนเงินทุนหมุนเวียนและปัจจัยการผลิตอื่น ๆ หรือกลุ่มแม่บ้านซึ่งเป็นการส่งเสริมการผลิตและการเพิ่มรายได้ให้แก่ภาคการผลิตในอีกทางหนึ่งนั่นเอง

การพิจารณาประชาสังคมลักษณะนี้ **ในแง่ของสมาชิกที่มารวมกลุ่มหรือเป็นกลุ่มประชาสังคม** ซึ่งมักจะหมายถึงความกระตือรือร้น เอาใจใส่ของสมาชิก และการที่สมาชิกรวมกลุ่มกันโดยมีวัตถุประสงค์ มีความเชื่อ มีจิตสำนึกบางประการร่วมกัน ไปจนถึงการเรียนรู้ร่วมกันในกิจกรรมทางสังคมนั้น สมาชิกระดับนำที่อยู่ในคณะผู้ก่อตั้งของกลุ่มประชาสังคมที่อิงอยู่กับภาครัฐและตลาดนี้ กล่าวได้ว่าส่วนใหญ่แล้วค่อนข้างจะเป็นผู้ที่มีความกระตือรือร้น เอาใจใส่อย่างมากกว่าสมาชิกคนอื่นในชุมชน ได้แก่ เป็นผู้ใหญ่บ้าน กำนัน สมาชิกอบต. ซึ่งเหตุผลสำคัญประการหนึ่งก็อาจเป็นเพราะความใกล้ชิดกับเจ้าหน้าที่หน่วยงานต่าง ๆ ของรัฐ ทำให้มีโอกาสมีช่องทางในการรับรู้และเข้าถึงข่าวสารได้เร็วและมากกว่าชาวบ้านคนอื่น ๆ ในชุมชน ทั้งยังมีทุนทางสังคมวัฒนธรรมในรูปของเครือข่ายอิทธิพล มีวงศ์วานว่ำนเครือ มีบารมีที่สะสมมาแต่เดิมในการเป็นแกนนำทำกิจกรรมต่าง ๆ รวมถึงการก่อตั้งกลุ่มใด ๆ ได้อย่างชอบธรรม ดังจะเห็นได้ว่าสมาชิกของกลุ่มต่าง ๆ เหล่านี้มักจะเป็นกลุ่มคนชุดเดียวกัน มีความสัมพันธ์กันในทางใดทางหนึ่งเสมอ ทั้งความสัมพันธ์ทางเครือญาติการแต่งงาน เพื่อนบ้านใกล้ชิด และในลักษณะลูกพี่ลูกน้องที่เคยพึ่งพาอาศัยกันมาก่อน

แต่สมาชิกส่วนที่นอกเหนือจากบรรดาแกนนำเหล่านี้ ส่วนใหญ่เป็นสมาชิกเพียงในนาม เพียงเพื่อให้กลุ่มมีองค์ประกอบครบตามโครงสร้างที่ทางการได้กำหนดไว้แล้วเท่านั้นเอง หากได้มีส่วนสำคัญในการตัดสินใจในกลุ่มแต่อย่างใด การจะกล่าวว่าสมาชิกของกลุ่มประชาสังคมทุกคนมีอุดมคติร่วมกัน หรือมีจิตสำนึกร่วมกันนั้น ย่อมเป็นเรื่องที่สรุปได้ยากยิ่งสำหรับกลุ่มประเภทนี้ เนื่องจากสมาชิกของกลุ่มลักษณะนี้ต่างเข้ามารวมกลุ่มกันตามกระแสสังคม ตอบสนองนโยบายของทางราชการ โดยจุดมุ่งหมายสำคัญคือเพื่อโอกาสในการเข้าถึงทรัพยากรจากหน่วยงานของรัฐในด้านต่าง ๆ เหล่านั้น โดยเฉพาะการสนับสนุนเงินงบประมาณ สมาชิกกลุ่มส่วนใหญ่จึงมาจากการชักชวนบรรดาคนใกล้ชิดสนิทสนม เครือญาติ เพื่อนบ้าน และคนในเครือข่ายความสัมพันธ์มากกว่าจะเป็นการรวบรวมผู้ที่มีอุดมคติร่วม หรือมีจิตสำนึกร่วมกัน ซึ่งล้วนกลายเป็นเหตุผลรองลงไปและไม่ได้ถูกให้ความสำคัญมากนักในกรณีนี้

เป้าหมายสำคัญของการจัดตั้งกลุ่มลักษณะนี้ สำหรับเจ้าหน้าที่ทางการแล้วก็เพื่อรวบรวมชาวบ้านเป็นกลุ่ม ๆ เพื่อความสะดวกในการให้การช่วยเหลือหรือแก้ไขปัญหาด้านการผลิตของภาคเกษตร ขณะที่เป้าหมายของชาวบ้านแล้ว การรวมเป็นกลุ่มก็เพื่อการโอกาสในการเข้าถึงแหล่งทรัพยากรใหม่ ๆ โดยเฉพาะเงินงบประมาณ และการสนับสนุนปัจจัยการผลิตทางการเกษตรจากภาครัฐ เป้าหมายร่วมของสมาชิกของกลุ่มลักษณะนี้จึงเป็นการเข้ามามีส่วนร่วมในกลุ่ม เพื่อการ

หมุนเวียนแบ่งปันทรัพยากรต่าง ๆ มากกว่าจะมีเป้าหมายไปสู่สาธารณะประโยชน์ หรือผลประโยชน์ร่วมของชุมชนโดยรวม และการจัดสรรทรัพยากรเหล่านี้ก็เป็นไปตามลำดับขั้นของโครงสร้างของกลุ่ม นั่นคือ บรรดาผู้นำของกลุ่มจะเป็นบุคคลลำดับแรก ๆ ที่เข้าถึงทรัพยากรและค่อย ๆ กระจายออกไปรอบนอกตามลำดับของความสัมพันธ์

การพิจารณาประชาสังคมในมิติเชิงอารมณ์ความรู้สึกของสมาชิก อันได้แก่ การเห็นถึงคุณค่าของความรู้สึกที่สมาชิกมีความเอื้ออาทรต่อกัน มีความรัก มีมิตรภาพ เห็นอกเห็นใจ มีความไว้วางใจและเชื่อถือกัน ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน โดยที่สมาชิกรวมกลุ่มกันด้วยความสมัครใจเป็นสำคัญ ไปจนถึงการที่สมาชิกร่วมเป็นประชาสังคมเพื่อต้องการเห็นความเป็นธรรม หรือเพื่อผลประโยชน์ของสาธารณะ เข้ามามีส่วนร่วมเพื่อความยุติธรรม ความเท่าเทียม และความถูกต้อง นอกจากนี้ยังรวมถึงการที่สมาชิกมีความอดกลั้นต่อความขัดแย้ง เคารพและเปิดกว้างยอมรับในความแตกต่างหลากหลายนั้น ภาพของชุมชนในความเป็นจริง มิได้มีเพียงมิติที่สวยงามเช่นว่านี้ ไม่ว่าจะเป็นการที่สมาชิกมีความรัก เอื้ออาทร ไว้วางใจซึ่งกันและกัน เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันแต่อย่างใด ในบางท้องถิ่นบางหมู่บ้าน กลับเต็มไปด้วยความขัดแย้งรูปแบบต่าง ๆ มากมาย โดยเฉพาะความขัดแย้งอันเนื่องมาจากการจัดสรรผลประโยชน์หรือทรัพยากรที่ไม่ลงตัว อาจกล่าวได้ว่าสมาชิกของประชาสังคมที่อิงอยู่กับภาครัฐและตลาดนี้ ส่วนใหญ่แล้วไม่ได้มีความรู้สึกในเชิงอุดมคติดังกล่าว หากจะมีบ้างก็คงจะเป็นอารมณ์ความรู้สึกในเชิงปัจเจกบุคคลมากกว่าจะเป็นความรู้สึกที่ให้การรวมกลุ่ม

อย่างไรก็ตาม สิ่งที่เป็นแรงยึดเหนี่ยวของความสัมพันธ์ในกลุ่มลักษณะนี้ มีอยู่ด้วยกันหลายประการ ได้แก่ การใช้ความสัมพันธ์ส่วนตัว โดยเฉพาะความสัมพันธ์ระหว่างผู้ที่เป็แกนนำสำคัญกับสมาชิก ซึ่งมีลักษณะกึ่งอุปถัมภ์อยู่ไม่มากก็น้อย สมาชิกส่วนหนึ่งก็ยังมีความรู้สึกเกรงใจผู้นำเนื่องจากเป็นผู้ที่มีบทบาทสำคัญในการจัดสรรทรัพยากรต่าง ๆ ของกลุ่มให้แก่สมาชิก การรักษาความสัมพันธ์ที่ดีกับแกนนำกลุ่มจึงเป็นสิ่งสำคัญ นอกจากนี้ก็ได้แก่ ความสัมพันธ์แบบเครือญาติ ซึ่งสอดคล้องกับโครงสร้างของความสัมพันธ์ในชุมชนที่ว่า ส่วนใหญ่แล้วในชุมชนมีความสัมพันธ์แบบใกล้ชิดสนิทสนมรู้จักกันและกันเป็นอย่างดี บางหมู่บ้านมีที่มาจากสายตระกูลเดียวกัน หรือมีการแต่งงานไขว้กันไปมาจนกลายเป็นเครือญาติกันไปหมดทั้งหมู่บ้าน ความสัมพันธ์แบบเครือญาตินี้จึงเป็นส่วนหนึ่งที่ยึดเหนี่ยวความสัมพันธ์ในระดับกลุ่มให้คงอยู่ได้ ผู้ที่เป็นเครือญาติใกล้ชิดกับแกนนำมักจะมียุทธศาสตร์สูงในการตัดสินใจในกลุ่ม แต่ไม่ว่าอย่างไรก็ตาม ผู้นำยังคงเป็นองค์ประกอบสำคัญต่อการดำรงอยู่ของกลุ่มลักษณะนี้

สำหรับประเด็นที่ว่า สมาชิกรวมกลุ่มกันด้วยความสมัครใจเป็นสำคัญ หรือการที่สมาชิกรวมกลุ่มกันเพื่อต้องการเห็นความเป็นธรรม หรือเพื่อผลประโยชน์ของสาธารณะ หรือเพื่อความยุติธรรม ความเท่าเทียม และความถูกต้องนั้น อาจกล่าวสรุปว่าประชาสังคมที่อิงอยู่กับภาครัฐและตลาดมีลักษณะเช่นนี้ได้ยากยิ่ง เนื่องจากว่าเป้าหมายหลักของการรวมเป็นกลุ่มต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นกลุ่มเกษตรกร กลุ่มกองทุนหมู่บ้าน หรือกลุ่มออมทรัพย์นั้น มุ่งผลประโยชน์ในเชิงปัจเจกบุคคลที่

เป็นสมาชิกเป็นสำคัญ เป็นการรวมกลุ่มกันเพื่อรับนโยบายและทรัพยากรสนับสนุนจากภาครัฐ มิได้มีอุดมการณ์ที่จะมุ่งเน้นความเป็นธรรมทางสังคม หรือเพื่อผลประโยชน์ของสาธารณะแต่อย่างใด

ในแง่ของลักษณะและสถานะของกลุ่มประชาสังคม โดยเฉพาะประเด็นเรื่องความเป็นอิสระ ความเป็นตัวของตัวเองของกลุ่มประชาสังคม อันหมายถึงการที่กลุ่มมีอิสรภาพทางความคิดและอุดมคติ ไม่ขึ้นอยู่กับการรัฐหรือภาคการเมือง และตลาดหรือภาคธุรกิจที่แสวงหากำไรแล้ว กลุ่มประชาสังคมที่อิงอยู่กับภาครัฐและตลาดนี้ ส่วนใหญ่มิได้มีลักษณะเป็นอิสระจากอำนาจใดได้อย่างเด็ดขาด ไม่ว่าจะเป็นอำนาจของทั้งภาคการเมืองหรือภาคธุรกิจ เหตุผลหนึ่งอาจเนื่องจากการก่อตั้งกลุ่มที่เป็นผลจากนโยบายของภาครัฐเอง ที่ระดมให้หน่วยงานต่าง ๆ ก่อตั้งกลุ่มชาวบ้านเพื่อรับนโยบาย กิจกรรม และงบประมาณจากส่วนกลาง โดยเฉพาะการตั้งกลุ่มภายใต้กระแสความคิดประชาคมหรือชุมชนเข้มแข็ง ที่มีอิทธิพลต่อทิศทางและการดำรงอยู่ของกลุ่มประชาสังคมในพื้นที่สาธารณะของชุมชนอย่างมากทีเดียว การดำรงอยู่ของกลุ่มเหล่านี้ จึงขึ้นอยู่กับความสามารถของกลุ่มและสมาชิกในการรักษาความสัมพันธ์อันดี กับเจ้าหน้าที่ของหน่วยงานสนับสนุนเงินงบประมาณเหล่านั้น ด้วยการตอบสนองนโยบายในทางปฏิบัติอย่างสุดความสามารถ ด้วยว่าหากมีข้อผิดพลาดในการให้ความร่วมมือ ก็จะส่งผลกระทบต่อโอกาสของการเข้าถึงการสนับสนุนของหน่วยงานเหล่านั้นในวันข้างหน้า การแสดงความคิดเห็นแย้งต่อโครงการต่าง ๆ หรือประเด็นสาธารณะต่าง ๆ ต่อภาครัฐและตลาดจึงเกิดขึ้นได้ยากหรือแทบจะทำได้ในระดับของกลุ่มลักษณะนี้ เนื่องจากอาจหมายถึงการสูญเสียเงินงบประมาณสนับสนุนที่สำคัญไป และอาจส่งผลในระยะยาวต่อความมั่นคงและสถานะการดำรงอยู่ของกลุ่ม

การอิงหรือพึ่งพิงกับภาครัฐของกลุ่มลักษณะนี้ทำให้กลุ่มดังกล่าวยากที่จะเป็นอิสระ และยากที่จะเป็นตัวของตัวเองได้ เนื่องจากกระบวนการคิดและการดำเนินงานของกลุ่มเหล่านี้ดำเนินไปภายใต้กรอบแนวทางสำเร็จรูปที่ถูกออกแบบมาโดยภาครัฐ ที่เป็นผู้สนับสนุนงบประมาณในการทำกิจกรรมของกลุ่ม ดังจะเห็นได้จากระเบียบแบบแผนการดำเนินงานของกลุ่มกองทุนหมู่บ้าน กลุ่มออมทรัพย์ ที่มีข้อกำหนดให้เป็นแนวทางในการกำกับการดำเนินงานของกลุ่มทั้งหมดไว้เป็นแนวทางเดียวกันทั่วประเทศ กลุ่มเหล่านี้ไม่สามารถทำกิจกรรมหรือมีแนวคิดอื่นใดที่นอกเหนือไปจากที่กำหนดในนามของกลุ่มนั้น ๆ ได้ ไม่ว่าจะเป็นประโยชน์กับสาธารณะหรือไม่อย่างไรก็ตาม

นอกจากนี้ ระบบการจัดการภายในกลุ่มเองก็เป็นไปภายใต้โครงสร้างความสัมพันธ์ของการดำเนินงานของกลุ่มที่มีการกำหนดไว้อย่างเป็นทางการ เช่น กลุ่มกองทุนหมู่บ้านกำหนดให้มีการประชุมอย่างน้อยเดือนละหนึ่งครั้ง นั่นหมายถึงวันที่สมาชิกจะมาพบปะ ทำกิจกรรมกลุ่มร่วมกัน ซึ่งโดยทั่วไปหมายถึงวันที่จะต้องส่งเงินกองทุนฯ และเงินออมทรัพย์นั่นเอง ปฏิบัติกรรมทางสังคมของกลุ่มลักษณะนี้เป็นไปเพื่อผลประโยชน์ในเชิงปัจเจกบุคคล จนอาจกล่าวได้ว่าแทบจะไม่มีกิจกรรมใดที่ส่งผลต่อสาธารณะหรือเป็นเป้าหมายร่วมของชุมชนเลย การติดต่อสื่อสารกันภายในกลุ่มนั้น ก็มีแต่การพบปะพูดคุยเรื่องวงเงินกู้ การส่งเงินต้น และดอกเบี้ยที่สมาชิกทุกคนปฏิบัติเหมือนกันในวันที่กำหนด กระบวนการตัดสินใจในกลุ่มส่วนใหญ่แล้วก็ขึ้นกับผู้นำกลุ่มและกรรมการอีกไม่กี่คน

ความสัมพันธ์ทางสังคมของกลุ่มประชาสังคมที่อิงอยู่กับภาครัฐและตลาดนี้มีลักษณะซับซ้อนไขว้กันไปมา คือมีทั้งความสัมพันธ์แบบที่เป็นเครือญาติ เพื่อนบ้านใกล้เคียง และกึ่งอุปถัมภ์ต่างตอบแทน ผสมผสานอยู่ด้วยกัน ด้วยลักษณะและสถานะของประชาสังคมในแบบที่อิงกับภาครัฐข้างต้นนี้ เป็นส่วนช่วยให้กลุ่มประชาสังคมแบบนี้มีความชอบธรรม มีความเป็นสถาบันที่ถูกรับรองให้โดยหน่วยงานภาครัฐ

ประเด็นสุดท้าย เป็นการพิจารณาการรวมกลุ่มในแง่ของ**บทบาทและการทำหน้าที่ (function) ของกลุ่มประชาสังคม** โดยดูจากการมุ่งผลประโยชน์ของกลุ่ม มีที่มาของการก่อตั้งเพื่อสาธารณะประโยชน์ หรือการสะท้อนปัญหาและต่อรองผลประโยชน์กับรัฐ หรืออาจมีการทำกิจกรรมที่หลากหลาย บทบาทของกลุ่มต่อชุมชนเป็นไปในลักษณะอย่างไร ทั้งนี้จะพิจารณาประชาสังคมในความหมายกว้าง ซึ่งเป็นได้ทั้งพื้นที่หรือเวทีเปิดสำหรับการช่วงชิงการนิยาม ประเด็น ยุติธรรม ความเห็นสาธารณะ เป็นช่องทางระหว่างโอกาสแห่งการเข้าถึง การแสดงออก และเป็นชุดของกิจกรรมหรือปฏิบัติการทางสังคม ที่เอื้อให้มีการพูดคุย ถกเถียง และแลกเปลี่ยนความเห็นกันในหมู่สมาชิก และให้สมาชิกมีส่วนในการกำหนดชะตากรรมของตนเอง โดยที่อาจนำไปสู่การก่อเกิดเป็นเจตจำนงทางการเมืองหรือนโยบายได้ในที่สุด

การรวมกลุ่มในลักษณะที่เป็นประชาสังคมแบบที่อิงอยู่กับภาครัฐและตลาดนี้ ส่วนใหญ่แล้วก็มุ่งผลประโยชน์ในเชิงปัจเจกบุคคล อันได้แก่ การสนับสนุนทางด้านเงินงบประมาณเพื่อการผลิตโอกาสในการเข้าถึงข่าวสารข้อมูล เทคโนโลยีใหม่ ๆ ที่เกี่ยวกับปัจจัยการผลิต และช่องทางในการเข้าสู่ตลาด อันจะเป็นการเพิ่มรายได้ในภาคการผลิต ผลประโยชน์ร่วมของกลุ่มก็คือช่องทางในการช่วงชิงทรัพยากรเหล่านี้จากผู้สนับสนุนคือภาครัฐได้มากและเร็วก่อนกลุ่มอื่น ๆ

การทำหน้าที่ของกลุ่มลักษณะนี้เมื่อมองจากกิจกรรมและบทบาทของกลุ่มต่อชุมชนแล้ว จะเห็นได้ว่ากิจกรรมส่วนใหญ่ของกลุ่มมีจุดมุ่งหมายเพื่อเพิ่มศักยภาพในการผลิต ด้วยการสนับสนุนปัจจัยการผลิตต่าง ๆ ทั้งเงินทุนหมุนเวียน เงินกู้ระยะยาว เงินกู้ระยะสั้น เทคโนโลยีใหม่ ๆ ในการเกษตร และการเพิ่มตลาดเพื่อการระบายสินค้าเกษตรให้แก่ชาวบ้าน เป็นต้น กลุ่มลักษณะนี้อาจจะทำหน้าที่สะท้อนปัญหาหรือต่อรองกับภาครัฐได้บ้าง ในประเด็นเฉพาะที่เกี่ยวข้องการผลิตทางการเกษตร แต่การแสดงความเห็นแย้งนั้นทำได้ยากยิ่ง เนื่องจากการเป็นกลุ่มที่ได้รับการสนับสนุนจากภาครัฐ บทบาทของกลุ่มจึงไม่ควรขัดแย้งกับภาครัฐเสียเอง เพราะชะตากรรมและความเป็นไปของกลุ่มขึ้นอยู่กับกำบังนโยบายและทรัพยากรต่าง ๆ ให้

2. ประชาสังคมในลักษณะที่มีพื้นที่อยู่ในภาคสังคม

ประชาสังคมในแบบที่มีพื้นที่อยู่ในภาคสังคมนั้น ผู้ศึกษาหมายถึงกลุ่มหรือประชาสังคมที่เรียกว่าเป็นอิสระจากภาคส่วนของรัฐและภาคธุรกิจที่แสวงหากำไร และทำการเคลื่อนไหวเพื่อสาธารณะประโยชน์ร่วมกันของสังคม บางกลุ่มก็มุ่งเน้นไปในทางสาธารณกุศล บางกลุ่มก็มุ่งเน้นไปที่การสนับสนุนด้านการศึกษา บางกลุ่มก็มุ่งเน้นการช่วยเหลือด้านคุณภาพชีวิต สาธารณสุข อาจ

กล่าวอย่างกว้างได้ว่า กลุ่มลักษณะที่ว่าเป็นการรวมกลุ่มประชาสังคมดังที่ปรากฏในตัวแบบของ ตะวันตก ภาคประชาสังคมลักษณะนี้ในสังคมไทยมีอยู่กระจัดกระจายทั่วไป สำหรับกรณีของบ้านแพ้วเองก็มีการรวมกลุ่มเป็นประชาสังคมในลักษณะดังกล่าวอยู่ไม่น้อยเช่นกัน โดยเฉพาะการรวมกลุ่มเป็นคณะกรรมการภาคเอกชนเพื่อการพัฒนาโรงพยาบาลบ้านแพ้ว ซึ่งนำไปสู่การจัดตั้งเป็น สโมสรโรตารีในที่สุด ประชาสังคมในลักษณะคล้ายกันนี้ยังรวมไปถึงการรวมกลุ่มของคนไทยเชื้อสายจีน เช่น มูลนิธิเม่งฮวงเซี่ยงตั่ว หรือกลุ่มไป๋เม้ง หรือมูลนิธิที่ตั้งที่ทำงานด้านการศึกษาด้วย

ขณะเดียวกัน ประชาสังคมลักษณะดังกล่าวนี้ นอกจากจะเป็นกลุ่มองค์กรที่ทำการเคลื่อนไหวเพื่อสาธารณะประโยชน์แล้ว ก็ยังมีประชาสังคมที่กล่าวได้ว่าเป็นอิสระไม่อยู่ภายใต้กำกับของภาครัฐและตลาดอีกจำนวนหนึ่ง ซึ่งไม่ได้ดำเนินกิจกรรมทางสังคมเพื่อผลประโยชน์ร่วมของชุมชน แต่อย่างใด หากแต่เป็นการรวมกลุ่มที่เกิดขึ้นอย่างเป็นธรรมชาติในชุมชน เป็นปฏิบัติการทางการสื่อสาร หรือเป็นเรียกว่าพื้นที่สาธารณะหรือเวทีที่เปิดกว้างให้แก่สมาชิกได้พบปะ พูดคุย แลกเปลี่ยนความเห็นและข้อมูลข่าวสารระหว่างกันเป็นประจำ ได้แก่ การรวมกลุ่มของชาวบ้านตามร้านค้าต่าง ๆ ที่ผู้ศึกษาเรียกรวม ๆ ว่า “สภากาแฟ” นั่นเอง

การพิจารณาในแง่ของสมาชิกของกลุ่มประชาสังคม ซึ่งได้แก่การที่สมาชิกของประชาสังคมมีความกระตือรือร้นเอาใจใส่งาน มารวมกลุ่มกันโดยมีวัตถุประสงค์บางอย่างร่วมกัน มีอุดมคติร่วมกัน มีความเชื่อร่วมกัน และมีจิตสำนึกร่วมกัน สมาชิกมีการติดต่อสื่อสารกัน แลกเปลี่ยนความเห็น และมีการเรียนรู้ร่วมกันในปฏิบัติการทางสังคม โดยมีรูปแบบและลักษณะของการใช้สื่อเฉพาะกลุ่มนั้น อาจกล่าวได้ว่าประชาสังคมที่จัดตั้งขึ้นเพื่อสาธารณะประโยชน์ หรือกลุ่มที่มีพื้นที่อยู่ในภาคสังคมที่บ้านแพ้วนี้ สมาชิกส่วนใหญ่เป็นผู้ที่มีความกระตือรือร้น มีความสนใจทางการเมือง มีความเชื่อในเชิงอุดมคติร่วมกัน และมีจิตสำนึกในการทำประโยชน์ให้แก่สาธารณะ และสิ่งเหล่านี้ก็เป็นพื้นฐานสำคัญสำหรับการชักชวนให้เข้ามาเป็นสมาชิกของกลุ่ม ดังจะเห็นได้จากเกณฑ์ในการรับสมาชิกของสโมสรโรตารี และมูลนิธิเม่งฮวงเซี่ยงตั่วที่ว่า คุณสมบัติของคนที่จะเข้ามาร่วมเป็นสมาชิกของกลุ่มนั้นจะต้องเป็นผู้เสียสละ ชอบทำงานสาธารณะประโยชน์ ไม่หวังผลตอบแทน ฯลฯ

ลักษณะสำคัญอีกประการหนึ่งของสมาชิกกลุ่มลักษณะนี้คือ การติดต่อสื่อสาร การแลกเปลี่ยนความเห็น การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ และการเรียนรู้ร่วมกันในปฏิบัติการทางสังคมนั้น กล่าวได้ว่าประชาสังคมที่เป็นอิสระจากภาคการเมืองและตลาดนี้มีรูปแบบของการติดต่อสื่อสาร แลกเปลี่ยนความเห็นกันค่อนข้างกว้างขวาง เป็นไปด้วยความเท่าเทียม ทุกคนมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ แม้ว่าในบางกลุ่มบางองค์กรจะมีการกำหนดโครงสร้างของกลุ่มเป็นลำดับชั้นอย่างเป็นทางการ แต่สมาชิกทุกคนก็มีส่วนร่วมในการพูดคุยแลกเปลี่ยนความเห็นเพื่อการตัดสินใจในนามของกลุ่ม และสิ่งเหล่านี้ก็เป็นกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันของสมาชิกในการทำกิจกรรมทางสังคม

แต่สำหรับสมาชิกของ “สภากาแฟ” แล้ว อาจยังไม่สามารถสรุปได้ถึงขนาดว่าสมาชิกทุกคนมีอุดมคติร่วมกัน มีจิตสำนึกร่วมกันได้เสียทีเดียว เนื่องจากการรวมกลุ่มแบบที่เรียกว่า “สภากาแฟ” นั้น แม้ว่าสมาชิกส่วนใหญ่จะมีความรู้สึกผูกพันเป็นขาประจำของร้านค้า แต่ลักษณะเด่นก็คือการที่

สมาชิกมารวมกลุ่มกันเป็นประจำทุกวัน เพียงเพื่อพูดคุย ถกเถียงกันถึงประเด็นต่าง ๆ รอบตัวทั่วไปอย่างกว้างขวาง และเป็นไปอย่างเท่าเทียม เป็นปฏิบัติการทางการสื่อสารที่ทุกคนมีสิทธิแสดงความคิดเห็นได้อย่างเป็นตัวของตัวเอง ไม่ว่าจะเป็นความเห็นพ้องหรือความเห็นแย้งก็ตาม รวมไปถึงการแลกเปลี่ยนความรู้ ทั้งเรื่องเศรษฐกิจ ราคาผลผลิต เรื่องการเมืองท้องถิ่นไปจนถึงการเมืองระดับประเทศ รวมถึงข่าวสารทั่ว ๆ ไปของชุมชน สิ่งเหล่านี้หมุนเวียนอยู่ในพื้นที่ที่เรียกว่า “สภาคาเฟ่” แห่งนี้ได้โดยไม่ต้องอาศัยอุดมคติร่วมของสมาชิก ประเด็นหนึ่งที่น่าสนใจใน “สภาคาเฟ่” นั้น ก็คือส่วนใหญ่แล้วรูปแบบของการสื่อสารที่เกิดขึ้นใน “สภาคาเฟ่” ไม่มีแบบแผนหรือข้อจำกัดที่แน่นอนตายตัว สมาชิกสามารถเข้าร่วมหรือถอนตัวไปได้อย่างเสรี วิธีการสื่อสารในกลุ่มเป็นไปในลักษณะที่ต่างเห็นหน้าค่าตาซึ่งกันและกัน ถกเถียง ตอบโต้ และรับฟังกันและกัน ซึ่งวิธีการสื่อสารแบบนี้ส่งผลโดยตรงต่อการเปลี่ยนทัศนคติ และการร่วมมือของสมาชิกมากทีเดียว

สำหรับมิติในเชิงอารมณ์ความรู้สึกของสมาชิก ซึ่งเป็นส่วนสำคัญสำหรับแรงยึดเหนี่ยวของความสัมพันธ์ทางสังคมของกลุ่ม อันได้แก่ การเน้นถึงคุณค่าของความรู้สึกที่สมาชิกมีความเอื้ออาทรต่อกัน มีความรัก ความสมานฉันท์ มีมิตรภาพ เห็นอกเห็นใจ มีความไว้วางใจและเชื่อถือกันช่วยเหลือเกื้อกูลกัน โดยใช้ความสมัครใจเป็นสำคัญนั้น กล่าวได้ว่าสมาชิกของประชาสังคมที่มีพื้นที่อยู่ในภาคสังคมนี้มีอารมณ์ความรู้สึกร่วมกับกลุ่ม มีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน สมาชิกมีความรู้สึกเป็นเจ้าของกลุ่ม ทุกคนมีความไว้วางใจกัน เชื่อถือ ช่วยเหลือเกื้อกูลกันเป็นสำคัญ ความรู้สึกร่วมเหล่านี้อาจมีระดับของอารมณ์ที่ลึกซึ้งรุนแรงแตกต่างกันไป ขึ้นอยู่กับความผูกพันของสมาชิกกับกลุ่ม และความรู้สึกผูกพันเหล่านี้ก็เป็นแรงยึดเหนี่ยวสำคัญที่สร้างความสัมพันธ์ทางสังคมของกลุ่มขึ้นมา และมีอิทธิพลสำคัญต่อการดำรงอยู่ของกลุ่มลักษณะนี้ ไม่เว้นแม้แต่การรวมกลุ่มในแบบที่เรียกว่า “สภาคาเฟ่”

นอกจากความรู้สึกพื้นฐานของสมาชิกกลุ่มลักษณะนี้แล้ว สมาชิกของประชาสังคมที่เป็นอิสระจากการกำกับของอำนาจใดนั้น จะต้องมีความคิดความเชื่อในเรื่องความเป็นธรรมและผลประโยชน์ของคนส่วนใหญ่ในสังคม ต้องการมีส่วนร่วมทางสังคม มุ่งหาความยุติธรรม ความถูกต้องเท่าเทียมทางสังคมอีกด้วย ซึ่งสะท้อนให้เห็นในกิจกรรมทางสังคมหรือการดำเนินงานของกลุ่มเหล่านี้ ที่เข้ามาร่วมรับผิดชอบกิจการสาธารณะในบางด้าน เช่น การจัดบริการทางสังคมหรือสวัสดิการทางสังคม การเสริมบทบาทของการจัดการบริการสาธารณะเหล่านี้ร่วมกับภาครัฐในด้านสุขอนามัยและการศึกษา ดังกรณีของมูลนิธิเม่งซวงฯ สโมสรโรตารีฯ และองค์กรเอกชนอื่น ๆ ในอำเภอบ้านแพ้ว ที่มุ่งผลประโยชน์ส่วนรวมของคนส่วนใหญ่ในชุมชนเป็นสำคัญ และลักษณะสำคัญอีกประการหนึ่งของสมาชิกกลุ่มประชาสังคมแบบนี้ คือการที่สมาชิกมีความอดกลั้นต่อความขัดแย้ง เคารพและเปิดกว้างยอมรับในความแตกต่างหลากหลายได้ค่อนข้างสูง สมาชิกส่วนใหญ่เข้าใจในกระบวนการของการพูดคุย ถกเถียง แลกเปลี่ยนความเห็นระหว่างกัน เพื่อหาข้อสรุปร่วมของกลุ่มได้เป็นอย่างดี ซึ่งในส่วนนี้อาจเป็นสิ่งที่ยากจะพบได้ใน “สภาคาเฟ่” เนื่องจากไม่ได้เป็นการรวมกลุ่มเพื่อที่จะขับเคลื่อนหรือต่อสู้เพื่อสิ่งใดที่เป็นเป้าหมายร่วมของกลุ่มแต่อย่างใด อาจจะมีการถกเถียงกันในประเด็นสาธารณะบ้าง แต่ก็ไม่ค่อยจะนำไปสู่ข้อเสนอในเชิงนโยบายได้โดยตรงนัก เว้นแต่ในกรณีที่

สมาชิกของกลุ่มบางคนมีส่วนในการกำหนดกิจกรรมของกลุ่มอื่น ๆ และไปเคลื่อนไหวผ่านกลุ่มองค์กรเหล่านั้น ดังจะเห็นได้ในกรณีเรื่องน้ำประปาของหมู่บ้านหนึ่งในยกระบัตร์

ลักษณะและสถานะของกลุ่มประชาสังคมในแบบที่อยู่ในภาคสังคมนี้ เป็นการพิจารณาถึงความเป็นอิสระทางความคิด เป็นตัวของตัวเอง ไม่อยู่ภายใต้การกำกับของภาครัฐและธุรกิจที่แสวงหากำไร ด้วยว่าความเป็นอิสระของประชาสังคมนั้น เป็นเกณฑ์ที่สำคัญในการกำหนดสถานะและความชอบธรรมของประชาสังคม กำหนดความแตกต่างของตัวเองจากกลุ่มประชาสังคมที่อิงอยู่กับภาคอื่น ๆ ความเป็นอิสระของประชาสังคมจึงเป็นสิ่งที่ต้องมุ่งเน้นและย้ำอยู่เสมอในการกำหนดความเป็นประชาสังคม องค์กรเอกชนอาสาสมัครอย่างสโมสรโรตารีบ้านแพ้ว มูลนิธิเม็งขวงเซี่ยยงตัว และองค์กรสาธารณกุศลอื่น ๆ นั้นเรียกได้ว่า มีความเป็นอิสระของการดำเนินงานของกลุ่มในระดับหนึ่ง คือไม่ได้พึ่งพาการสนับสนุนใด ๆ จากภาครัฐ ขณะเดียวกันก็ไม่ได้ดำเนินงานเพื่อกิจการที่แสวงหากำไร เงินทุนที่ใช้ในกิจกรรมของกลุ่มส่วนใหญ่ก็เป็นเงินบริจาคที่สมาชิกแต่ละคนออกรวบรวมมา ซึ่งในความเป็นจริงแล้วอาจจะเกิดจากความสัมพันธ์ส่วนตัวบ้าง แต่ความสัมพันธ์เหล่านั้นก็ได้มีบทบาทสำคัญอะไรในการกำหนดทิศทางของกลุ่ม กลุ่มเหล่านี้มีความเป็นตัวของตัวเอง มีเอกลักษณ์เฉพาะตัวของกลุ่มซึ่งประกอบสร้างจากบรรดาสมาชิกแต่ละคน ความเป็นสถาบันของประชาสังคมในลักษณะนี้ จึงขึ้นอยู่กับการรักษาความเป็นอิสระทางความคิดและกิจกรรมของกลุ่มเป็นสำคัญนั่นเอง

กลุ่มประชาสังคมลักษณะนี้มีโครงสร้างความสัมพันธ์ทางสังคมของกลุ่ม ทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการดำรงอยู่ด้วยกัน กล่าวคือ กลุ่มที่มีการจัดตั้งเป็นทางการมักจะมีข้อกำหนดของกลุ่มไว้เป็นแนวทางในการปฏิบัติ ดำเนินกิจกรรมของกลุ่มอย่างเป็นทางการ มีระบบการจัดการในระดับกลุ่มที่แน่นอนตายตัวอยู่ระดับหนึ่งคล้ายกันหมด ไม่ว่าจะเป็นสโมสรโรตารีซึ่งมีธรรมนูญของสโมสรเป็นแนวทางในการปฏิบัติ มูลนิธิเม็งขวงฯเองก็มีระเบียบข้อบังคับ มีการแบ่งการดำเนินงานและความรับผิดชอบออกเป็นฝ่ายต่าง ๆ อย่างเป็นทางการ ขณะเดียวกันกลุ่มเหล่านี้ก็อาศัยความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกที่ใกล้ชิดสนิทสนม มีอุดมการณ์ร่วมกันจนกลายเป็นความสัมพันธ์แบบไม่เป็นทางการซ่อนอยู่ นั่นเป็นพื้นฐานในการทำงาน หรือปฏิบัติการทางสังคมของกลุ่มด้วยเช่นกัน

ในแง่ของบทบาทและการทำหน้าที่ (function) ของกลุ่มนั้น พิจารณาการมุ่งผลประโยชน์ของกลุ่มเป็นสำคัญ โดยเฉพาะเป้าหมายในการก่อตั้งกลุ่มประชาสังคมที่อยู่ในภาคสังคมนี้ส่วนใหญ่แล้วก่อตั้งขึ้นเพื่อผลประโยชน์ของสาธารณะในทางสร้างสรรค์เป็นสำคัญ กิจกรรมของกลุ่มลักษณะนี้ที่บ้านแพ้วมีแตกต่างหลากหลายกันไป ทั้งในด้านบริการสาธารณะ สุขอนามัย สวัสดิการสังคม การศึกษา ฯลฯ และในบางครั้งประชาสังคมเหล่านี้ก็ทำหน้าที่สะท้อนปัญหาของชุมชนและต่อรองผลประโยชน์กับรัฐในบางโอกาส ซึ่งจะเห็นได้ชัดในกรณีของสโมสรโรตารีบ้านแพ้วที่มีบทบาทสำคัญในการปรับปรุงโรงพยาบาลชุมชนให้ตอบสนองต่อความต้องการของชาวบ้านในพื้นที่ได้อย่างที่ควรจะเป็น อาจกล่าวได้ว่าเป็นการรุกเข้าไปมีส่วนร่วมรับผิดชอบในกิจการสาธารณะของชุมชน แทนที่จะปล่อยให้เป็นที่ของภาครัฐดังที่เคยเป็นมาแต่เดิม ในกรณีของสโมสรโรตารีบ้าน

แพ้วนี้บทบาทและหน้าที่ซึ่งผูกพันอยู่กับโรงพยาบาลชุมชนมาตลอด คล้ายคลึงกับบทบาทและหน้าที่ของมูลนิธิเมื่องเชียงตัว ที่ผูกพันอยู่กับงานทำบุญล้างป่าช้าตามประเพณีของคนจีนอย่างเหนียวแน่น

นอกจากนี้ ประสบการณ์ของสมาชิกสโมสรโรตารีในการกำหนดชะตากรรมของตนเองและของกลุ่มนั้นก็เป็นตัวอย่งที่ดีของประชาสังคมที่เป็นอิสระทางความคิด และการดำเนินกิจกรรมทางสังคมของกลุ่ม โดยบทบาทแรกเริ่มของสโมสรโรตารีนั้นก็คือการเข้ามามีส่วนช่วยปรับปรุงกิจการสาธารณะคือโรงพยาบาล ด้วยการเสริมบทบาทร่วมกับภาครัฐ กลายเป็นพลังสำคัญในการพัฒนาและเคลื่อนไหว ต่อรองกับภาครัฐอย่างเข้มแข็ง จนกระทั่งเข้ามามีบทบาทในการจัดระบบบริการสาธารณสุขสุขแทนภาครัฐ นั่นคือ นำไปสู่การเรียกร้องและกำหนดในเชิงนโยบายให้โรงพยาบาลบ้านแพ้วออกนอกระบบบริหารของราชการ เป็นโรงพยาบาลชุมชนแห่งเดียวที่มีตัวแทนของชุมชนเข้าไปมีส่วนในการบริหารโรงพยาบาลได้ในที่สุด

สำหรับบทบาทและการทำหน้าที่ของกลุ่มแบบที่เรียกว่า “สภากาแพ” นั้น คงเป็นไปเพื่อตอบสนองความต้องการในเชิงปัจเจกบุคคล มากกว่าจะเป็นไปเพื่อผลประโยชน์ร่วมอื่นใดของชุมชน เพียงแต่ว่าการมีพื้นที่เปิดสำหรับการพบปะพูดคุย แลกเปลี่ยนความคิดเห็นของชาวบ้าน ในแบบที่เป็นธรรมชาติ สมาชิกที่เข้าร่วมมีความเป็นตัวของตัวเอง มีอิสระในการแสดงความคิดเห็นนั้น ก็อาจเป็นองค์ประกอบพื้นฐานสำคัญ ที่ทำให้ชาวบ้านมีโอกาสและช่องทางที่จะก้าวเข้าไปมีส่วนร่วมในการจัดการเรื่องราวสาธารณะของชุมชนเองได้ ดังในกรณีของการเคลื่อนไหวเรื่องน้ำประปาของหมู่บ้านหนึ่งในตำบลยกกระบัตร ซึ่งเริ่มต้นจากการพูดคุยในเวทีธรรมชาติของชาวบ้านเช่นว่านี้ และนำไปสู่การเรียกร้องและแก้ปัญหาเรื่องนี้ได้ในที่สุด

3. ประชาสังคมที่อยู่ในปริณทลส่วนตัว

การรวมกลุ่มในลักษณะที่เรียกว่าเป็นประชาสังคมที่อยู่ในปริณทลส่วนตัวนั้น ผู้ศึกษาหมายถึงการรวมเป็นกลุ่ม ชมรม หรือองค์กรที่ก่อตั้งขึ้นเพื่อความสนใจร่วมกันของสมาชิกในเชิงปัจเจกบุคคล เป็นการรวมกลุ่มของผู้ที่มีความสนใจเฉพาะตัวในบางเรื่องบางประเด็นเหมือน ๆ กัน เช่น ชมรมไก่ชนพื้นบ้าน ก็มักจะเป็นการรวมตัวของผู้ที่ชื่นชอบกีฬาไก่ชน ชมรมพระเครื่องก็เป็นการรวมกลุ่มกันของผู้ที่นิยมพระเครื่อง เป็นต้น ขณะเดียวกัน การรวมกลุ่มแบบที่เรียกว่า “สภากาแพ” ในบางลักษณะนั้นก็อาจถือได้ว่ามีพื้นที่บางส่วนคาบเกี่ยวอยู่ในปริณทลส่วนตัวนี้ด้วยเช่นกัน อย่างไรก็ตามประชาสังคมที่เป็นความสนใจส่วนตัวบางกลุ่มอาจนำไปสู่การจัดตั้งกลุ่มชมรมอย่างเป็นทางการ เพื่อการสนับสนุนเงินงบประมาณบางส่วนจากภาครัฐ

สมาชิกของกลุ่มประชาสังคมที่อยู่ในปริณทลส่วนตัว ส่วนใหญ่ไม่มีข้อกำหนดคุณสมบัติใด ๆ ของความเป็นสมาชิก สมาชิกไม่จำเป็นต้องกระตือรือร้น หรือมีอุดมคติ มีจิตสำนึกร่วมกันแต่อย่างใด อาศัยเพียงความชอบส่วนตัวที่เหมือนกัน พูดคุยในเรื่องเดียวกัน สนใจสิ่งเดียวกัน นิยมถกเถียงแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกัน ก็เป็นพื้นฐานที่สำคัญเพียงพอแล้วสำหรับการเข้าร่วมเป็น

สมาชิก สมาชิกแต่ละคนจะรู้จักหน้าค่าตาของกันและกัน เป็นเพื่อนบ้านใกล้ชิด กลุ่มลักษณะนี้จะเปิดกว้างให้แก่สมาชิกที่สนใจสามารถเข้าออกจากกลุ่มได้อย่างเสรี ในกลุ่มลักษณะนี้ สมาชิกจะมีการติดต่อสื่อสารกัน แลกเปลี่ยนความเห็นกันอย่างกว้างขวางสม่ำเสมอ ผ่านการพูดคุย ถกเถียงในประเด็นต่าง ๆ ได้อย่างอิสระ ซึ่งการนำไปสู่กิจกรรมทางสังคมหรือการกำหนดในเชิงนโยบายนั้นไม่ใช่ประเด็นสำคัญสำหรับการพูดคุย เพียงแต่เป็นเวทีเล็ก ๆ ในชุมชนสำหรับการแสดงออก และรับฟังความคิดเห็น ข้อมูล ข่าวสารต่าง ๆ ตั้งแต่ความเป็นไปใกล้ตัวในชุมชน จนกระทั่งถึงประเด็นทางการเมือง เศรษฐกิจ

มิติในเชิงอารมณ์ความรู้สึกของสมาชิกของประชาสังคมลักษณะนี้ ซึ่งหมายถึงความรัก ความสมานฉันท์ มิตรภาพของสมาชิก ไปจนถึงคุณค่าของความรู้สึกที่สมาชิกมีความเอื้ออาทรต่อกัน เห็นอกเห็นใจ มีความไว้วางใจและเชื่อถือกัน ช่วยเหลือเกื้อกูลกันนั้น สมาชิกส่วนใหญ่มีความผูกพันโดยสมัครใจที่จะเข้าร่วมเป็นส่วนหนึ่งของกลุ่ม อาจกล่าวได้ว่ามิตรภาพและความผูกพันที่เกิดจากการพบปะ พูดคุยกันจนเป็นความสัมพันธ์สนมคุ้นเคย เป็นกิจวัตรสำคัญในชีวิตประจำวันนั้น เป็นส่วนสำคัญสำหรับแรงยึดเหนี่ยวของความสัมพันธ์ทางสังคมในกลุ่มลักษณะนี้ให้เกิดขึ้นได้ โดยที่ความรู้สึกในแง่ของความต้องการมีส่วนร่วมทางสังคม ต้องการเห็นความเป็นธรรม และผลประโยชน์ของคนส่วนใหญ่ในสังคมนั้นกลายเป็นเรื่องรองลงไป แต่อาจกล่าวได้ว่าในกลุ่มลักษณะนี้ค่อนข้างจะมีความอดกลั้นต่อความขัดแย้ง และเปิดกว้างยอมรับในความแตกต่างหลากหลายได้มาก เนื่องจากเป็นเรื่องปกติที่เผชิญอยู่ทุกเมื่อเชื่อวัน

สำหรับลักษณะและสถานะของกลุ่มประชาสังคมลักษณะนี้ โดยเฉพาะการพิจารณาถึงความเป็นอิสระ เป็นตัวของตัวเองของกลุ่มนั้น กลุ่มที่เป็นความสนใจส่วนตัวเช่นนี้เรียกได้ว่ามีความเป็นอิสระทั้งทางความคิดและกิจกรรมค่อนข้างมาก และไม่อยู่ภายใต้การกำกับของอำนาจใด ทั้งทางการเมืองและธุรกิจที่แสวงหากำไร เนื่องจากไม่ได้เป็นการรวมกลุ่มกันเพื่อผลประโยชน์ใด ทั้งในเชิงปัจเจกบุคคลและส่วนรวม ลักษณะเด่นของกลุ่มประชาสังคมแบบนี้เพียงเป็นเวทีที่เกิดขึ้นโดยธรรมชาติในชุมชน เพื่อการไหลเวียนของข้อมูลข่าวสาร และการแสดงความคิดเห็นของชาวบ้านเท่านั้นเอง อาศัยความสัมพันธ์แบบเพื่อนบ้านใกล้ชิด ที่รู้จักหน้าค่าตากันเป็นส่วนหนึ่งของปฏิสัมพันธ์ทางสังคม ซึ่งเป็นไปแบบไร้โครงสร้าง ไร้แบบแผนกำหนดความสัมพันธ์ หรือการจัดการที่ตายตัวหรือเป็นทางการ

ในแง่ของการทำหน้าที่ (function) ของกลุ่มนั้น ประชาสังคมในลักษณะนี้อาจมีการทำกิจกรรมที่หลากหลาย มีบทบาทในการสร้างสรรค์บ้าง แต่ผลประโยชน์สาธารณะก็ไม่ได้เป็นเป้าหมายร่วมสำหรับการรวมกลุ่ม บทบาทและการทำหน้าที่สำคัญของกลุ่มลักษณะนี้ก็คือ การเป็นพื้นที่หรือเวทีเปิดสำหรับความเห็นสาธารณะ ซึ่งเกิดขึ้นจากวัฒนธรรมการอ่านหนังสือพิมพ์ นำไปสู่การขบคิดถึงชีวิต ชุมชน สังคม เศรษฐกิจ การเมืองที่ลึกซึ้งขึ้น ตามมาด้วยการแลกเปลี่ยนความคิดเห็น ประสพการณ์การอ่านซึ่งกันและกัน เป็นช่องทางของการแสดงออกทางความคิด ซึ่งเป็นกิจกรรมทางสังคมที่ตอบสนองในเชิงปัจเจกบุคคลเป็นสำคัญ โดยเฉพาะการเป็นพื้นที่สาธารณะที่เอื้อให้มี

การพูดคุย ถกเถียง และแลกเปลี่ยนความเห็น รวมถึงข้อมูลข่าวสารด้านต่าง ๆ ประเด็นสำคัญของการพูดคุยในเวทีเปิดเหล่านี้ บางครั้งอาจเป็นได้ทั้งเรื่องผลประโยชน์ร่วมกันของชุมชน หรืออาจเป็นการสะท้อนปัญหาที่เกิดจากนโยบายของรัฐ หรืออาจนำไปสู่การเจรจาต่อรองผลประโยชน์กับภาครัฐและตลาดได้ในบางโอกาส

ผลกระทบของกระแสความคิดประชาสังคมในชุมชน

จากการศึกษาที่ได้นำเสนอไปแล้วข้างต้น คงจะพอทำให้เห็นภาพของประชาสังคมในระดับชุมชนได้ว่ามีลักษณะที่แตกต่างหลากหลายดำรงอยู่ด้วยกัน ทั้งประชาสังคมที่อิงอยู่กับภาครัฐและตลาด ประชาสังคมในภาคสังคมที่เป็นอิสระจากการกำกับของทั้งสองภาค และประชาสังคมที่เป็นความสนใจในเชิงปัจเจกบุคคล กระแสความคิดประชาสังคมที่เข้าไปถึงระดับชุมชนนั้น มีอิทธิพลและส่งผลกระทบต่อการเปลี่ยนแปลงในระดับหมู่บ้านในหลายลักษณะด้วยกัน ดังนี้

1. การเปลี่ยนแปลงในเรื่องของบทบาทหน้าที่ หรือการปรับพื้นที่ของทุกภาคส่วน

สังคมไทยในช่วงสามทศวรรษที่ผ่านมา ถือได้ว่าเป็นช่วงเวลาที่มีการเปลี่ยนแปลงในองค์กรต่าง ๆ มากมาย ทั้งในส่วนของภาครัฐ ภาคเอกชน รวมทั้งภาคประชาสังคม การเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ เหล่านี้เกิดขึ้นเนื่องจากหลายปัจจัยหลายสาเหตุด้วยกัน ตั้งแต่การขยายบทบาทของภาครัฐ การดำเนินนโยบายพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย การพัฒนาตามประเทศตะวันตกที่เป็นแม่แบบให้แก่ประเทศโลกที่สามต่าง ๆ การส่งเสริมและขยายตัวของภาคเศรษฐกิจ การเติบโตของระบบการผลิตแบบอุตสาหกรรม การขยายตัวของทุนการค้าข้ามชาติ โลกาภิวัตน์ และการขยายตัวของภาคสาธารณะ และภายหลังการปฏิรูปการเมือง ก็มีการระดมความคิดเรียกร้องให้มีการปรับตัวขององค์กรครั้งใหญ่อีกครั้งหนึ่ง โดยเฉพาะความคิดเรื่องการลดบทบาทของภาครัฐ ทำให้รัฐเล็กลง ปรับให้ภาคเอกชนและภาคประชาสังคมขยายตัวมีบทบาทมากขึ้น โดยเฉพาะการเพิ่มบทบาทของภาคสังคมในการจัดการกิจการสาธารณะร่วมกับรัฐ

จากแนวคิดที่ว่า ประชาสังคมอาจเป็นหน่วยหนึ่งที่ซ่อนอยู่ในรัฐหรือตลาดได้ อาจจะมีผสมผสานระหว่างรัฐและสังคม เป็นที่รวมของพื้นที่สาธารณะและพื้นที่ส่วนตัว ประชาสังคมเป็นพื้นที่ของความขัดแย้งและการต่อสู้ระหว่างกลุ่มต่าง ๆ ในสังคม โดยที่รัฐพยายามสร้างความชอบธรรมอยู่ตลอดเวลา แนวคิดประชาสังคมไม่ชอบบริบทขนาดใหญ่ที่มีบทบาทมีอำนาจหน้าที่มากมาย และทำการแทนสังคมในทุกเรื่อง ขณะเดียวกันก็ไม่ชอบปัจเจกชนสุดขั้วที่เห็นแก่ตัวและไม่ห่วงใยสนใจสังคม ภาคประชาสังคมจึงถูกให้ความสำคัญและขยายตัวเพิ่มขึ้นอย่างมากในสังคมสมัยใหม่ การเปลี่ยนแปลงบทบาทหน้าที่เหล่านี้ ส่งผลให้แต่ละภาคส่วนที่มีพื้นที่อยู่ในปริภูมิสาธารณะมีการปรับตัวแตกต่างกันไป ภาครัฐที่เคยมีหน้าที่ดูแลครอบคลุมในเรื่องโครงสร้างพื้นฐาน ในกิจการสาธารณะ เช่น สาธารณสุข การป้องกันความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน และการปกป้องเครือ

ขายทางการค้าหรือเศรษฐกิจนั้น ก็ถูกเรียกร้องบทบาทให้เล็กลงและกระจายอำนาจออกไปสู่ภาคสังคมมากขึ้น แต่ขณะเดียวกันภาครัฐก็มีการปรับพื้นที่ของตัวเอง ด้วยการแทรกเข้ามาแย่งชิงพื้นที่อยู่ในภาคประชาสังคมหรือพื้นที่สาธารณะ ผ่านการจัดตั้งและสนับสนุนเงินงบประมาณแก่กลุ่มองค์กรต่าง ๆ จำนวนมากในชุมชน และการกำหนดนโยบายที่ดึงเอาทรัพยากรและภูมิปัญญาในท้องถิ่นหรือจากภาคสังคมออกมาใช้ให้เป็นประโยชน์สำหรับการเพิ่มผลผลิตมากขึ้น สร้างผลผลิตที่เป็นตัวเงินให้แก่การเติบโตของภาคธุรกิจได้หลากหลายมากขึ้นนั้น ก็ถือว่าเป็นการเอื้อประโยชน์ให้แก่ภาคเอกชนและตลาดได้ในอีกทางหนึ่ง เรียกได้ว่าภาครัฐยังคงบทบาทของตัวเองในการประสานร่วมมือระหว่างการเมืองและเศรษฐกิจไว้อยู่เช่นเดิม

ในส่วนของภาคประชาสังคมนั้น กล่าวได้ว่าได้รับผลโดยตรงจากกระแสแนวคิดประชาสังคม มีการขยายพื้นที่ของตัวเองในปริณทณสาธารณะมากที่สุด และเป็นไปอย่างกระจัดกระจายด้วยรูปแบบที่หลากหลาย นับตั้งแต่การเข้าไปมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ กำหนดชะตากรรม และจัดการเรื่องราวสาธารณะของชุมชนตนเอง เป็นประชาสังคมที่เข้มแข็งมีพลัง หรือเป็นกลุ่มองค์กรอาสาสมัคร ที่ทำหน้าที่เสริมบริการสาธารณะร่วมกับภาครัฐ ไปจนถึงการเกิดกลุ่มในระดับเล็ก ๆ ย่อย ๆ กระจัดกระจายอยู่ในชุมชน เป็นพื้นที่ที่เปิดช่องเอื้อให้มีการพบปะ พูดคุย แลกเปลี่ยนความเห็น และข้อมูลข่าวสารระหว่างกันภายในชุมชน เรียกได้ว่าเป็นประชาสังคมที่ชุมชนได้สร้างพื้นที่สาธารณะในรูปแบบที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตชาวบ้านชาวสวน ขึ้นมาเป็นเวทีในการแสดงออกซึ่งความคิดเห็นของตัวเอง

2. การเปลี่ยนแปลงในแง่ของมุมมองต่อทรัพยากรและความขัดแย้งใหม่ ๆ

หากจะมองว่าการรวมกลุ่มและองค์กรเป็นพื้นที่สำหรับการสร้างความหมายแล้ว กระแสความคิดประชาสังคมก็ได้สร้างความหมายใหม่ ๆ ให้แก่การรวมกลุ่มในชุมชน นั่นคือ การรวมกันเป็นกลุ่มของชาวบ้านกลายเป็นโอกาสที่เป็นไปได้ใหม่ ๆ ในการเข้าถึงศูนย์กลางของอำนาจ เป็นช่องทางใหม่ ๆ ของการเข้าถึงทรัพยากรที่ภาครัฐกระจายมาสู่ชุมชนมากขึ้น ไม่ว่าจะเป็นเงินงบประมาณ โครงการต่าง ๆ การกระจายอำนาจ การปกครองท้องถิ่น รวมถึงโอกาสทางการตลาด ซึ่งถือว่าการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ต่างตอบแทนกันของทั้งสองฝ่าย ชาวบ้านในชุมชนใช้การรวมกลุ่มเป็นสิ่งที่สร้างความหมายให้กับตัวเอง ผ่านการต่อสู้เรียกร้องให้ได้สิทธิประโยชน์และโอกาสต่าง ๆ ซึ่งขยายตัวมากขึ้นอีกด้วย กลุ่มเป็นเครื่องมือในการต่อรองกับภาครัฐ เพื่อการเข้าไปมีส่วนร่วมในการจัดการเรื่องสาธารณะของชุมชน โดยเฉพาะในส่วนของภาครัฐและภาคตลาดทำไม่ได้ และภาคประชาสังคมอยู่ในสถานะที่จะทำได้ดีกว่า

ขณะเดียวกัน นอกจากการเข้าถึงของทรัพยากรแล้ว ในชุมชนเองก็ยังคงเกิดปัญหาความขัดแย้งใหม่ ๆ พร้อมกันไปด้วย ลักษณะสำคัญของความขัดแย้งที่วุ่นวายนี้ ส่วนใหญ่เป็นความขัดแย้งในการช่วงชิงทรัพยากร และความขัดแย้งที่เกิดขึ้นจากการจัดสรรผลประโยชน์ที่ไม่ลงตัวเหล่านั้นนั่นเอง โดยเฉพาะความขัดแย้งในการเมืองท้องถิ่นและการช่วงชิงผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ ซึ่งอาจมีความ

เข้มข้นแตกต่างกันไปในแต่ละชุมชน อย่างไรก็ตาม ในแง่หนึ่งกระแสความคิดประชาสังคมก็มีส่วนทำให้ชุมชนเข้าใจและยอมรับในความแตกต่างทางความคิด และอุดมการณ์ที่หลากหลายได้มากขึ้น

3. การเปลี่ยนแปลงในวิถีคิดเรื่องสาธารณะหรือส่วนรวม

ที่จริงแล้ว ความคิดเรื่องสาธารณะหรือส่วนรวมในชุมชนนั้น อาจเห็นได้ชัดจากการจัดงาน ประเพณีพิธีกรรมของชุมชน ซึ่งมีวัดเป็นพื้นที่สาธารณะและพื้นที่ทางสังคมที่มีบทบาทสำคัญต่อวิถีชีวิตของชาวบ้านตลอดมา วัดเป็นศูนย์กลางของประเพณีต่าง ๆ พิธีกรรมทางศาสนา การจัดงาน ประเพณีของท้องถิ่น ซึ่งเป็นที่พบปะกันของชาวบ้าน เอื้ออำนวยต่อกิจการสาธารณกุศลและสังคมในชุมชน เมื่อเกิดรัฐ รัฐก็เข้ามามีบทบาทโดยตรงในการจัดการเรื่องสาธารณะให้กับชุมชน กระแสความคิดประชาสังคมที่ขยายตัวในช่วงหลังนี้ ก็ส่งผลสำคัญต่อวิถีคิดและมุมมองในเรื่องสาธารณะ นั่นคือ จากที่เคยมอบอำนาจให้รัฐมีสิทธิอันชอบธรรมในการจัดการสิ่งเหล่านี้ให้ชุมชน ชาวบ้านเองก็มีความคิดที่จะเข้าไปมีส่วนร่วมในกิจการสาธารณะของชุมชนตัวเองมากขึ้น โดยเฉพาะในกรณีที่เกิดประเด็นปัญหาและภาครัฐไม่สามารถแก้ปัญหาได้ ก็จะเป็นโอกาสให้ภาคประชาสังคมเข้าไปร่วมในการต่อสู้หรือผลักดันแก้ไขปัญหของชุมชนนั้น ๆ ได้หลายช่องทางมากขึ้นจากที่เคยคิดแต่พึ่งพิงรัฐ แม้ว่าในบางครั้งสิ่งเหล่านี้จะเริ่มต้นจากความรู้สึกถึงความจำเป็นของคนส่วนหนึ่งในการแสวงหาทางออก เมื่อเผชิญกับปัญหาความโชคร้ายต่าง ๆ แต่การช่วยเหลือตัวเองและคนอื่นที่ต่างก็มีความต้องการอย่างเดียวกันนี้ ก็เท่ากับเป็นการช่วยทุกคนในสังคมหรือส่วนรวมนั่นเอง ซึ่งเป็นรูปแบบของการมีส่วนร่วมที่ไม่ได้อยู่บนพื้นฐานของความเท่าเทียม แต่เป็นเรื่องของจริยธรรมส่วนบุคคล และในกรณีเช่นนี้ เรื่องของส่วนรวมจึงไม่ห่างไกลจากเรื่องของปัจเจกบุคคลนัก และก็จะหลอมรวมประสบการณ์ที่มีร่วมกันนี้เป็นความรู้สึกผูกพันว่า แต่ละคนต่างเป็นส่วนหนึ่งของชุมชน อันเป็นรูปแบบของการมีส่วนร่วมที่มีความคิดในเรื่องความเป็นพลเมือง อันเป็นความสัมพันธ์ที่ร่วมรับภาระและความสำเร็จด้วยกัน

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าวิถีคิดและมุมมองในเรื่องสาธารณะนี้ดูเหมือนจะเปลี่ยนแปลงไปบ้าง แต่ในความเป็นจริงแล้วยังมีระดับของความเข้มข้นแตกต่างกันไปในแต่ละกลุ่ม ในสมาชิกแต่ละคนที่ให้ความหมายแก่การเข้ามาร่วมกับกลุ่มจัดการประเด็นสาธารณะ เนื่องจากว่าบางกลุ่มตั้งขึ้นโดยมีเป้าหมายในการตอบสนองความต้องการในเชิงปัจเจกบุคคล บางกลุ่มก็มีเป้าหมายในระดับชุมชนสังคม และบางกลุ่มก็เป็นกลไกของภาครัฐในการดำเนินนโยบาย

4. การเปลี่ยนแปลงของโครงสร้างและลักษณะความสัมพันธ์ทางสังคมในชุมชน

สังคมหมู่บ้านไทยมีโครงสร้างของความสัมพันธ์ในชุมชน ผสมผสานอยู่ด้วยกันหลายแบบ นั่นคือ มีทั้งความสัมพันธ์แบบเครือญาติที่อาศัยอยู่ร่วมกัน ความสัมพันธ์แบบที่เป็นเพื่อนบ้าน ทำงานร่วมกัน ใช้ชีวิตอยู่ร่วมกัน และความสัมพันธ์ในแบบที่เรียกว่าเป็นมิตรภาพ ซึ่งเกิดขึ้นโดยไม่เกี่ยวข้องกับความเป็นเครือญาติและเพื่อนบ้าน แต่เป็นผลจากความคล้ายคลึงในการทำงานหรือความคิดเห็น โดยผูกพันกันผ่านการพบปะพูดคุยกันอย่างไม่เป็นทางการเป็นประจำ นอกจากนี้ก็ยัง

มีโครงสร้างความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ซ้อนทับอยู่ด้วย อาจกล่าวได้ว่า การรวมกลุ่มในชุมชนส่วนใหญ่อยู่บนพื้นฐานของความสัมพันธ์แบบเครือญาติเพื่อนบ้าน และเพื่อนร่วมอาชีพที่ใกล้ชิดสนิทสนมกันเป็นหลัก สร้างเป็นความผูกพันในรูปแบบที่ Durkheim เรียกว่า *mechanic solidarity* ขณะเดียวกันก็มีลักษณะการรวมกลุ่มแบบที่อาศัย *organic solidarity* หรือการที่ความผูกพันทางสังคมอยู่บนพื้นฐานของการตอบสนองกันทางเศรษฐกิจ การพึ่งพาอาศัยกันทางวัตถุ และการอิงอยู่กับโครงสร้างความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ผสมผสานซ้อนทับอยู่ด้วย

แนวคิดประชาสังคม อาจช่วยให้โครงสร้างสังคมที่เคยแข็งที่ตายตัวเปลี่ยนแปลงไปเป็นยืดหยุ่นได้มากขึ้น เนื่องจากการเป็นสมาชิกกลุ่มใด ๆ ก็ตาม เป็นช่องทางหนึ่งในการมีสถานะอยู่ในสังคม มีตำแหน่งแห่งที่อยู่ในโครงสร้างสังคมด้วย และตราบเท่าที่โครงสร้างสังคมในภาพรวมสร้างเงื่อนไขที่ทำให้เกิดความไม่เท่าเทียมกันทางสังคมเศรษฐกิจ และการเมือง ความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ก็ยังจะดำรงอยู่ในชุมชน ในฐานะที่เป็นยุทธวิธีสำคัญของการแลกเปลี่ยนทางสังคมอยู่นั่นเอง เพราะไม่ใช่ทุกคนจะสามารถเข้าถึงศูนย์กลางอำนาจและสามารถที่จะเปลี่ยนแปลงทรัพยากรได้ด้วยตัวเอง หากแต่ต้องผ่านผู้อุปถัมภ์ที่เป็นตัวกลางผู้ควบคุมช่องทางเข้าถึงตลาด สินค้าและบริการสาธารณะเหล่านั้น

บรรณานุกรม

ภาษาไทย

กรมการพัฒนาชุมชน กระทรวงมหาดไทย. **แผนการพัฒนาชุมชนแห่งชาติ**. เอกสารทางวิชาการ ฉบับที่ 1/2506 หน้า 24-25. (<http://www.cdd.moi.go.th/concept.htm>)

โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์. **ประชาสังคมกับสุขภาพ**. นนทบุรี: สำนักนโยบายและแผนสาธารณสุข, 2544.

จ้อย ยิ้มอ้อม. **ประวัติศาสตร์ย้อนรอยเรื่องเก่า**. กรุงเทพฯ: จงเจริญการพิมพ์, 2528.

จามะรี พัทธวงษ์ และ วารุณี ภูริสินสิทธิ์. **แนวความคิดทฤษฎีทางสังคมวิทยา ตอน เกออร์ก ซิมเมล**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2537.

ชูชัย ศุภวงศ์. **แนวคิด พัฒนาการ และข้อพิจารณาเกี่ยวกับประชาสังคมไทย**. กรุงเทพฯ: สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา, 2540.

ธีรยุทธ บุญมี. “ระบบอุปถัมภ์ในสังคมไทย.” ใน เอกสารประกอบชุดวิชา **สังคมและวัฒนธรรม ไทย**. นนทบุรี: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, 2533. น.193-217.

ธีรยุทธ บุญมี. **สังคมเข้มแข็ง ความคิด-ปรัชญาของธีรยุทธ บุญมี**. กรุงเทพฯ: มิ่งมิตร, 2536.

ธีรยุทธ บุญมี. **Civil Society**. กรุงเทพฯ: สายธาร, 2547.

บัณฑิต อ่อนดำ และวิริยา น้อยวงศ์ นยางค์ (แปลและเรียบเรียง). **ยุทธศาสตร์ในการพัฒนาชนบท: ประสบการณ์ของประเทศไทย**. กรุงเทพฯ: สาขาวิชาพัฒนาชุมชน คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2533. How to Develop the Small Farming Sector: case of Thailand

วิฑิต อรรถเวชกุล. **การปรับปรุงบริการของรัฐโดยการมีส่วนร่วมของชุมชน: กรณีศึกษาโรงพยาบาลบ้านแพ้ว**. รายงานการศึกษาวิชา การศึกษาเฉพาะเรื่องทางการบริหารรัฐกิจ คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2537.

เดวิท แมทวีส. **จากปัจเจกสู่สาธารณะ: กระบวนการเสริมสร้างชุมชนให้เข้มแข็ง**. ฐิรุฒิ เสนาคำ แปล. กรุงเทพฯ: สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา, 2540.

ศูนย์การศึกษา ศาสนา วัฒนธรรม และพิพิธภัณฑน์ โรงเรียนวัดยอกระบัตร (ชูปราษณ์นุสรณ์). **แหล่งสืบค้นวัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์ และภูมิปัญญา จังหวัดสมุทรสาคร**. สมุทรสาคร: ศูนย์ฯ, มปป.

- สุรจิตต์ สงสกุล, น.อ. **อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ พระครูโกศลสาครกิจ (ทองเสริม สุขเมโธ).** ณ เมรุปราสาทลอย วัดเจ็ดริ้ว อ.บ้านแพ้ว จ.สมุทรสาคร, 24 ธันวาคม 2543.
- อคิน รพีพัฒน์, ม.ร.ว. **โครงสร้างสังคมไทยและปัญหาเกี่ยวกับเกษตรกรในการพัฒนา.** ขอนแก่น: ศูนย์ข้อมูลข่าวสารการพัฒนา สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 2523.
- อคิน รพีพัฒน์, ม.ร.ว. **ปัญหาการพัฒนาขบวนการสหกรณ์ในประเทศไทย ศึกษาเฉพาะกรณีสหกรณ์การเกษตรและกลุ่มเกษตรกร.** กรุงเทพฯ: สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2523.
- อคิน รพีพัฒน์, ม.ร.ว. **ปัญหาการพัฒนาชนบท บทเรียนจากกรณียกกระบัตร โครงการพัฒนาชนบทลุ่มน้ำแม่กลอง.** ขอนแก่น: สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 2531.
- เอนก เหล่าธรรมทัศน์. **การเมืองของพลเมือง.** กรุงเทพฯ: คบไฟ, 2543.
- เอนก เหล่าธรรมทัศน์. **ประชาสังคมในมุมมองตะวันตก: อ่านและสอนที่จอห์นส์ ฮอปกินส์.** กรุงเทพฯ: สถาบันการเรียนรู้และพัฒนาประชาสังคม, 2542.
- อนุชาติ พวงสำลี และวีรบูรณ์ วิสารทสกุล. **ประชาสังคม: คำ ความคิด และความหมาย.** กรุงเทพฯ: สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา, 2540.
- อนุสรณ์ ลีมนณี. **รัฐ สังคม และการเปลี่ยนแปลง: การพิจารณาในเชิงอำนาจนโยบาย และเครือข่ายความสัมพันธ์.** กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์เดือนตุลา, 2542.

ภาษาอังกฤษ

- Ayşe Güneş-Ayata. "Clientelism: Premodern, Modern, Postmodern." in **Democracy, Clientelism, and Civil Society.** Colorado: Lynne Rienner Publishers, 1994. pp.19-28
- Luis Roniger & Ayşe Güneş-Ayata (edited). **Democracy, Clientelism, and Civil Society.** Colorado: Lynne Rienner Publishers, 1994
- Luis Roniger. "Conclusions: The Transformation of Clientelism and Civil Society" in **Democracy, Clientelism, and Civil Society.** Colorado: Lynne Rienner Publishers, 1994. pp.207-214
- Richard T. Schaefer and Robert P. Lamm. **Sociology.** New York: McGraw-Hill, Inc., 1995.
- Tom Douglas. **Groups: Understanding People Gathered Together.** London: Tavistock Publications, 1983.

สัมภาษณ์

ครูเมตตา (ครูคนหนึ่งที่โรงเรียนวัดเจ็ดริ้ว) วันที่ 27 มิถุนายน 2546

นพ.วิฑิต อรรถเวชกุล (ผู้อำนวยการ โรงพยาบาลบ้านแพ้ว) วันที่ 10 พฤศจิกายน 2546

ป้าดวงใจ (กรรมการตัวแทนชุมชน โรงพยาบาลบ้านแพ้ว) วันที่ 5 มิถุนายน 2546

ป้าเดือน (ประธานกลุ่มแม่บ้านฯแห่งหนึ่งในตำบลเจ็ดริ้ว) วันที่ 13 พฤษภาคม 2546

ป้าทองดี (ประธานชุมชนของหมู่บ้านหนึ่งในตำบลยกกระบัตร) วันที่ 5 มิถุนายน 2546

ป้าละออง (ประธานกลุ่มแม่บ้านของหมู่บ้านหนึ่งในตำบลบ้านแพ้ว) วันที่ 21 พฤษภาคม 2546

ป้าสมจิตร (แอนด์ของสมาชิกสโมสรโรตารีบ้านแพ้ว) วันที่ 10 มิถุนายน 2546

ป้าสุดา (ประธานกลุ่มแม่บ้านหมู่บ้านหนึ่งในตำบลบ้านแพ้ว) วันที่ 8 เมษายน 2546

พี่ถาวร (ชาวบ้านหมู่ 3 เจ็ดริ้ว) วันที่ 22 มิถุนายน 2546

พี่นภา (ประธานกลุ่มแม่บ้านหมู่บ้านหนึ่งในตำบลบ้านแพ้ว) วันที่ 18 เมษายน 2546

พี่วิทยา (ชาวบ้านหมู่ 10 บ้านแพ้ว) วันที่ 9 ตุลาคม 2546

พี่สมศักดิ์ (พัฒนากร ผู้รับผิดชอบพื้นที่ยกกระบัตร และเจ็ดริ้ว) วันที่ 16 ตุลาคม 2546

ลุงเกียง (ชาวบ้าน หมู่ 10 บ้านแพ้ว) วันที่ 7 พฤศจิกายน 2546

ลุงเจริญ (รองประธานกลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิตของหมู่บ้านหนึ่งในตำบลยกกระบัตร) วันที่ 16 ตุลาคม 2546

ลุงฉลอง (อดีตรองประธานชุมชนของหมู่บ้านหนึ่งในตำบลยกกระบัตร) วันที่ 11 กันยายน 2546, 25 กันยายน 2546

ลุงเต็ง (กรรมการกลุ่มออมทรัพย์ของหมู่บ้านหนึ่งในตำบลเจ็ดริ้ว.) วันที่ 14 พฤษภาคม 2546

ลุงผู้ใหญ่ไพฑูรย์ (อดีตผู้ใหญ่บ้านหมู่บ้านหนึ่งในตำบลบ้านแพ้ว) วันที่ 9 เมษายน 2546, 15 กรกฎาคม 2546, 31 ตุลาคม 2546

ลุงผู้ใหญ่รัตน์ (อดีตผู้ใหญ่บ้านหมู่บ้านหนึ่งในตำบลยกกระบัตร) วันที่ 12 มิถุนายน 2546, 1 ตุลาคม 2546

ลุงผู้ใหญ่สมพงศ์ (ผู้ใหญ่บ้านหมู่บ้านหนึ่งในตำบลบ้านแพ้ว) วันที่ 9 ตุลาคม 2546

ลุงผู้ใหญ่ไสว (อดีตผู้ใหญ่บ้านของหมู่บ้านหนึ่งในตำบลยกกระบัตร) วันที่ 3 ตุลาคม 2546

ลุงมัน (เหรัญญิกกลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิตหมู่บ้านหนึ่งในตำบลยกกระบัตร) วันที่ 8 ตุลาคม 2546

ลุงมานะ (ชาวบ้านหมู่ 6 ยกกระบัตร) วันที่ 13 มิถุนายน 2546, 5 สิงหาคม 2546

ลุงยอด (สมาชิกมัคทายกวัดเจ็ดริ้ว) วันที่ 28 มิถุนายน 2546

ลุงสมเดช (ประธานชุมชนหมู่บ้านหนึ่งในตำบลยกกระบัตร) วันที่ 18 กันยายน 2546

ลุงฮวด (เจ้าของร้านกาแฟเจริญแสงการค้าในตำบลบ้านแพ้ว) วันที่ 9 ตุลาคม 2546

อาจารย์ชูบ กล่อมจิตต์ (อดีตเจ้าอาวาสวัดแห่งหนึ่งในตำบลยกกระบัตร และนายกก่อตั้งสโมสรโรตารีบ้านแพ้ว) วันที่ 6 มิถุนายน 2546

อาจารย์วัฒนา (กรรมการตัวแทนชุมชน โรงพยาบาลบ้านแพ้ว) วันที่ 9 พฤศจิกายน 2546

อาบัญชา (กรรมการชุมชนหมู่บ้านหนึ่งในตำบลยกกระบัตร) วันที่ 25 กันยายน 2546

อาผู้ช่วยเอกชัย (เหรียญกกลุ่มออมทรัพย์หมู่บ้านหนึ่งในตำบลยกกระบัตร) วันที่ 1 ตุลาคม 2546

อาผู้ใหญ่บุญช่วย (ผู้ใหญ่บ้านหมู่บ้านหนึ่งในตำบลยกกระบัตร) วันที่ 28 มิถุนายน 2546, 8 ตุลาคม 2546

อาผู้ใหญ่เสริม (กรรมการตัวแทนชุมชน โรงพยาบาลบ้านแพ้ว) วันที่ 22 มิถุนายน 2546

อาผู้ใหญ่อรุณ (ผู้ใหญ่บ้านของหมู่บ้านหนึ่งในตำบลเจ็ดริ้ว) วันที่ 18 เมษายน 2546, 27 มิถุนายน 2546

อาพินิจ (อดีตนายกสโมสรโรตารีบ้านแพ้ว) วันที่ 10 สิงหาคม 2546

อามงคล (กรรมการกองทุนหมู่บ้านแห่งหนึ่งในตำบลเจ็ดริ้ว) วันที่ 24 พฤษภาคม 2546

อาสมบัติ (ชาวบ้านหมู่ 2 ยกกระบัตร) วันที่ 4 มิถุนายน 2546